

Izvilks no gada pārskatiem pilsonisko
un politisko tiesību jomā, laika posmā no
2009.gada līdz 2012. gadam

Rīga, 2014

2009. gads

PILSONISKĀS UN POLITISKĀS TIESĪBAS

Spīdzināšanas un necilvēcīgas, pazemojošas apiešanās un sodīšanas aizliegums

ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 5.pants

ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 7.,10.pants

Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3.pants

Latvijas Republikas Satversmes 95.pants

Ieslodzījuma vietās

Pamatojoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk tekstā – ECT) praksi, jebkura ieslodzījuma forma ietver sevī neizbēgamu ciešanu un pazemojuma elementu. Tomēr pats par sevi ieslodzījums nerada spīdzināšanas, necilvēcīgas vai pazemojošas apiešanās aizlieguma pārkāpumu, un šis aizliegums nevar tikt tulkots kā pienākums atbrīvot personu no ieslodzījuma. No minētā aizlieguma izriet valsts pienākums ikvienai personai, kura atrodas ieslodzījumā, nodrošināt tādus apstākļus, kas ir atbilstoši cilvēka cieņai.

2009.gadā Tiesībsargs saņēma 50 iesniegumus par necilvēcīgiem un pazemojošiem apstākļiem ieslodzījuma vietās. Lielākajā daļā iesniegumu norādīts uz nepietiekamu dabisko apgaismojumu, ventilācijas trūkumu un pārapdzīvotību kamerās. Lai pārbaudītu iesniegumos sniegto informāciju, Tiesībsarga biroja darbinieki 2009.gadā veica vairākas vizītes uz ieslodzījuma vietām. Tika apmeklēti Jelgavas cietums, Daugavgrīvas cietuma Grīvas nodaļa, Brasas cietums, Šķirotavas cietums, Liepājas cietums, Latvijas Cietumu slimnīca, kā arī tika veiktas vairākas vizītes uz Rīgas Centrālcietumu. Minēto ieslodzījuma vietu apmeklējumu laikā tika veiktas arī pārrunas ar ieslodzījuma vietu darbiniekiem un ieslodzītajiem.

2009.gadā īpaši daudz iesniegumu tika saņemti par apstākļiem Rīgas Centrālcietumā. Ieslodzītie izteica sūdzības par pārapdzīvotību kamerās, nepietiekamu ventilāciju, dabiskā apgaismojuma trūkumu. Gada aukstākajos mēnešos no minētās ieslodzījuma vietas tika saņemti vairāki iesniegumi par to, ka kamerās ir pārlietu zema gaisa temperatūra un vakaros tiek atslēgts ūdens. Tiesībsarga biroja darbinieki pēc vizītes uz Rīgas Centrālcietumu konstatēja, ka sakarā ar to, ka cietuma ūdens apgādes sistēmā bija bojājumi, iesniegumos norādītajā laika posmā cietumā tika veikti remontdarbi. Tādējādi radītie ūdens padeves traucējumi bija īslaicīgi, un to mērķis bija veikt uzlabojumus ūdens apgādes sistēmā, kas ļautu ietaupīt līdzekļus. Tāpat Tiesībsarga biroja darbinieki nekonstatēja, ka kamerās būtu zema gaisa temperatūra.

Vairāki iesniegumi tika saņemti par pazemojošiem apstākļiem Jelgavas cietuma soda izolatoru kamerās. Šajā sakarā tika ierosinātas vairākas pārbaudes lietas. Tiesībsarga biroja darbinieki, apmeklējot Jelgavas cietumu, konstatēja, ka soda izolatoros nav norobežots sanitārais mezgls. Turklāt tas ir labi pārredzams darbiniekiem, kuri var paskatīties pa durvīs ierīkoto actiņu. Tādējādi ir uzskatāms, ka netiek respektētas ieslodzīto tiesības uz privātumu.

Jau 2007.gadā Tiesībsarga biroja darbinieki konstatēja, ka Jelgavas cietuma dzīvojamās zonas otrajā ēkā sadzīves apstākļi ir uzskatāmi par necilvēcīgiem. Šajā sakarā tika sniegtas rekomendācijas Jelgavas cietumam, Ieslodzījuma vietu pārvaldei, kā arī Tieslietu ministrijai. Savukārt 2008.gadā, veicot vizīti Jelgavas cietumā, Tiesībsarga biroja darbinieki pārliecinājās, ka rekomendācijas nav izpildītas, gluži pretēji, ieslodzīto skaits šajās telpās ir palielinājies uz pusi. Par minēto atkārtoti tika norādīts atbildīgajām institūcijām. 2009.gadā Tiesībsarga biroja darbinieki, veicot pārbaudes vizīti Jelgavas cietumā, konstatēja, ka šīs dzīvojamās zonas telpas projekta „Zemgales cietumos ieslodzīto resocializācijai ietvaros ir renovētas, un tajās ir iekārtotas mācību klases. Turpmāk šajās telpās ieslodzītajiem tiks dota iespēja apgūt elektriķa, atslēdznieka, šuvēja un metinātāja profesijas, ko

nodrošina Jelgavas Amatsnieceības vidusskola. Visi ieslodzītie, kuri bija izmitināti šajās telpās, ir pārvietoti uz citām dzīvojamām telpām.

Tāpat kā iepriekšējos gados, arī 2009.gadā tika veikta trīs dienu vizīte uz kādu no ieslodzījuma vietām. Šāda vizīte notika Daugavgrīvas cietuma Grīvas nodaļā. Vizītes mērķis bija iegūt vispusīgu informāciju par apstākļiem ieslodzījuma vietā, tās darbības tiesiskuma un labas pārvaldības principa ievērošanu, ka arī sniegt ieteikumus cietuma darbības un apstākļu uzlabošanai. Vizītes laikā tika apskatītas dzīvojamās kameras, soda izolatori, telpas dzīvojamā zonā, medicīnas daļa, satikšanās telpas, kā arī citas palīgtelpas. Vienlaikus tika veiktas pārrunas ar darbiniekiem, kā arī ieslodzītajam personām, izvēloties tās sarunai no dažādām soda izciešanas režīma pakāpēm. Jau noslēdzot šo pārbaudes vizīti, ieslodzījuma vietas administrācijai tika sniegta atsevišķas rekomendācijas, piemēram:

- ✓ bažas izraisīja fakts, ka medicīniskais personāls nav pieejams 24 stundas diennaktī. Medicīnas darbinieki ir pieejami katru darba dienu no plkst. 8.00 līdz 16.30. Cietumā tiek sniegta vienīgi neatliekama medicīniskā palīdzība. Nepieciešamības gadījumā ieslodzītie tiek vesti uz Daugavpils slimnīcu vai Latvijas Cietumu slimnīcu. Tiesībsarga biroja darbinieki norādīja uz šādas situācijas nepieļaujamību. Kā situācijas pagaidu risinājumu Tiesībsarga biroja pārstāvji ieteica jebkurā situācijā, kad ieslodzītais izsaka sūdzības par savu veselības stāvokli, ja uz vietas nav pieejams mediķis, izsaukt neatliekamo medicīnisko palīdzību. Turklāt jāņem vērā apstākļi, ka cietums atrodas tālu no pilsētas slimnīcas un tā teritorija ir liela, līdz ar to neatliekamā medicīniskā palīdzība var tikt sniegta novēloti;
- ✓ vizītes laikā Tiesībsarga biroja darbinieki no sarunām ar ieslodzītajiem, darbiniekiem, kā arī pārbaudot apstākļus kamerās un dzīvojamās telpās, secināja, ka no plkst.8.00 līdz 16.00 (diennakts gaišajā laikā) elektrība taupības nolūkos tiek izslēgta. Tika novērots, ka atsevišķās telpās dienas gaisma ir pietiekama, lai dienas laikā neizmanto tu mākslīgo apgaismojumu, tomēr ir arī telpas, kurās arī dienas laikā ir nepieciešams mākslīgais apgaismojums. Tiesībsarga biroja darbinieki aicināja cietuma administrāciju ņemt vērā, ka visās kamerās un dzīvojamās telpās dienas laikā nav vienādi intensīvs dabiskais apgaismojums. Atsevišķas telpas ir lielas, bet logi ir pārāk mazi, lai spētu nodrošināt pilnvērtīgu dabisko apgaismojumu visā telpā. Līdz ar to ir jāseko līdzi, kurās telpās dienas laikā ir nepieciešams papildu mākslīgais apgaismojums un kurās tas nav vajadzīgs;
- ✓ Tiesībsarga biroja darbinieki norādīja, ka soda izolatori 5.korpusā ir pilnībā neatbilstoši cilvēktiesību prasībām. Proti, tie ir paredzēti divu personu ievietošanai. Lāvas ir izvietotas viena virs otras un, nolaižot abas, ir apgrūtināta iekāpšana zemāk esošajā. Turklāt nolaistā stāvoklī aptuveni viena trešdaļa no zemākās lāvas daļēji atrodas uz sanitārā mezgla, kas to būtībā balsta, līdz ar to tā nav pilnībā nolaižama horizontālā stāvoklī. Sanitārais mezgls nav nodalīts no pārējās telpas, liedzot notiesātajiem privātumu. Tiesībsarga biroja darbinieki norādīja, ka ieslodzīto turēšana šajos soda izolatoros ir nepieļaujama un tajos ir jāveic virkne uzlabojumu.

Vienlaikus Tiesībsarga biroja darbinieki uzteica Daugavgrīvas cietuma vadību par centieniem ar minimāliem finanšu resursiem radīt ieslodzītajiem interesantāku ikdienu ar dažādiem resocializācijas pasākumiem. Tā, piemēram, Grīvas nodaļā notiesātajiem bieži tiek rīkoti šaha un galda tenisa turnīri, dažādas sporta sacensības un citas aktivitātes (koncerti, karaokes, izglītojoši pasākumi).

Tiesībsargs iepriekšējos gados vairākkārt ir norādījis atbildīgajām institūcijām, ka Latvijas Sodū izpildes kodekss neparedz iespēju ieslodzītajiem, kuri ievietoti soda izolatorā, izmantot vienu stundu ilgu pastaigu dienā, un minētais regulējums ir pretrunā ar cilvēktiesību principiem. Šajā sakarā Tiesībsargs 2009.gadā sniedza viedokli Satversmes tiesai, norādot, ka, nenodrošinot ieslodzītajiem, kuri ievietoti soda izolatorā, vienu stundu ilgu pastaigu svaigā gaisā katru dienu, tiek pārkāptas Latvijas Republikas Satversmes 111.pantā garantētās tiesības kopsakarā ar Latvijas Republikas Satversmes 95.pantu.1 Satversmes tiesa 2009.gada 29.septembra spriedumā lietā Nr.2008-48-01 secināja, ka,

liedzot pastaigas notiesātajiem, kuri ievietoti soda izolatoros, tiek ierobežotas Satversmes 111.pantā noteiktās tiesības uz veselību un minētajam tiesību ierobežojumam nav leģitīma mērķa.

2009.gadā Tiesībsargs saņēma 14 iesniegumus par fiziska spēka pielietošanu, tostarp par speciāldzekļu – roku dzelžu nepamatotu izmantošanu, ko veikuši ieslodzījuma vietu darbinieki.

Piemērs. Tiesībsargs saņēma iesniegumu un ierosināja pārbaudes lietu par speciāldzekļu – roku dzelžu piemērošanu pret personām, kuras ir notiesātas ar brīvības atņemšanu uz mūžu, un personām, kurām pirmās instances tiesa ir piespriedusi mūža ieslodzījumu, bet spriedums nav stājies likumīgā spēkā (turpmāk – uz mūžu ieslodzītie). Pārbaudes lietas ietvaros tika noskaidrots, ka attiecībā uz mūžu ieslodzītajiem speciāldzeklis – roku dzelži tiek piemēroti visos gadījumos, kad notiesātie tiek pārvietoti ieslodzījuma vietas teritorijā. Par to pielietošanu netiek sastādīts akts, kā arī nav izstrādāti kritēriji, lai varētu individuāli izvērtēt drošības pasākumu nepieciešamību. Pārbaudes lietas ietvaros tika konstatēts, ka speciāldzekļu – roku dzelžu piemērošana uz mūžu ieslodzītajiem, vadoties tikai no drošības apsvērumiem, drošā vidē un neesot normatīva līmenī izstrādātiem kritērijiem, pēc kuriem noteiktu individuāli nepieciešamos drošības līdzekļus, kā arī izvērtēšanas periodiskumu, ir Latvijas Republikas Satversmes 95.panta un Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3.panta pārkāpums. Turklāt akta nesastādīšana par speciāldzekļu – roku dzelžu piemērošanu ir uzskatāma par normatīvajos aktos noteikto prasību neievērošanu. Par pārbaudes lietā konstatēto tika informēta Ieslodzījuma vietu pārvalde.

Jāpiebilst, ka par speciāldzekļu lietošanas samērību uz mūžu ieslodzītajām personām Tiesībsargs jau iepriekšējos gados vairākkārt ir norādījis gan Ieslodzījuma vietu pārvaldei, gan arī to cietumu administrācijām (Daugavgrīvas, Jelgavas), kuros atrodas uz mūžu ieslodzītās personas. Tāpat arī Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komiteja, apmeklējot vairākas ieslodzījuma vietas Latvijā, savās rekomendācijās vairākkārt ir izteikusi nopietnu kritiku par pārmērīgajiem drošības pasākumiem attiecībā uz mūžu ieslodzītajiem. No iepriekš minētā ir secināms, ka atbildīgās institūcijas nerespektē starptautisko institūciju ieteikumus un necenšas ievērot starptautiskajos dokumentos noteiktās prasības.

Iesniegumi par ieslodzījuma vietu darbinieku fiziskā spēka izmantošanu pret ieslodzītajiem galvenokārt ir saņemti no Daugavgrīvas cietuma, Brasas cietuma, Jelgavas cietuma, Liepājas cietuma, kā arī vairāki iesniegumi no Rīgas Centrālcietuma. Visos šajos gadījumos Tiesībsargs ir ierosinājis pārbaudes lietas, lai izvērtētu, vai ieslodzījuma vietās notikušo vardarbības gadījumu izmeklēšanas mehānisms ir pietiekami efektīvs.

Policijas iestādēs un Valsts policijas īslaicīgās aizturēšanas vietās

2009.gadā Tiesībsargs ir saņēmis vairākus iesniegumus par policijas īslaicīgās aizturēšanas vietās sadzīves apstākļu neatbilstību cilvēktiesību prasībām. Īpaši daudz iesniegumu ir saņemts par Jēkabpils rajona policijas pārvaldes (turpmāk – RPP), Kuldīgas RPP, Aizkraukles RPP īslaicīgās aizturēšanas vietām. Lielākajā daļā gadījumu ir izteikta neapmierinātība ar dabiskā apgaismojuma neesamību kamerās, kā arī par to, ka īslaicīgās aizturēšanas vietas kamerās nav ierīkots sanitārais mezgls.

Tiesībsarga biroja darbinieki pēc savas iniciatīvas 2009.gadā apmeklēja vairākas policijas īslaicīgās aizturēšanas vietas: Talsu, Kuldīgas, Daugavpils un Valsts policijas īslaicīgās aizturēšanas biroju Rīgā. Šajās vizītēs tika konstatēts, ka neviena no pārbaudītajām īslaicīgās aizturēšanas vietām pilnībā neatbilst cilvēktiesību standartiem.

Piemēram, pēc iepriekšminēto īslaicīgās aizturēšanas vietu apmeklējuma Tiesībsarga biroja darbinieki secināja:

- ✓ Kuldīgas RPP īslaicīgās aizturēšanas vietā kamerās nav ierīkota ūdens padeve, kā arī nav sanitārais mezgls (kamerās atrodas spaiņi, kas pilda sanitārā mezgla funkcijas);
- ✓ Talsu RPP īslaicīgās aizturēšanas vietā kamerās ir ierīkots sanitārais mezgls, kurš no pārējās telpas ir norobežots ar nelielu sienu. Arī īslaicīgās aizturēšanas biroja Rīgā kamerās sanitārais

mezgls ir norobežots ar nelielu sienu. Lai gan sienas augstums atbilst normatīvajos aktos noteiktajām prasībām, tomēr tā nepilda savu funkciju, proti, nenodrošina sanitāro mezglu apmeklējošās personas privātumu;

- ✓ Kuldīgas RPP īslaicīgās aizturēšanas vietā kamerās nav ierīkoti logi, līdz ar to nav pieejams dabīgs apgaismojums un dabīgā ventilācija. Talsu RPP īslaicīgās aizturēšanas vietā kamerās logu vietā ir iemūrēti stikla bloki. Līdz ar to tajās nav dabīgā apgaismojuma;
- ✓ Kuldīgas RPP īslaicīgās aizturēšanas vietā ievietotajām personām tiek liegtas pastaigas svaigā gaisā, jo nav ierīkots pastaigu laukums.

Par vizīšu laikā īslaicīgās aizturēšanas vietās konstatētajiem pārkāpumiem Tiesībsargs informēja attiecīgās policijas pārvaldes un Valsts policijas priekšnieku. Šajā sakarā Valsts policija norādīja, ka norisinās darbs pie jaunu reģionālo policijas pārvalžu izveides, kā ietvaros tiek izskatīts jautājums par katras īslaicīgās aizturēšanas vietas atbilstību likuma prasībām un turpmāko funkcionēšanu.

Aizturēto personu turēšanas kārtības likuma 7.panta piektajā daļā ir noteikts, ka īslaicīgās aizturēšanas vietas kamerā ir jābūt ierīkotam ūdensvadam pieslēgtam sanitārajam mezglam, kas no pārējās telpas ir norobežots ar sienu, kuras augstums nepārsniedz 1,2 metrus. Minētā likuma Pārejas noteikumos bija paredzēts, ka šīs prasības ir izpildāmas līdz 2008.gada 31.decembrim. Tādējādi likumdevējs bija noteicis laika posmu, līdz kuram ir jāsakārto īslaicīgās aizturēšanas vietu kameras. Latvijas Republikas Saeima 2008.gada decembrī steidzamības kārtībā pieņēma grozījumus, ar kuriem noteica, ka minētās prasības izpildāmas līdz 2013.gada 31.decembrim. Līdz ar to īslaicīgās aizturēšanas vietu sakārtošanai atbilstoši cilvēktiesību prasībām termiņš tika pagarināts vēl uz četriem gadiem. Vienlaikus Tiesībsarga biroja darbinieki policijas īslaicīgās aizturēšanas vietu apmeklējumu laikā konstatēja, ka Aizturēto personu turēšanas kārtības likumā noteiktais sanitārā mezgla norobežojuma augstums – 1,2 metri ir nepietiekams un pilnībā nenodrošina personas privātumu, tādējādi šāds norobežojums ir uzskatāms par formālu. Ņemot vērā to, ka tika saskatīts Latvijas Republikas Satversmes 95.panta un Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3.panta pārkāpums, Tiesībsargs 2009.gadā vērsās ar lūgumu Saeimā veikt grozījumus Aizturēto personu turēšanas kārtības likuma 7.panta piektās daļas 1.punktā, nosakot, ka kamerā ierīko ūdensvadam pieslēgtu sanitāro mezglu, kas no pārējās telpas ir norobežots ar sienu, kuras augstums nav mazāks par 2 metriem. Vienlaikus tika lūgts izslēgt no Aizturēto personu turēšanas kārtības likuma Pārejas noteikumu 1.punktu. Tiesībsarga lūgums netika atbalstīts sakarā ar nepietiekamajām finansiālajām iespējām.

2009.gadā Tiesībsargs ierosināja 13 pārbaudes lietas par policijas darbinieku necienīgu un pazemojošu izturēšanos, kā arī fiziska spēka, tostarp speciāldzekļu pielietošanu. Visbiežāk šādi gadījumi ir saistīti ar ieslodzīto personu konvojēšanu, kā arī veicot kriminālprocesuālās darbības, piemēram, aizturēšanu vai kratīšanu.

Piemērs. Valsts policijas darbinieks, ierodoties personas darbavietā, aizturēja viņu un pielietoja speciālos līdzekļus – roku dzelžus, kā arī ar tiesneša atļauju veica kratīšanu. Savukārt tās pašas dienas vakarā aizturētā persona tika nopratināta kā liecinieks. Likumdevējs ir noteicis konkrētus izņēmuma gadījumus, kad valsts amatpersonām ir atļauta speciālo līdzekļu pielietošana. Citos gadījumos speciālo līdzekļu pielietošana nav pieļaujama. Izvērtējot pārbaudes lietas materiālus, tika secināts, ka speciālo līdzekļu pielietošana netika veikta likumā noteiktajā kārtībā un bija nesamērīga konkrētajos lietas apstākļos. Tādējādi tika pārkāptas Latvijas Republikas Satversmes 95.pantā garantētās tiesības. Par pārbaudes lietā konstatēto tika informēta Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūra.

2009.gadā Tiesībsarga biroja darbinieki turpināja 2008.gadā uzsāktās apmācības policijas darbiniekiem. Cilvēktiesību jautājumos tika apmācīti Gulbenes, Daugavpils, Valmieras Valsts policijas darbinieki, kā arī Jelgavas pašvaldības policijas darbinieki. Ņemot vērā to, ka policija ir represīva institūcija, kurai ir likumā noteiktas pilnvaras ierobežot personas tiesības, nodarbību laikā tika apskatītas situācijas, kurās ir pieļaujama cilvēktiesību ierobežošana. Īpaši tika analizēti jautājumi, kas saistīti ar Latvijas Republikas Satversmes 95.pantā (necilvēcīgas izturēšanās aizliegums) un arī 94.

pantā (tiesības uz brīvību) garantētajām tiesībām. Mācību laikā policijas darbiniekiem tika sniegts ne vien teorētisks tiesību apskats, bet arī analizētas praktiskas situācijas, kurās Tiesībsargs ir konstatējis nepilnības, vērtējot policijas darbinieku rīcību no cilvēktiesību viedokļa. Tieši konkrēto piemēru analīze izraisīja policijas darbinieku interesi un atsaucību. Nodarbību laikā diskusijas raisījās par jautājumiem, kas saistīti ar policijas darbinieku tiesībām ierobežot personas brīvību, proti, kādos apstākļos un kādiem nosacījumiem iestājoties, rodas pamats piešķirto tiesību izmantošanai. Diskusiju laikā policijas darbinieki vairākkārt norādīja, ka ikdienas darbā ierindas policijas darbinieki sastopas ar situācijām, kurās nepieciešama padziļināta analīze un speciālas zināšanas. Tomēr ne vienmēr policijas darbinieki ir pietiekami sagatavoti šādas analīzes veikšanai uz vietas. Vienlaikus policijas darbinieki piekrita Tiesībsarga biroja darbinieku viedoklim, ka vairumā gadījumu personas neapmierinātība ar policiju ir saistīta ar to, ka darbinieki nav pietiekamā apjomā informējuši personu par viņas tiesībām un pamatojuši veicamo darbību nepieciešamību.

Tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību

ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 9.pants

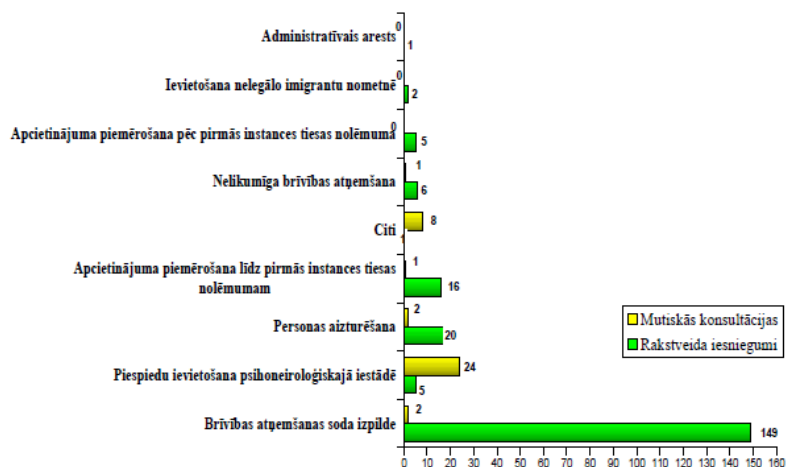
Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5.pants

Latvijas Republikas Satversmes 94.pants

Latvijas Republikas Satversmes 94.pantā ir noteikts, ka „ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu”. Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Konvencija) 5.panta pirmajā daļā noteikts, ka „ikvienam ir tiesības uz brīvību un drošību”. Valsts institūciju darbiniekiem likumā noteiktajos gadījumos ir tiesības ierobežot personas brīvību.

2009.gadā vairāk kā desmit personas vērsās Tiesībsarga birojā ar iesniegumiem par iespējamu nepamatotu ievietošanu psihoneiroloģiskajā slimnīcā. Personas, lai informētu par šādām situācijām, bieži vien izmantoja iespēju vērsties Tiesībsarga birojā ar mutvārdos izteiktu lūgumu.

Reaģējot uz šādiem iesniegumiem, Tiesībsarga biroja darbinieki 2009.gadā apmeklēja divas psihoneiroloģiskās slimnīcas. Jāatzīmē, ka par vizītēm slimnīcas administrācija iepriekš netiek brīdināta un, iespējams, tādēļ vienā no vizītēm neveidojās veiksmīga sadarbība ar slimnīcas administrāciju. Tikšanās laikā slimnīcas atbildīgās amatpersonas nevarēja uzrādīt nevienu iekšējo normatīvo aktu, uz kura pamata pacientiem tiek piemēroti kustību ierobežojumi, kā arī nespēja izskaidrot kārtību, kādā notiek šādu pacientu uzraudzība. Tāpat nebija iespējams noskaidrot, kādā kārtībā slimnīcā tiek izskatītas pacientu sūdzības, ja, piemēram, pacients sūdzas par vardarbību no personāla puses.

No iesniegumu satura izriet, ka lielākoties personas sūdzas par nepamatotu ievietošanu ārstniecības iestādē, kā arī par sadzīves apstākļiem un ārstēšanas kvalitāti, vienā gadījumā persona norādīja, ka viņu fiziski ietekmējuši slimnīcas sanitāri.

Vairāki iesniegumi saņemti par valsts nozīmēto advokātu pasivitāti pacienta interešu pārstāvībā tiesas sēdē par psihiatriskās palīdzības sniegšanu psihiatriskajā ārstniecības iestādē bez pacienta piekrišanas. No pārbaudes lietu materiāliem redzams, ka pārstāvji visu jautājumu izlemšanu, nepaužot argumentus personas interesēs, vairumā gadījumu atstāj tiesas ziņā. Šādos gadījumos Tiesībsargs personām iesaka vērsties Zvērinātu advokātu padomē, norādot, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir uzsvērusi, ka aizstāvība nevar būt formāla, bet tai ir jābūt efektīvai, kā arī garīga rakstura slimības nevar būt par pamatu, lai ignorētu personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Tāpat pārbaudes lietu materiāli, kā arī sarunas ar ārstiem un pacientiem liecina, ka tiesneši nelabprāt iztaujā pacientu un uzdod jautājumus pašam pacientam par viņa ārstēšanās nepieciešamību. Tiesneši iztaujā ārstus – ekspertus, kā arī pieaicinātos pārstāvjus vai advokātus. Līdz ar to rodas bažas, vai tiek pilnībā nodrošinātas personas tiesības uz taisnīgu tiesu šādos procesos, kā arī vai 2007.gadā izdarītie grozījumi Ārstniecības likumā par personu stacionēšanu ārstniecības iestādē piespiedu kārtā ir sasnieguši iecerēto mērķi. Vairāk uzmanības būtu jāvelta pārstāvju darba kvalitātes nodrošināšanai, kā arī tiesnešu izglītošanai.

Tāpat kā 2008.gadā, arī izvērtējot 2009.gadā saņemtos iesniegumus, jāsecina, ka vēl arvien pastāv problēma ar tā saucamajiem „brīvprātīgajiem” pacientiem, kuri iestājušies slimnīcā brīvprātīgi, bet vēlāk mainījuši savas domas un nevēlas turpināt ārstēties. Viņiem netiek nedz nodrošināta iespēja brīvi atstāt slimnīcu, nedz tiek uzsākts piespiedu ārstēšanas nepieciešamības izvērtējums likumā noteiktajā kārtībā. Tomēr pārbaudes lietu ietvaros tikai vienā no gadījumiem tika konstatēts, ka netiek piemērots Ārstniecības likuma 68.pants, kaut arī ārstniecības iestādei bija pamats to darīt. Tikai pēc pacienta vērsšanās Tiesībsarga birojā ārstniecības iestāde rīkojās saskaņā ar Ārstniecības likuma 68.pantu. Konkrētais gadījums tika izskatīts slimnīcas ārstu sanāksmē, un ārsti atkārtoti tika informēti par kārtību, kas jāievēro, stacionējot pacientu pret viņa gribu. Savukārt ārstam, kas pārkāpa normatīvajos aktos noteikto kārtību un pie uzņemšanas nebija pamanījis, ka pacients medicīnas kartē pierakstījis, ka nepiekrīt stacionēšanai, izteikts aizrādījums. Pozitīvi vērtējams fakts, ka tiesa, izskatot konkrēto lietu un lemjot par psihiatriskās palīdzības sniegšanu psihiatriskajā iestādē bez pacienta piekrišanas, noteica ārstēšanās termiņu skaitīt no brīža, kad pacients nogādāts psihiatriskās palīdzības iestādē, nevis no brīža, kad tiesa šo lēmumu pieņēma. Jāatzīmē, ka tiesa šajā lietā lēmumu pieņēma, kad pacients jau mēnesi bija ārstēts bez viņa piekrišanas.

Tiesībsargs rekomendācijās psihiatriskās ārstniecības iestādēm ir norādījis, ka Ārstniecības likuma 68.pantā dotā iespēja tiesai izlemt pacientu stacionēšanas nepieciešamību būtu izmantojama plašāk, tādējādi dodot iespēju pacientam saņemt profesionālu pārstāvību un neatkarīgu lēmumu par stacionēšanas nepieciešamību.

2009.gadā tika saņemti vairāki iesniegumi, kuros personas norādīja, ka viņām kriminālprocesa ietvaros noteikts medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis - ārstēšana psihiatriskajā slimnīcā, bet par pieņemto lēmumu persona uzzinājusi tikai tad, kad policijas darbinieki personu aizturējuši un nogādājuši slimnīcā. Saskaņā ar Kriminālprocesa likumu personai, pret kuru ir uzsākts process medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanai, ir tiesības uz valsts apmaksātu aizstāvi. Prakse liecina, ka aizstāvja piedalīšanās procesā ir formāla. Šajos procesos tiesa parasti personas tiesību un interešu pārstāvībai personai nozīmē arī pārstāvi. Savukārt pašu personu tiesa izvēlas uz tiesas sēdi neaicināt. Tiesas nozīmētie pārstāvji ir bāriņtiesu darbinieki, kuriem bieži vien nav informācijas un pieredzes, lai piedalītos šādos procesos, kā arī likums nenosaka pārstāvja pienākumu par tiesas pieņemto lēmumu informēt personu, kurai medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis piemērots. Tādēļ nereti izveidojas situācija, ka personas par tiesas pieņemtajiem lēmumiem uzzina novēloti, tādējādi zaudējot iespēju šādu lēmumu pārsūdzēt.

2009.gadā Tiesībsargs ir saņēmis vairākus iesniegumus, kuros iesniedzēji norāda uz viņuprāt nepamatotu policijas darbinieku rīcību, ierobežojot personas brīvību. Lai gan vairumā gadījumu

pārkāpumi amatpersonu rīcībā netika konstatēti, tomēr atsevišķos gadījumos tika secināts, ka amatpersonu rīcība nav bijusi samērīga vai arī persona nav tikusi informēta par aizturēšanas iemesliem.

Piemērs. Tiesībsarga birojā vērsās persona, kura norādīja, ka braukusi kopā ar citu personu uz policijas pārvaldi, lai nodotu atrasto šaujamieroci. Ceļā automašīnu apturēja un pārmeklēja mežsaimniecības darbinieks un, atrodot šaujamieroci, izsauca policijas darbiniekus. Savukārt policijas darbinieki abas personas aizturēja un nogādāja policijas iecirknī. Izvērtējot pārbaudes lietas materiālus, Tiesībsargs secināja, ka personas tika aizturētas uz aizdomu pamata par nelikumīgu šaujamieroču glabāšanu. Proti, personas tika aizturētas Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa (turpmāk – LAPK) noteiktajā kārtībā uz aizdomu pamata par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Likumdevējs ir noteicis, ka LAPK kārtībā personu var aizturēt vienīgi par administratīva pārkāpuma izdarīšanu. No minētā ir arī secināms, ka administratīvās aizturēšanas protokolā nav norādīts LAPK paredzētais aizturēšanas motīvs. Tāpat personas, kas ir aizturēta kriminālprocesa ietvaros, tiesības ir plašākas, salīdzinājumā ar LAPK noteiktajā kārtībā aizturētās personas tiesībām. Līdz ar to, aizturot personu LAPK noteiktajā kārtībā par iespējamu noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, viņa netiek informēta par savām tiesībām pilnā apmērā. Tādējādi tika pārkāptas Latvijas Republikas Satversmes 90. un 94.pantā garantētās tiesības. Par atzinumā konstatēto tika informētas atbildīgās iestādes.

2009.gadā ir samazinājies iesniegumu skaits, kuros ir izteikta neapmierinātība ar personai piemēroto drošības līdzekli – apcietinājumu. Pārsvārā gadījumu personas pašas nebija izmantojušas Kriminālprocesa likumā noteikto apcietinājuma piemērošanas pārsūdzības mehānismu, šajos gadījumos Tiesībsargs informēja personas par viņu tiesībām.

2009.gadā Tiesībsarga biroja pārstāvji piedalījās Tieslietu ministrijas rīkotajā Kriminālprocesa darba grupā, kurā izteica viedokli par dažādiem jautājumiem. Tā, piemēram, neatbalstīja iespējamo grozījumu izdarīšanu Kriminālprocesa likumā, kuri paredzētu izslēgt no Kriminālprocesa likuma 243.panta otrās daļas 2.punktu, kas kā vienu no drošības līdzekļiem nepilngadīgajiem paredz ievietošanu sociālās korekcijas izglītības iestādē. Tiesībsargs uzskatīja, ka, ja bērns atzīts par aizdomās turēto vai apsūdzēto, viņam ir sociālās uzvedības novirzes un ievietošana sociālās korekcijas iestādē ir piemērotākais drošības līdzeklis bērniem, kurus nav nepieciešams turēt apcietinājumā, tomēr nav pietiekamas pārliecības, ka, atrodoties brīvībā, nepilngadīgais izpildīs savus procesuālos pienākumus un neizdarīs jaunus noziedzīgus nodarījumus. Ja minētais drošības līdzeklis tiktu izslēgts no Kriminālprocesa likuma, pieaugtu apcietinājuma kā drošības līdzekļa piemērošana nepilngadīgajiem, kas novestu pie ieslodzījuma vietās ievietoto bērnu skaita pieauguma. Tas nav pieļaujami un neatbilst Bērnu tiesību aizsardzības likumā nostiprinātajiem bērnu tiesību aizsardzības principiem.

Tiesības uz taisnīgu tiesu

ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 10.,11.pants

ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 14., 15.pants

Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6.pants

Latvijas Republikas Satversmes 92.pants.

Latvijas Republikas Satversmes 92.pantā ir noteikts, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Tiesības uz taisnīgu tiesu ietver vairākus elementus, piemēram, pieeju tiesai, tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā, pušu līdztiesības principu, nevainīguma prezumpciju, tiesības uz aizstāvību, tiesības uz informāciju par apsūdzību u.c. Tiesības uz taisnīgu tiesu ietver arī pirmstiesas procesu.

2009.gadā par tiesībām uz taisnīgu tiesu saņemti 257 rakstveida iesniegumi, no tiem 76 gadījumos ierosinātas pārbaudes lietas. Papildus sniegtas 480 mutiskas konsultācijas saistībā ar tiesībām uz taisnīgu tiesu.

Visbiežāk pie Tiesībsarga personas vērsušās ar jautājumiem par tiesībām uz taisnīgu lietas izskatīšanu. Tiesībsargs arvien saņem daudz iesniegumu, kuros personas apšauba tiesas objektivitāti, norādot, ka ir nepamatoti notiesātas vai civilprocesa ietvaros nepiekrīt tiesas nolēmumiem, norādot, ka tiesa nav

pienācīgi vērtējusi visus pierādījumus. Šādās situācijās Tiesībsargs personas informē par tiesībām nolēmumus pārsūdzēt apelācijas un kasācijas kārtībā, jo atcelt tiesas pieņemto nolēmumu ir tiesīga tikai augstākas instances tiesa.

Piemērs. Persona vērsās pie Tiesībsarga ar iesniegumu par tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumu, norādot, ka gan pirmās instances, gan apelācijas instances tiesas procesa laikā viņai kā apsūdzētajai kriminālprocesā liedza iespēju uzdot jautājumus cietušajai personai. Veicot pārbaudi, Tiesībsargs noskaidroja, ka konkrētajā krimināllietā tiesa ir uzskatījusi, ka lietā iepriekš sniegtās cietušās personas liecības ir pietiekamas un papildu pratināšana nav nepieciešama. Ņemot vērā, ka atbilstoši judikatūrai apsūdzētā tiesības dažādās instancēs var tikt ierobežotas, lai noteiktu kategoriju lietās cietušajam nesagādātu papildu ciešanas un neradītu iespējamību, ka cietušais tiks atkārtoti traumēts, Tiesībsargs secināja, ka tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpums attiecībā uz S. nav pieļauts.

Ievērojams skaits iesniegumu saņemts arī par ierobežotu pieeju tiesai. No iesniegumu satura izriet, ka personām ir bijušas dažādas problēmas, kas, viņuprāt, radījušas šķēršļus piekļūt tiesai. Kā piemēru var minēt personu nespēju samaksāt valsts nodevas un informācijas trūkumu par tiesībām lūgt tiesu, izvērtējot personas materiālo stāvokli, pilnībā vai daļēji atbrīvojot no valsts nodevas samaksas. Vairāki iesniegumi saņemti ar lūgumu izvērtēt ar 2009.gada 5.februāra Civilprocesa likuma grozījumiem noteikto valsts un kancelejas nodevu samērīgumu. Pārbaudes rezultātā secināts, ka Satversmes 92.pantā garantētā tiesas pieejamība ar šiem grozījumiem netiks ievērojami kavēta, jo īpaši tāpēc, ka Civilprocesa likuma normas nodrošina tiesu pieejamību maznodrošinātām personām. Palielinot valsts un kancelejas nodevu apmēru, likumdevējs rīkojies savas rīcības brīvības ietvaros un nav pārkāpis Satversmes 92.panta pirmo teikumu.

Joprojām jāsecina, ka personām ir problēmas ar juridiskās palīdzības saņemšanu gan pieejamo juridisko pakalpojumu kvalitātes dēļ, gan to nepieejamības dēļ. Ievērojams skaits iesniedzēju norāda, ka finansiālu apsvērumu dēļ nevar saņemt kvalificētu juridisko palīdzību, savukārt valsts apmaksāto juridisko palīdzību nav tiesīgas saņemt tādēļ, ka atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai nav atzītas par maznodrošinātām vai trūcīgām. Bez tam 2009.gada 12.jūnijā tika pieņemti grozījumi Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā, kas stājās spēkā 2009.gada 1.jūlijā. Pieņemtie grozījumi paredz ierobežot arī Juridiskās palīdzības administrācijas sniegtās valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjomu. Uz šīm problēmām tika norādīts Juridiskās palīdzības administrācijas un Tiesībsarga biroja pārstāvju kopīgi organizētajā apspriedē, kuras ietvaros mēģināts rast risinājumu savstarpējās sadarbības jautājumos.

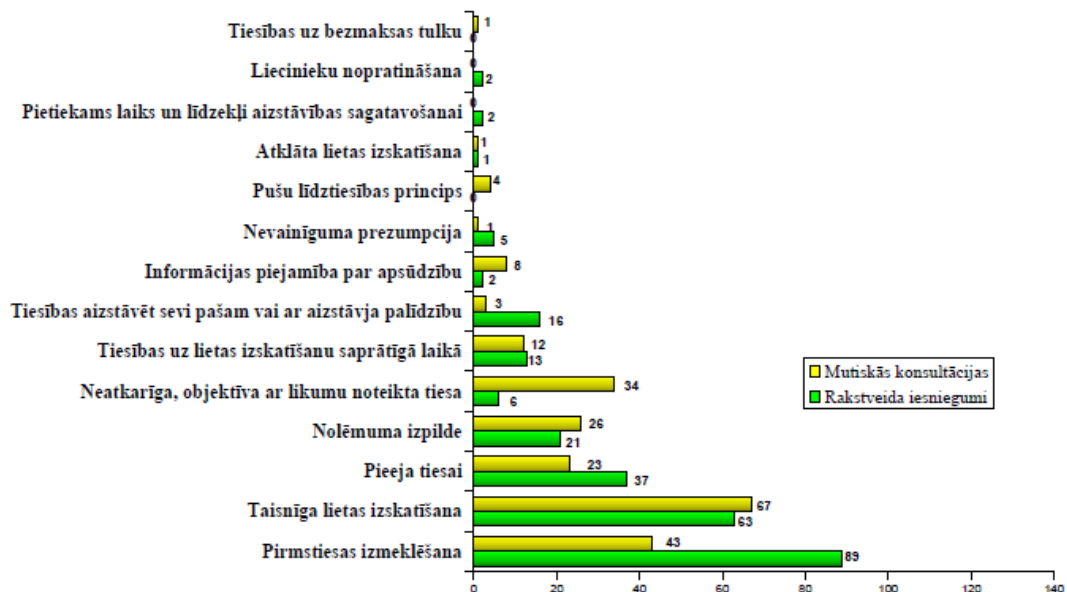
Tiesībsargs ir saņēmis vairākus iesniegumus par amatpersonu rīcību, veicot pirmstiesas izmeklēšanu kriminālprocesā. Diemžēl vairumā gadījumu iesniedzēji nav ņēmuši vērā to, ka Tiesībsargs nav kompetents pieņemt lēmumus kriminālprocesā, kā arī izvērtēt krimināllietas materiālus pēc būtības. Tā, piemēram, vairākas personas ir izteikušas sūdzības par atteikumu uzsākt kriminālprocesu. Šādos gadījumos personām ir paskaidrots, ka Tiesībsarga kompetencē neietilpst izvērtēt pēc būtības, kādos gadījumos kriminālprocess ir uzsākts pamatoti un kādos nē, un izskaidrota lēmuma par atteikšanos uzsākt kriminālprocesu pārsūdzēšanas kārtība. Tāpat tika saņemti vairāki iesniegumi par iespējamu kriminālprocesa uzsākšanas un izmeklēšanas novilcināšanu.

Piemērs. Pārbaudes lietas ietvaros tika konstatēts, ka policijas darbinieki vairāk nekā trīs mēnešus pēc iesnieguma par iespējamu noziedzīgu nodarījumu saņemšanas nav pieņēmuši lēmumu ne par kriminālprocesa uzsākšanu, ne par atteikumu uzsākt kriminālprocesu. Cietusī persona ar iesniegumiem par minēto jautājumu bija vērsusies visās uzraugošajās institūcijās, kuras pārkāpumus nekonstatēja. Tiesībsargs lūdza rajona prokuratūru veikt pārbaudi, kā arī sniegt informāciju par kriminālprocesa ietvaros veikto izmeklēšanas darbību datumiem. Prokuratūra savā atbildē norādīja, ka iesniedzējs jau vairākkārt ir vērsies ar iesniegumiem dažādās prokuratūrās par kriminālprocesa novilcināšanu, bet, veicot pārbaudes, Kriminālprocesa likuma vai Krimināllikuma pārkāpumi nav konstatēti. Tiesībsargs vērsās tiesas apgabala prokuratūrā ar lūgumu izvērtēt prokuratūras sniegto atbildi. Tiesas apgabala

prokuratūra atzina, ka konkrētajā lietā kriminālprocess ir uzsākts novēloti un rajona prokuratūras virsprokurors nav vērtējis kriminālprocesa uzsākšanas savlaicīgumu. Tāpat tika konstatēts, ka atteikšanās Tiesībsargam sniegt informāciju par kriminālprocesā veikto procesuālo darbību datumiem bijusi nepamatota, jo šīs ziņas nav klasificējamās kā izmeklēšanas noslēpums Kriminālprocesa likuma 375.panta pirmās daļas izpratnē, un to izpaušana nevar kavēt kriminālprocesa sekmīgu norisi. Vienlaikus atbildē tika norādīts, ka attiecīgajam Valsts policijas reģiona pārvaldes iecirknim iesniegts prokurora iesniegums par likuma pārkāpuma nepieļaujamību saistībā ar nesavlaicīgu kriminālprocesa uzsākšanu. Savukārt rajona prokuratūras virsprokuroram norādīts uz nepieciešamību rūpīgāk izvērtēt informāciju par policijas darbinieku pieļautajiem iespējamiem likumpārkāpumiem un ieteikt neinterpretēt sašaurināti Kriminālprocesa likuma 375.panta pirmo daļu.

Minētās lietas ietvaros izkristalizējās problēma, ar kuru Tiesībsargs jau ir saskāries vairākkārt, proti, ar to, ka situācijās, kad ir nepieciešams izvērtēt jautājumu par iespējamiem pārkāpumiem pirmstiesas kriminālprocesā, atbildīgās institūcijas atsakās sniegt informāciju, norādot, ka tas ir izmeklēšanas noslēpums. Arī šajā pārbaudes lietā prokuratūra norādīja, ka saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 375.pantu kriminālprocesa laikā krimināllietā esošie materiāli ir izmeklēšanas noslēpums, ar kuriem ir iespējams iepazīties tikai ar procesa virzītāja atļauju likumā noteiktajā kārtībā, līdz ar to šādu informāciju nav iespējams sniegt. Šajā sakarā Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments 2008.gada 6.novembra sprieduma lietā Nr.SKA-705/20084 10.punktā ir secinājis, ka: „Kriminālprocesa likuma 375.panta pirmajā daļā minētais izmeklēšanas noslēpums saprotams, nevis kā vispārējs aizliegums pirmstiesas procesā izsniegt krimināllietas materiālus šajā normā neminētām personām, bet gan ir vērst uz kriminālprocesa mērķa sasniegšanu. Proti, tas dod iespēju procesa virzītājam izlemt, vai lietas materiālu izsniegšana konkrētajā brīdī un konkrētajai personai nekaitē izmeklēšanas interesēm, un vajadzības gadījumā atteikt materiālu izsniegšanu. Tomēr materiālu neizsniegšana kriminālprocesā nevar būt pašmērķis. Ja tas procesa virzītāja ieskatā neietekmē procesa sekmīgu virzību, tad materiālu neizsniegšanai nav pamata. Savukārt Tiesībsarga likuma mērķis ir veicināt cilvēktiesību aizsardzību, un tas nerada apdraudējumu kriminālprocesa interesēm, bet, tieši pretēji, veicina kriminālprocesa mērķu sasniegšanu. Tiesībsargam ir deleģēts pienākums kontrolēt, kā tiek ievērotas Latvijas Republikas Satversmē un starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos noteiktās tiesības. Šī mērķa sasniegšanai Tiesībsarga likuma 13.panta 1.punkts paredz Tiesībsarga tiesības pieprasīt un saņemt bez maksas no iestādes pārbaudes lietā nepieciešamos dokumentus (administratīvos aktus, procesuālos lēmumus, vēstules), paskaidrojumus un citu informāciju. Konkrētajā gadījumā pārbaudes lietas ietvaros informācija par veiktajām izmeklēšanas darbībām bija būtiska, lai konstatētu, vai kriminālprocess izmeklēšanas stadijā nav novilcināts.

Tāpat kā 2008.gadā, arī 2009.gadā tika saņemti vairāki iesniegumi par iespējamu tiesību uz lietas iztiesāšanu saprātīgos termiņos pārkāpumu. Ņemot vērā ekonomisko situāciju valstī, personas tika atbrīvotas no darba, tai skaitā arī valsts sektorā strādājošie. Darbinieki aktīvi izmantoja tiesības aizstāvēt savas aizskartās tiesības tiesā. Saskaņā ar Civilprocesa likumu šādi strīdi tiesā tiek skatīti prioritārā kārtībā, kaut gan praksē nākas secināt, ka, ja puses izmanto pārsūdzības tiesības, tad tiesvedība nereti ieilgst un rada ilgstošu tiesisko nenoteiktību.

Piemērs. Persona vērsās Tiesībsarga birojā, jo bija atbrīvota no darba prokuratūrā un darba devēja rīkojumu apstrīdēja tiesā. Administratīvā rajona tiesa pēc pieteikuma saņemšanas tiesā lietu izskatīšanai bija nozīmējusi tikai pēc gada. Šādos gadījumos gan Tiesībsargs, gan Tieslietu ministrija ir paudusi viedokli, ka uz lietām par atbrīvošanu no darba (ja atbrīvošana ir uzskatāma par administratīvo aktu un tiek pārsūdzēta Administratīvajā rajona tiesā) būtu attiecināmi analogi noteikumi kā uz darba strīdiem, proti, tās būtu izskatāmas prioritāri salīdzinājumā ar citām lietām. Jāpiebilst, ka konkrētajā lietā persona arī pati aktīvi realizēja savas tiesības un lūdza izskatīt lietu paātrinātā kārtībā, kā rezultātā tiesa personas lūgumu apmierināja un lietu izskatīja nepilnu sešu mēnešu laikā.

Arī 2009.gadā saņemtie iesniegumi par iespējamu lietas iztiesāšanas saprātīga termiņa neievērošanu lielākoties ir par ilgajiem nogaides periodiem krimināllietu iztiesāšanā apelācijas kārtībā. Tāpat vairāki iesniegumi saņemti par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā 2009.gadā izdarītajiem grozījumiem, kas atsevišķās lietu kategorijās neparedz lietas pārsūdzības iespēju kasācijas kārtībā. Ierosinātās pārbaudes lietas ietvaros Tiesībsargs izpētīja Eiropas Cilvēktiesību tiesas nostāju šajā jautājumā. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka Konvencijas 6.pantā nav tieši norādītas tiesības pat uz apelācijas pieejamību un vienīgais precīzi formulētais nosacījums par apelāciju ietverts Konvencijas 7.protokola 2.pantā, kas garantē minētās tiesības tikai kriminālās tiesvedības gadījumos⁵. Līdz ar to Eiropas Cilvēktiesību tiesa norāda, ka Konvencijas 6.pants neuzliek valstīm par pienākumu visos gadījumos ieviest apelācijas tiesu sistēmu un valsts pati var noteikt pārsūdzības principa apjomu saskaņā ar savu tiesību sistēmu. Ieviešot apelācijas tiesu sistēmu, valsts savā likumā var noteikt lietu kategorijas, kurām pārsūdzība apelācijas instancē nav paredzēta⁶. Līdzīgs princips ir attiecināms arī uz lietas izskatīšanu kasācijas instancē.

Tādējādi ne Konvencijas normas, ne Satversmes 92.pants neietver obligātu prasību nodrošināt iespēju izskatīt ikvienu administratīvā pārkāpuma lietu augstākas instances tiesā un jēdziens —taisnīga tiesa negarantē tiesības ikvienu šādu lietu pārsūdzēt apelācijas instancē⁷. No minētā secināms, ka administratīvās lietas izskatīšanas nodrošināšana kasācijas instancē nav obligāta tiesību uz taisnīgu tiesu sastāvdaļa, ņemot vērā, ka Satversmes tiesa ir atzinusi, ka pat apelācijas instance ne vienmēr ir obligāta.

Tiesībsargs ir sniedzis viedokli un uzsvēris to, ka Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā paredzētais administratīvais arests var tikt uzskatīts par kriminālsodu. Tādējādi gadījumos, kad kā administratīvā soda veids ir piemērots administratīvais arests, personai ir tādas pašas tiesības kā krimināllietās un uz to attiecas Konvencijas 6.pants, tā otrajā daļā paredzētā nevainīguma prezumpcija

un trešajā daļā paredzētās procesuālās garantijas. Tomēr minētais pants nenosaka, ka valstij jānodrošina tiesības visas lietas izskatīt augstākā instancē.

Jānorāda, ka sodi, kurus piemēro saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksu, lielākoties ir vieglāki, nekā krimināllietās piesprieštie. Un, lai arī tie ir pielīdzināmi krimināllietās piesprieštajiem sodiem, valsts ir tiesīga lemt par to, cik instancēs jāskata katra veida lietas. Šajā gadījumā, nosakot, ka apelācijas instances tiesas spriedums nav pārsūdzams un stājas spēkā tā sastādīšanas dienā, netiek pārkāptas personas cilvēktiesības.

Persona sūdzējās, ka bija stājies spēkā pirmās instances tiesas spriedums, ar kuru tika izbeigta administratīvā pārkāpuma lieta, savukārt prokurors bija iesniedzis protestu par tiesas pieņemto lēmumu. Persona uzskatīja, ka prokurors salīdzinājumā ar personu atrodas privilģētākā kārtā, jo prokurora tiesībām iesniegt protestu likums neparedz termiņa ierobežojumu. Pārbaudes lietas ietvaros, izpētot lietas faktiskos un tiesiskos apstākļus, personas tiesības uz taisnīgu tiesu pārkāpums netika konstatēts.

Nereti personas vērsās Tiesībsarga birojā par tiesu institūcijas darbinieku pieļautajām kļūdām, par dokumentu izsniegšanas kārtības pārkāpumiem, par novēloti sagatavotiem nolēmumiem, kā arī par pavēstes nosūtīšanas kārtības neievērošanu.

Piemērs. Iesniegumā persona norādīja, ka tiesa, nosūtot nolēmumu, nav ievērojusi viņas tiesības uz privāto dzīvi, tādējādi nodarot morālo kaitējumu. Konkrētajā gadījumā pārbaudes lietas ietvaros tika konstatēts, ka tiesa, nosūtot tiesas nolēmumu darba devējam, bija pārkāpusi normatīvajos aktos noteiktās informācijas sagatavošanas prasības. Tiesu institūcija sava darbinieka vainu atzina, bet, ņemot vērā noilguma iestāšanos, konkrēto darbinieku saukt pie disciplinārās atbildības nebija iespējams. Tiesībsargs atzinumā norādīja, ka konkrētajā gadījumā šāda rīcība ir uzskatāma par iestādes faktisko rīcību Administratīvā procesa likuma izpratnē un personai likumā noteiktajā kārtībā ir tiesības vērsties Administratīvajā rajona tiesā, vienlaicīgi prasot atlīdzinājumu par nodarīto kaitējumu.

Piemērs. Pēc personas iesnieguma tika ierosināta pārbaudes lieta, lai izvērtētu situāciju, kurā LR Augstākās tiesas interneta mājas lapā tika ievietots lēmums lietā. Pārbaudes rezultātā konstatēts, ka Augstākās tiesas mājas lapā tika ievietots nolēmuma teksts, kurā personas dati bija dzēsti saskaņā ar normatīvajos aktos noteikto. Tomēr no blakus lēmumam ievietotās informācijas, kur bija norādīts personas vārds, uzvārds un statuss konkrētajā lietā, bija iespējams secināt, ka nolēmums ir attiecināms uz šo personu. Tādējādi, lai gan formāli bija ievērotas normatīvajos aktos noteiktās prasības attiecībā uz tiesas nolēmumu publiskošanu, tomēr bija iespējams identificēt nolēmumā minēto personu, tādējādi nenodrošinot personas datu aizsardzību un pārkāpjot tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību. Augstākā Tiesa informēja, ka konkrētais nolēmums ir izņemts no kalendāra un personas datu neatbilstoša izmantošana pārtraukta. Atzinumā Tiesībsargs secināja, ka nav nodrošināta personas datu atbilstoša apstrāde un ir noticis personas uz privāto dzīvi aizskārums. Personai izskaidrotas tiesības pārsūdzēt iestādes faktisko rīcību Administratīvā procesa likumā paredzētajā kārtībā.

Pēc vairākām publikācijām plašsaziņas līdzekļos Tiesībsargs 2008.gada nogalē pēc savas iniciatīvas ierosināja pārbaudes lietu par foto iekārtu (foto radaru) izmantošanu ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumu fiksēšanai un personas sodīšanu par izdarīto pārkāpumu, kas ir fiksēts ar foto iekārtām. 2009.gadā pārbaudes lieta tika pabeigta ar atzinumu, kurā izvērtēts jautājums par personas sodīšanu par izdarīto pārkāpumu, kas fiksēts ar foto iekārtām, atbilstību cilvēktiesību prasībām.

Piemērs. Izvērtējot pārbaudes lietas materiālus, tika konstatēts, ka saskaņā ar spēkā esošo regulējumu izmeklēšana par šāda veida pārkāpumiem netiek veikta, kā rezultātā pastāv varbūtība, ka, amatpersonai pieņemot lēmumu par soda piemērošanu, var tikt pārkāpta nevainīguma prezumpcija. Vienlaikus pārbaudes lietas ietvaros tika konstatēts, ka atkarībā no pārkāpuma fiksācijas veida personai piemērotais sods var atšķirties, proti, gadījumā, ja LAPK 149.8 pantā paredzēto pārkāpumu fiksēs Ceļu policijas darbinieks, personai atsevišķos

gadījumos tiks piemērots diferencēts naudas sods, papildsods, kā arī automātiski reģistrēti soda punkti. Savukārt, ja pārkāpumu fiksēs foto radars, personai tiks piemērots vienīgi minimālais naudas sods. Ņemot vērā minēto, pārbaudes lietā tika secināts, ka spēkā esošais tiesiskais regulējums paredz atšķirīgu (atkarībā no pārkāpuma fiksācijas veida) atbildību personām, kuras izdarījušas vienādu pārkāpumu. Par atzinumā konstatēto tika informēta Tieslietu ministrija un Iekšlietu ministrija. Pilns atzinuma teksts pieejams Tiesībsarga interneta mājas lapā.

Izvērtējot Tiesībsarga birojā saņemtos iesniegumus par cilvēktiesību pārkāpumiem rīcībnespējas atzīšanas procesos, kā arī procesos, kas tiek ierosināti par rīcības spējas atjaunošanu, un izanalizējot Civillikumā un Civilprocesa likumā noteikto regulējumu, kas nosaka kārtību rīcībnespējas atzīšanai un rīcības spējas atjaunošanai, tika secināts, ka vairākas normas, kas regulē šos jautājumus, neatbilst Satversmei un starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem.

Civilprocesa likuma 270.panta pirmā daļa nosaka personu loku, kuras ir tiesīgas iesniegt pieteikumu par rīcības spējas atjaunošanu, nosakot, ka pieteikumu var iesniegt bāriņtiesa vai prokurors. Tiesībsarga ieskatā minētais personu loks ir pārāk sašaurināts un aizskar personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Būtu nepieciešams šajā personu lokā iekļaut arī aizgādni, jo šī persona ir tā, kas pārstāv rīcībnespējīgo personu tiesiskajās attiecībās un dažkārt arī vislabāk var spriest par personas rīcības spēju atjaunošanos. Tāpat Tiesībsargs uzskata, ka šajā personu lokā vajadzētu iekļaut arī pašu rīcībnespējīgo personu, kā arī likumā būtu skaidri jānosaka, ka procesā par rīcības spējas atjaunošanu pašai personai ir tiesības piedalīties kā lietas dalībniekam.

Lai risinātu šo problēmu, Tiesībsargs ir vērsies Tieslietu ministrijā ar lūgumu grozīt šo normu. Tieslietu ministrija ir paudusi atbalstu nepieciešamībai izdarīt grozījumus Civillikumā un Civilprocesa likumā saistībā ar šiem jautājumiem.

Vērtējot tiesību uz taisnīgu tiesu iespējamo aizskārumu, 2009.gadā Tiesībsargs sniedza divus atzinumus Satversmes tiesai – lietā Nr.2009-85-01 par Civilprocesa likuma 141.panta pirmās daļas atbilstību Satversmes 91. un 92.pantam, kā arī par Civilprocesa likuma 400.panta pirmās daļas 1.punkta un 405.panta pirmās un trešās daļas atbilstību Satversmes 92.pantam. Abos gadījumos Tiesībsarga viedoklis bija vienāds – regulējums atbilst Satversmē garantētajām tiesībām uz taisnīgu tiesu.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā judikatūrā ir norādījusi, ka valstij jānodrošina personas pamattiesību aizsardzība tik efektīvi, cik iespējams, un tiesības vērsties tiesā nav absolūtas, tādēļ tās var tikt ierobežotas. Tomēr valstij, nosakot ierobežojumus, būtu svarīgi ievērot, ka ierobežojumam jābūt noteiktam leģitīma mērķa sasniegšanai un jābūt samērīgam un nepieciešamam demokrātiskā sabiedrībā. Aizsargājot citu cilvēku tiesības, ir iespējams noteikt kvalificēto cilvēktiesību ierobežojumu, kas īpaši uzsver un konkretizē šīs ierobežošanas leģitīmo mērķi. Saeimas Juridiskais birojs, skaidrojot Civilprocesa likuma 141.panta grozījumu veikšanas leģitīmo mērķi, norādīja uz kvalificēto ierobežojuma mērķi – civilprocesa efektīvizēšana saistībā ar praksē pastāvošajām problēmām, kad iespēja iesniegt blakus sūdzību tiek izmantota, lai novilcinātu lietas izskatīšanu, un lieta no tiesas, kura izskata lietu pēc būtības, tiek pārsūtīta tiesai, kas izskata blakus sūdzību. Pie vairākkārtējas lēmuma par prasības nodrošināšanu pārsūdzēšanas tiesa nespēj uzsākt lietas izskatīšanu pēc būtības, un personas aizskarto interešu aizsardzības mehānisms kļūst neefektīvs.

Jēdziens „taisnīga tiesal ietver sevī tiesiskai valstij atbilstošu procesu, proti, procesu, kas ir ne tikai taisnīgs, bet arī efektīvs. Lietas dalībniekiem piešķirtās tiesības pierādīt savu taisnību nevar tikt realizētas nerespекtējot apstākli, ka civillietā ir jāizskata savlaicīgi un lietas dalībniekiem piešķirtās tiesības ir jāizmanto labticīgi.

Izvērtējot apstrīdēto regulējumu, Tiesībsargs konstatēja, ka likumdevējs Civilprocesa likuma 19.nodaļā, liedzot atbildētajam apstrīdēt lēmumu par prasības nodrošināšanu un lēmumu par atteikšanos atcelt prasības nodrošinājumu, ir iekļāvis kompensējošu mehānismu, lai puses savu tiesību un pienākumu realizēšanā līdzsvarotu un nenostādītu nevienlīdzīgā situācijā. Gadījumā, ja tiesa ir noteikusi prasības

nodrošinājumu, atbildētājam pastāv iespēja lūgt tiesu aizstāt noteikto prasības nodrošinājuma līdzekli vai atcelt to, ja tas uzlikts nepamatoti (Civilprocesa likuma 140.panta trešā, ceturtā un piektā daļa), savukārt Civilprocesa likuma 140.panta otrā daļa paredz, ka, apmierinot pieteikumu par prasības nodrošinājumu, tiesnesis var uzdot prasītājam nodrošināt zaudējumus, kas atbildētājam varētu rasties sakarā ar prasības nodrošināšanu, iemaksājot noteiktu naudas summu tiesu izpildītāja depozīta kontā.

Ņemot vērā iepriekš minēto, Tiesībsargs secināja, ka Civilprocesa likuma 141.panta pirmās daļas regulējums nepārkāpj Satversmē garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu.

Savukārt Satversmes tiesas lietā Nr.2009-93-01, kurā Tiesībsargs tika aicināts paust savu viedokli, pieteicēja izvirzītie iebildumi bija vērsti uz to, ka valsts, nosakot saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanas kārtību, nav nodrošinājusi, ka lietas dalībniekiem tiek noteiktas vienādas procesuālās tiesības, proti, parādniekam netiek piešķirta tiesība sniegt paskaidrojumus tiesā, kad pret viņu tiek iesniegts pieteikums par saistību bezstrīdus piespiedu izpildi, tāpat minētais process neparedz iespēju pārsūdzēt tiesas nolēmumu apelācijas kārtībā.

ECT ir norādījusi savā judikatūrā, ka taisnīgā procesā ir svarīga pušu līdztiesība. Katrai no pusēm ir jānodrošina iespēja iesniegt paskaidrojumus un pierādījumus, lai nepieļautu situāciju, ka kāds no prāvniekiem lietā tiek nostādīts labvēlīgākā stāvoklī salīdzinājumā ar otru. Pusēm jābūt nodrošinātai iespējai noprotināt aicinātos lieciniekus, kā arī saņemt juridisko palīdzību iztiesāšanas laikā.

Civilprocesa likumā ir nostiprināts princips, kas paredz pusēm pienākumu pierādīt savas prasības pamatotību. Tomēr ne visās civilprocešuālajās darbībās ir nostiprināts princips, ka tiesa nedrīkst pieņemt nolēmumu, ja nav saņemti otras puses paskaidrojumi lietā. Kā piemērus varētu minēt prasības nodrošināšanas pieteikumu izskatīšanas kārtību un aizmuģurisko spriedumu.

Tiesas procesā pusēm ir jānodrošina vienlīdzīga tiesības lietas iztiesāšanas laikā, tomēr fakts, ka puse nevar iesniegt paskaidrojumus vēl nenozīmē, ka procesa rezultāts būs netaisnīgs. Ja lietas dalībnieks neiesniedz paskaidrojumus vai ja tāda tiesība līdz nolēmuma pieņemšanai pusei nav noteikta, taisnīguma ievērošanu ir jānodrošina tiesnesim, kuram, izvērtējot iesniegtos pierādījumus un pamatojoties uz likumu, jāpieņem taisnīgs nolēmums. Ja pēc puses domām šāds nolēmums nav pieņemts, procesā jābūt noteiktai kārtībai, kādā aizskartās tiesības var tikt aizstāvētas.

Vērtējot apstrīdēto normu atbilstību Satversmes 92.pantam, Tiesībsargs norādīja uz vēsturisko kontekstu, kādā apstrīdētās tiesību normas tika iekļautas Civilprocesa likumā. Latvijas Republikā jau 20.-30.gados civilprocesā bija noteikta vienkāršota bezprasības kārtība lietu izskatīšanai par piespiedu izpildīšanu pēc publiskiem aktiem. 1995.gada 23.februārī Latvijas Civilprocesa kodeksā tika iekļauta sadaļa par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu, tādējādi ar nelielām izmaiņām atjaunojot līdz 1940.gadam Latvijā pastāvējušo bezprasības piespiedu izpildi pēc publiskajiem aktiem. Izmantojot vēsturisko un teleoloģisko tiesību normu interpretācijas metodi, bezstrīdus piespiedu izpildē ir jāievēro šādi noteikumi:

- 1) bezstrīdus kārtībā var pieļaut izpildi tikai attiecībā uz Civilprocesa likuma 400.pantā noteiktajām saistībām,
- 2) šīm saistībām ir jābūt ietvertām publiskajos aktos un skaidri apliecinātām ar tiesā iesniegtajiem dokumentiem un
- 3) saistību izpildes termiņam un citiem nosacījumiem jābūt kategoriski noteiktiem, to izpilde nevar būt saistīta ar nosacījumiem, kuru iestāšanās iepriekš jāpierāda.

Analizējot Civilprocesa likuma 405.panta pirmās un trešās daļas atbilstību Satversmes 92.pantam, Tiesībsargs secināja, ka apstrīdētā norma nosaka ierobežojumu parādniekam iesniegt savus iebildumus par pieteikumu par bezstrīdus piespiedu izpildi ar likumu un vienādi neparedz abām pusēm iespēju apstrīdēt tiesneša lēmumu apelācijas kārtībā. Minētais ierobežojums ir noteikts ar mērķi padarīt ātrāku

un efektīvāku civiltiesisko strīdu izskatīšanas kārtību tiesā. Lai arī atbildētājam nav dotas tiesības iesniegt paskaidrojumus par iesniegto pieteikumu, ierobežojums ir uzskatāms par samērīgu, jo: 1) darījumi, par kuru izpildi var iesniegt šādu pieteikumu, ir notariāli apliecināti un/vai zemesgrāmatā ierakstīti, tādēļ attiecībā uz saistības dalībnieku gribu noslēgt darījumu, visticamāk, nav apšaubāmi; 2) tie paredz parādnieka brīdināšanu, pie tam brīdinājuma esamība, izņemot gadījumus, kad puses vienojušās par tā nenosūtīšanu saskaņā ar Civilprocesa likuma 404.panta trešo daļu ir obligāts nosacījums pieteikuma izskatīšanai tiesā. Šeit pat svarīgi būtu atzīmēt, ka, komercķīlas gadījumā tās devējs var pārsūdzēt tiesā paziņojumu par komercķīlas tiesības izlietošanu, tāpat arī parādniekam brīdinājuma saņemšanas brīdī nav liegts aizstāvēt savas aizskartās tiesības civiltiesiskā kārtībā tiesā vai atrisināt strīdu ar kreditoru sarunu ceļā.

Jautājuma daļā par tiesas nolēmuma apstrīdēšanas tiesību apelācijas kārtībā Tiesībsargs norādīja, ka ECT savā judikatūrā ir uzsvērusi, ka valstij jānodrošina personas pamattiesību aizsardzība tik efektīvi, cik iespējams, un tiesības vērsties tiesā nav absolūtas, tādēļ tās var tikt samērīgi ierobežotas. Civilprocesa likuma 406.pants garantē parādniekam tiesības celt tiesā apvērsuma vai izpildīšanas prasību, tādēļ nevar apgalvot, ka Civilprocesa likums neļauj parādniekam aizstāvēt savas tiesības, apstrīdot tiesneša lēmumu.

Tiesības uz privāto dzīvi

ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 12.pants

ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 17.pants

Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8.pants

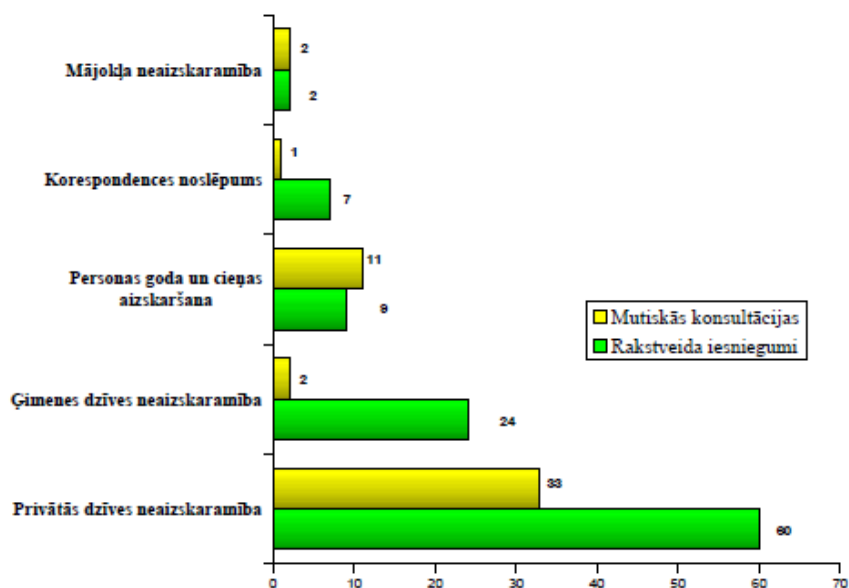
Latvijas Republikas Satversmes 96.pants

Latvijas Republikas Satversmes 96.pants nosaka, ka ikvienai personai ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību. Tāpat arī Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8.pants nosaka, ka ikvienam ir tiesības uz savu privāto un ģimenes dzīves, korespondences un dzīvokļa neaizskaramību. Konvencijas 8.panta mērķis ir atturēt valsti no iejaukšanās personas privātajā dzīvē.

2009.gadā ir palielinājies iesniegumu skaits par nepamatotu iejaukšanos personas privātajā dzīvē. Īpaši aktualizējās tādi jautājumi kā neatļauta videonovērošana un ar to saistītā personas datu apstrāde, kā arī komercsabiedrību, kas piedzen parādus, tiesības iejaukties parādnieku privātajā dzīvē. Lai arī kopumā iesniegumu skaits par videonovērošanu darbavietās un dzīvojamās ēkās nav liels, tomēr tendence turpmākajos gados varētu saglabāties, ņemot vērā neskaidro normatīvo regulējumu un salīdzinoši skaitliski nelielo judikatūru.

2009.gadā, sniedzot viedokli LTV par inkaso komercsabiedrību rīcību, ik rītu ierodoties pie parādnieka mājās un aptaujājot kaimiņus un darba devējus par parādnieka privāto dzīvi, Tiesībsargs norādīja, ka katrs gadījums ir individuāls un nav vienota risinājuma visiem gadījumiem, tādēļ nevar dot viennozīmīgu atbildi, vai inkaso firma aizskar personas privāto dzīvi, ja zvana pie kaimiņa durvīm un vāc informāciju par parādnieku, vai katru dienu lūdz parādniekam atdot parādu.

Tiesībsargs norādīja, ka likums neliedz zvanīt pie kaimiņu durvīm, bet, vērtējot, vai ir noticis pārkāpums, svarīgi ir zināt, kādu informāciju inkaso firmas pārstāvis pieprasa, un ko viņš stāsta kaimiņam par parādnieku (piemēram, situācija, ja saka, ka kaimiņš ir krāpnieks un parādnieks, tādēļ vēlas uzzināt, kur dzīvo viņa radnieki, varētu tikt traktēta kā iejaukšanās privātajā dzīvē). Likums tāpat neliedz ierasties pie parādnieka mājās un apvaicāties par iespējamo parāda nomaksu, tomēr regulāra, ilgstoša zvanīšana no rīta pie dzīvokļa durvīm un parāda pieprasīšana varētu liecināt par citu pārkāpumu pazīmēm, piem., huligānismu u.tml.

Valsts nevar ietekmēt līgumslēdzēju gribu uzņemties saistības privāto tiesību sfērā, tomēr valstij ir pienākums nodrošināt personu aizskarto tiesību aizsardzību. Personas, uzņemoties līgumsaistības, var nonākt situācijā, ka rodas grūtības tās izpildīt, un šādā gadījumā līdz parāda piedziņai tiesas ceļā pastāv iespēja, ka piedzinējs jeb kreditors personīgi vai ar starpnieku (uzņēmēj sabiedrības, kas nodarbojas ar parāda piedziņu) palīdzību pirms tiesvedības uzsākšanas atgādina parādniekam par saistību izpildi. Kreditors vai viņa pilnvarotā persona var nosūtīt parādniekam rakstveida brīdinājumu, bet tas neliedz tam arī personīgi ierasties mājās vai darbavietā, lai izsniegtu brīdinājumu par saistību izpildes nepieciešamību. Šajā gadījumā jāvērs uzmanība uz to, ka kreditors ar savām darbībām nedrīkst pārkāpt personas privātās dzīves neaizskaramību. Ja šādas darbības tiktu konstatētas, parādniekam ir tiesības vērsties kompetentās iestādēs (tiesā, policijā, Tiesībsarga birojā u.c.), lai aizstāvētu aizskartās tiesības.

Ekonomiskajā situācijā, kāda šobrīd vērojama valstī, aizvien vairāk cilvēkiem radīsies grūtības izpildīt līgumsaistības, tādēļ sabiedrības, kas nodarbojas ar parādu piedziņu, protams, izmantos visus iespējamus līdzekļus, lai pēc iespējas ātrāk atgūtu parādus. Tiesībsargs nepiekrīt apgalvojumam, ka parāda piedziņas process normatīvajos aktos nav noregulēts un parādu piedzinēji var darīt jebko, ko neaizliedz likums. Parādu piedziņas kārtību Latvijas Republikā regulē ne tikai Civillikums, bet arī Civilprocesa likums, un abi minētie normatīvie akti ir saistoši arī parādu piedzinējiem. Bez tam jāatzīmē, ka minētajām sabiedrībām ir jāievēro arī Satversmes 96.pants, kas garantē ikvienam tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību.

Tāpat Tiesībsarga birojā 2009.gadā ir vērsušās vairākas personas ar lūgumu skaidrot, vai darba devējs, kaimiņi vai tuviņi bez personas piekrišanas un brīdināšanas drīkst uzstādīt videonovērošanas kameras darbavietās, ēku trepju telpās vai dzīvokļos, kurās minētās personas dzīvo. Sniedzot atbildi uz minēto jautājumu, Tiesībsargs norādīja, ka līdzīgi jautājumam par inkaso firmu darbību, arī šeit risinājums būs individuāls katrā atsevišķā gadījumā, ņemot vērā vairākus apstākļus: vai videonovērošana vispār tiek veikta, kas to veic un uz kāda pamata, kā tiek tālāk apstrādāti videonovērošanā iegūtie personas dati un vai tie tiek/var tikt nodoti trešajām personām. Ņemot vērā LR Datu valsts inspekcijas kompetenci, vairumā gadījumu iesniedzēji tika aicināti vērsties minētajā iestādē, lai noskaidrotu augstākminētos apstākļus. Atsevišķos gadījumos, ja iesniedzēja rīcībā bija informācija, kas ļauj uzsākt tiesvedību civiltiesiskā kārtībā, tika ieteikts izmantot tiesības celt prasību tiesā.

Piemērs. Tiesībsarga birojā vērsās persona, kura tirdzniecības centrā MAXIMA bija pamanījusi, ka vīrs uzlaikošanas kabīnēm ir novietota videonovērošanas kamera. Šajā situācijā Tiesībsargs izskaidroja personas tiesības uz privāto dzīvi un ieteica vērsties Datu valsts inspekcijā, lai šo

pārkāpumu konstatētu, kas personai pavērtu iespējas civiltiesiskā kārtā vērsties pret veikala īpašniekiem un tiesas ceļā pierādīt nesamērīgu iejaukšanos privātajā dzīvē. Tiesībsargs norādīja, ka šajā gadījumā viennozīmīgi komersantam ir pieejami citi, saudzējošāki līdzekļi (piemēram, apsardzes pastiprināšana un citi kontroles mehānismi), lai nepieļautu veikala zādzības.

Tiesībsargs jau iepriekš vairākkārt ir norādījis, ka šādas situācijas ir saistītas ar tiesību uz privāto dzīvi pārkāpumu. Videonovērošanas kameru uzstādīšana darbavietās, piemēram, darbinieku koplietošanas telpās, kur darbinieki pārgērbjas, vai veikalu pielaikšanas kabīnēs, lai nepieļautu zādzības, ir vērtējama kā nesamērīga iejaukšanās personas privātajā dzīvē.

Joprojām aktuāls ir jautājums par masu mediju izpratni par personas privātās dzīves neaizskaramību un robežām, kad un kādā mērā ir pieļaujama personas attēla un personas datu izmantošana televīzijas raidījumos un publikācijās presē. Personas lielākoties sūdzas par dažādiem TV raidījumiem, kuros tās tiek parādītas bez piekrišanas, un laikrakstos publicētajiem rakstiem, jo uzskata, ka tādā veidā tiek pārkāptas viņu tiesības uz privāto dzīvi. Šādās situācijās bieži vien saduras tiesības uz vārda brīvību un personas tiesības uz privāto dzīvi un, ņemot vērā, to, ka situācijas ir visdažādākās, nevar viennozīmīgi pateikt, ka visos gadījumos var konstatēt personas tiesību pārkāpumu. Tiesībsargs nereti personām iesaka izmantot iespēju civiltiesiskā kārtā celt tiesā prasību par goda un cieņas aizskārumu.

Tiesībsargs ir saņēmis vairākus iesniegumus no ieslodzītajām personām, kuras norāda, ka viņām ieslodzījumā tiek liegta tikšanās ar tuviniekiem vai citām personām. Tāpat ieslodzītās personas puda neapmierinātību par korespondences cenzēšanu un sarakstes aizliegumu starp notiesātajiem. Jāatzīmē, ka 2009.gadā Tiesībsargs ir sniedzis atzinumu Satversmes tiesai lietā Nr.2009-10-01 „Par Latvijas Sodū izpildes kodeksa 49.panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96.pantam”, kas uzsāka, lai izvērtētu Latvijas Sodū izpildes kodeksa (turpmāk tekstā – Kodekss) 49.panta otrajā daļā noteiktā sarakstes aizlieguma starp notiesātajiem brīvības atņemšanas vietās atbilstību Satversmē noteiktajām pamattiesībām – tiesībām uz personas privātās dzīves, tostarp korespondences neaizskaramību.

Izvērtējot lietas apstākļus, Tiesībsargs savā viedoklī norādīja, ka saskaņā ar Kodeksa 41.panta septīto daļu notiesāto tiesības uz korespondences neaizskaramību jau tiek ierobežotas ar mērķi nodrošināt sabiedrisko kārtību un drošību, paredzot sarakstes pārbaudi. Gadījumā, ja vēstules saturs apdraud soda izpildes mērķus, brīvības atņemšanas iestādes drošību un tajā noteikto kārtību vai satura tālāknodošana varētu veicināt kāda krimināli vai administratīvi sodāma nodarījuma izdarīšanu vai tās varētu apdraudēt citas personas ar likumu aizsargātās tiesības un intereses, saskaņā ar Kodeksa 49.panta ceturto daļu tā var tikt aizturēta un nenosūtīta. Kodeksā noteiktā korespondences pārbaude un aizturēšana ir pietiekams ierobežojums leģitīmā mērķa sasniegšanai, savukārt nosakot dubulto ierobežojumu notiesāto tiesībām uz privāto dzīvi sarakstes jautājumos, valsts pārkāpj samērīguma principa būtību, kas izpaužas kā proporcionalitāte starp leģitīmo mērķi un izvēlētiem līdzekļiem tā sasniegšanai. Tāpat Tiesībsargs lūdza Satversmes tiesu vērst uzmanību uz apstākli, ka pastāvošie korespondences ierobežojumi rada ne tikai tiesību uz korespondences neaizskaramību pārkāpumus, bet var radīt arī tiesību uz privāto dzīvi aizskārumu. Ja sarakste tiek liegta starp notiesātajiem, kuri vēlas stāties laulībā un/vai kuriem ir vai ir gaidāms kopīgs bērns, sarakstes atteikuma gadījumā valsts ierobežo arī personu tiesības uz ģimenes dzīvi. Ņemot vērā augstāk minēto, Tiesībsargs lūdza atzīt Latvijas Sodū izpildes kodeksa 49.panta otro daļu par neatbilstošu Satversmes 96.pantam. 11 Satversmes tiesa 2009.gada 18.decembra spriedumā atzina Latvijas Sodū izpildes kodeksa 49. panta otro daļu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 96.pantam.

2009.gada nogalē Saeimā tika pieņemts Pacientu tiesību likums. Normatīvā akta pieņemšanas gaitā 2009.gada sākumā tika izteikta vēlme papildināt likumprojektu „Pacientu tiesību likums” ar normu, kas Valsts kontrolei dotu tiesības iegūt sensitīvus pacientu datus. Jāatzīmē, ka jau 2008.gadā Tiesībsargs pārbaudes lietas ietvaros uzskatīja par nepieciešamu izvērtēt šāda cilvēktiesību ierobežojuma atbilstību leģitīmam mērķim un nepieciešamību demokrātiskā sabiedrībā. Izanalizējot pašlaik spēkā esošo tiesisko regulējumu, tika sniegts atzinums, kurā secināts, ka ne Fizisko personu datu aizsardzības likuma 11.pants, ne Ārstniecības likuma 50.pants neparedz Valsts kontrolei tiesības pieprasīt

identificējamus pacientu datus. Tiesībsargs arī šoreiz norādīja, ka šāda pacientu sensitīvu datu nodošana Valsts kontrolei nav samērīga ar labumu, ko sabiedrība kopumā gūst no šiem ierobežojumiem, un tādējādi šāds cilvēktiesību ierobežojums nav attaisnojams. Īpaši, ņemot vērā Valsts kontroles praksi, kādā apjomā augstāk minētā informācija tika pieprasīta, likumprojekta papildinājums būtiski varētu apdraudēt personu tiesības uz privāto dzīvi. Jāatzīmē, ka minētais normatīvais akts tika pieņemts un likumprojekta papildinājums -Valsts kontroles tiesības iegūt sensitīvus pacientu datus - noraidīts.

2009.gadā ir aktualizējies jautājums par personas sensitīvo datu aizsardzību kriminālprocesa ietvaros.

Piemērs. Persona informēja, ka kriminālprocesā pirmstiesas izmeklēšanas laikā tika iegūta un iekļauta lietas materiālos sensitīva informācija, kura ir pieejama visām kriminālprocesā iesaistītajām personām. Pārbaudes lietas ietvaros Tiesībsargs vērsās Valsts policijā un Ģenerālprokuratūrā. Saskaņā ar Ģenerālprokuratūras sniegto informāciju, ja krimināllietas materiālos ir sensitīvi dati, tad personas, kurām ir tiesības iepazīties ar krimināllietas materiāliem, var iepazīties ar visiem materiāliem, t.sk., ar citas personas sensitīvajiem datiem. Kriminālprocesa likums paredz, ka ar krimināllietas materiāliem var iepazīties apsūdzētais, aizstāvis un cietušais. Par nelikumīgām darbībām ar fiziskās personas datiem, t.sk., par sensitīvo datu izpaušanu atkarībā no nodarījuma sekām un subjekta iestājas administratīvā atbildība vai rīcīnātlīdzība.12 Savukārt Krimināllikuma 304.pantā paredzēta atbildība par pirmstiesas kriminālprocesā iegūto ziņu izpaušanu bez izmeklētāja vai prokurora atļaujas līdz šā procesa pabeigšanai, ja to izdarījusi persona, kura ir bijusi brīdināta par attiecīgo ziņu neizpaušanu. Ņemot vērā minēto, secināms, ka gadījumos, ja līdz kriminālprocesa pabeigšanai prettiesiski izpausti/publiskoti personas sensitīvie dati, kas ir iegūti, iepazīstoties ar krimināllietas materiāliem, vainīgā persona būtu saucama pie kriminālatbildības. Tomēr likumdevējs ir noteicis, ka par šo noziedzīgo nodarījumu persona saucama pie kriminālatbildības vienīgi gadījumos, kad viņa ir brīdināta par attiecīgo ziņu neizpaušanu. Ģenerālprokuratūra konkrētās lietas ietvaros ir norādījusi, ka Kriminālprocesa likums nenosaka prokuroram pienākumu brīdināt kriminālprocesā iesaistītās personas par atbildību par pirmstiesas procesa ziņu izpaušanu bez procesa virzītāja atļaujas, tomēr procesa virzītājs pēc brīvas izvēles un objektīvas nepieciešamības var personu rakstveidā brīdināt par iepriekš minēto pienākumu. Tādējādi, tikai pastāvot rakstveida brīdinājumam, pienākuma neizpildīšanas gadījumā personu ir iespējams saukt pie kriminālatbildības. Līdz ar to praksē var veidoties gadījumi, ka apsūdzētais vai cietušais minētos materiālus var nodot trešajām personām, tai skaitā plašsaziņas līdzekļiem. Līdz ar to Tiesībsargs konstatēja, ka nepastāv vienota prakse jautājumos par kriminālprocesā iesaistīto personu brīdināšanu par sensitīvo datu neizpaušanu. Profī, vienīgi vadoties no procesa virzītāja subjektīva ieskats par brīdināšanas nepieciešamību, persona tiek saukta pie kriminālas vai administratīvās atbildības, t.i., par vienu un to pašu pārkāpumu (sensitīvo datu izpaušanu) atbildība ir atkarīga vienīgi no procesa virzītāja subjektīviem ieskatiem par brīdināšanas nepieciešamību. Tiesībsargs vērsās Valsts policijā un Ģenerālprokuratūrā ar aicinājumu ieviest vienotu praksi un uzlikt pienākumu procesa virzītājam, iepazīstinot ar krimināllietas materiāliem, kuros ir personas sensitīvie dati, visos gadījumos brīdināt par to izpaušanas nepieļaujamību un atbildību pārkāpuma gadījumā.

Nobeigumā jāatzīmē, ka Tiesībsargs, ņemot vērā augstāk minēto jautājumu aktualitāti, 2010.gadā ir plānojis izvērst padziļinātāku izpēti jautājumos par privātās dzīves neaizskaramību.

Tiesības uz tiesisko statusu, pilsonības iegūšana un zaudēšana

ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 15.pants

ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 25.pants

ANO Konvencija par bezvalstnieku skaita samazināšanu

Eiropas Padomes Konvencija par pilsonību

Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Septītā Protokola 1.pants

Latvijas Republikas Satversmes 98.pants

Pilsonības likuma 9.un 24.pants

2009.gadā gan saistībā ar Tiesībsarga birojā izskatītajiem iesniegumiem, gan Satversmes tiesai sniegto viedokli varētu atzīmēt tendenci, ka aktualizējās pilsonības, t.sk. dubulpilsonības, iegūšanas un pilsonības zaudēšanas jautājumi.

2009.gada 19.maijā Tiesībsargs saņēma iesniegumu, kurā lūgts izvērtēt, vai Naturalizācijas pārvaldes pilsonības atņemšanas prakse atbilst Latvijas Republikā spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem un cilvēktiesībām, kā arī vai Imigrācijas likumā un Pilsonības likumā noteiktās procedūras attiecībā uz pilsonības atjaunošanu un uzturēšanās atļaujām nav diskriminējošas atkarībā no personas pārliecības un atbilst ES tiesību normām.

Izvērtējot spēkā esošos normatīvos aktus un LR saistošos starptautiskos līgumus, kas regulē pilsonības piešķiršanas un atņemšanas kārtību, Tiesībsargs sniedza atzinumu, norādot, ka Eiropas Padomes 1997.gada 14.maija Eiropas Konvencijas par pilsonību preambulā ir noteikts, ka Eiropas Padomes dalībvalstis un pārējās valstis, kas parakstījušas konvenciju, atzīst valstu dažādu pieeju vairāku valstu pilsonības jautājumam un to, ka ikviena valsts var brīvi izlemt, kādas sekas tās iekšējās tiesībās radīs fakts, ka tās pilsonis iegūst vai tam ir citas valsts pilsonība. Atsaucoties uz Eiropas Konvencijas par pilsonību 4.pantu, atzinumā tika norādīts, ka valstij jārespektē ikvienas personas tiesības uz pilsonību, jāizvairās no situācijām, ka persona kļūst par bezvalstnieku, un nevienai personai nedrīkst patvaļīgi atņemt viņas pilsonību. Tāpat atzinumā tika norādīts, ka Latvijas Republikā spēkā esošais Pilsonības likums dubulpilsonību neparedz un Latvijas Republika nepārkāpj uzņemtās starptautiskās saistības, jo starptautiskie līgumi neliedz Latvijas Republikai normatīvajos aktos brīvi noteikt nostādni vairāku valstu pilsonības jautājumā. Bez tam tiek ievērotas personas tiesības brīvi izvēlēties savu pilsonību un tiek garantēts, ka LR pilsonību personai var atņemt tikai ar tiesas spriedumu likumā noteiktajos gadījumos.

Vērtējot jautājumu, vai Imigrācijas likumā un Pilsonības likumā noteikto procedūru atšķirības attiecībā uz pilsonības atjaunošanu un uzturēšanās atļaujām nav diskriminējošas atkarībā no personas pārliecības un vai tās atbilst Eiropas Savienības normām, Tiesībsargs norādīja, ka pilsonības atņemšana un atteikšanās no pilsonības ir nošķirami juridiskie jēdzieni, kas piemērojami atšķirīgās situācijās. Pilsonības atņemšana ir valsts noteikts represīvais mehānisms, kas paredzēts par Pilsonības likuma 24.panta pirmajā daļā noteiktajiem pārkāpumiem. Atteikšanās no pilsonības ir personas brīvas gribas izpausme, kas nav saistīta ar tiesību pārkāpumiem. Ņemot vērā minēto, Tiesībsargs uzskatīja, ka šajā gadījumā personas neatrodas vienādos vai salīdzināmos apstākļos un nav pamata atzīt tiesiskās vienlīdzības principa pārkāpumu.

Tiesībsargs atzinumā norādīja, ka Naturalizācijas pārvaldei piešķirtās tiesības vērsties tiesā ar pieteikumu par LR pilsonības atņemšanu nepārkāpj indivīda tiesības uz taisnīgu tiesu un neliecina par objektīvas izmeklēšanas trūkumu. Sacīkstes princips ļauj strīdā iesaistītajām pusēm nodot tiesas izvērtēšanai visus argumentus un pierādījumus, kas liecina par labu personai un viņas interešu aizsardzībai, un, ja kāds no pierādījumiem pusei nav pieejams, tā var lūgt tiesu minēto pierādījumu izprasīt.

Bez tam 2009.gadā Tiesībsargs sniedza viedokli Satversmes tiesai par Pilsonības likuma Pārejas noteikumu pirmā punkta atbilstību LR Satversmes 1. un 2.pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990.gada 4.maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai. Tiesībsargs, vērtējot, vai Pilsonības likuma Pārejas noteikumu 1.punkts atbilst Satversmes 89.pantam, secināja, ka minētais regulējums neaizskar indivīdam garantētās cilvēktiesības uz pilsonību. Piederība pie kādas valsts pilsoņu kopuma ir personas brīva izvēle. Ja valsts normatīvais regulējums pieļauj dubulpilsonības izveidošanos, persona bauda divu valstu aizsardzību, taču gadījumos, kad dubulpilsonības izveidošanās valsts normatīvajā regulējumā nav pieļaujama, atņemot vienas valsts pilsonību, personai jāsauglabājas otras valsts pilsonībai. Tiesībsargs secināja, ka saskaņā ar Latvijas Republikā spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem LR IeM Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, garantējot LR pilsonības piešķiršanu un nosakot pienākumu atteikties no agrāk iegūtās citas valsts pilsonības, rīkojas likumīgi un neaizskar indivīdam garantētās tiesības uz pilsonību.

Minētajā lietā, vērtējot, vai pastāv nevienlīdzīga attieksme starp Latvijas pilsoņiem un viņu pēcnācējiem, kuri laikā no 1940.gada 17.jūnija līdz 1990.gada 4.maijam, glābdamies no PSRS un Vācijas okupācijas režīma terora, ir atstājuši Latviju kā bēgļi, tikuši deportēti vai minēto iemeslu dēļ nav varējuši atgriezties Latvijā, un šajā laikā naturalizējušies ārvalstīs, un kuri ir izmantojuši tiesības reģistrēties Iedzīvotāju reģistrā kā Latvijas pilsoņi un tiem, kuri noteiktajā termiņā neizmantoja tiesību reģistrēties Iedzīvotāju reģistrā kā Latvijas Republikas pilsoņi, Tiesībsargs norādīja, ka ir grūti ar juridiskiem argumentiem izvērtēt minētā ierobežojuma samērīgumu, jo pilsonības piešķiršana ir politisks lēmums un likumdevēja tiesības pieņemt politiskos lēmumus nav neierobežotas, jo pretējā gadījumā būtu pārkāpts no Satversmes 1.panta izrietošais tiesiskuma princips.

Tiesības uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību

ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 18.pants

ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 18.pants

Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 9.pants

Latvijas Republikas Satversmes 99.pants

2009.gadā Tiesībsarga birojā sniegto mutvārdu konsultāciju, saņemto iesniegumu un ierosināto pārbaudes lietu skaits par Satversmes 99.panta iespējamiem pārkāpumiem, salīdzinot ar aizvadīto gadu, joprojām ir neliels.

Piemērs. Tiesībsargs saņēma notiesātās personas iesniegumu, ka cietumā netiek nodrošināta garīgā aprūpe un nav iespējams tikties ar pareizticīgās konfesijas mācītāju. Pārbaudes lietā apstiprinājās fakts, ka notiesāto personu, kas pieder pie pareizticīgo konfesijas, garīgā aprūpe nenotiek un tika secināts, ka cilvēktiesību pārkāpums nav konstatējams. Garīgā aprūpe cietumos tiek organizēta saskaņā ar Latvijas Sodū izpildes kodeksa 46.1.pantu, 2006.gada 30.maija Ministru Kabineta noteikumiem Nr.423 „Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi” un 2002.gada 6.jūlija Ministru Kabineta noteikumiem Nr.277 „Noteikumi par kapelāna dienestu”. Konkrētajā ieslodzījuma vietā garīgā aprūpe netiek nodrošināta tādēļ, ka Latvijas Pareizticīgās baznīcas Sinodi neapmierina noteikumi garīgās aprūpes veikšanai ieslodzījuma vietā, konkrēti, mantu apskate pirms ieešanas ieslodzījuma vietā. Pārējo konfesiju mācītāji neatsakās iziet mantu apskati. Ieslodzījuma vietu pārvalde norādīja, ka ar virskapelāna starpniecību turpinās risināt jautājumu par pareizticīgo konfesijas mācītāju iespēju veikt garīgo aprūpi, jo šādi jautājumi ir saskaņojami ar Latvijas Pareizticīgās baznīcas Sinodi, kura dod atļauju pareizticīgajiem mācītājiem veikt garīgo aprūpi cietumā. Bez tam LR Ieslodzījuma vietu pārvalde paskaidroja, ka šķēršļi notiesātajām personām tikties ar pareizticīgās konfesijas mācītājiem tiek radīti no Latvijas Pareizticīgās baznīcas puses, kura atsakās pakļaut savas ticības mācītājus reglamentētajai personas un mantu pārbaudei. No valsts, t.i., Ieslodzījuma vietu pārvaldes puses šķēršļi saņemt garīgo aprūpi notiesātajām personām netiek likti.

Saistībā ar personas tiesībām brīvi paust savus reliģiskos uzskatus Tiesībsargs 2009.gadā sniedza Satversmes tiesai viedokli par Reliģisko organizāciju likuma 10.panta trešās daļas trešā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk tekstā – Satversme) 99.pantam un Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk tekstā – ECK) 9.pantam. Izvērtējot lietas apstākļus, Tiesībsargs atzina, ka minētā tiesību norma neatbilst Satversmes 99.pantam un ECK 9.pantam, jo, parakstot ECK, kas Latvijas Republikā stājās spēkā 1997.gada 27.jūnijā, Latvija apstiprināja aņņemšanos ievērot ECK 9.pantu, kas atzīst katra indivīda tiesības uz reliģijas brīvību.

Tiesību uz reliģijas brīvību saturu var aplūkot no diviem aspektiem: tiesības nodoties atsevišķajai ticībai, kas ir absolūtas, un tiesības paust ticību, kas var būt ierobežojuma subjekts. Šos aspektus dažreiz dēvē arī par forum internum un forum externum. Eiropas Cilvēktiesību tiesa, izšķirot minētos aspektus, savā judikatūrā norāda, ka demokrātiska sabiedrība nevar iejaukties forum internum, bet forum externum var tikt ierobežots ar likumu tikai tadā apmērā, kāds nepieciešams demokrātiskā sabiedrībā, lai nodrošinātu sabiedrisko drošību, aizsargātu sabiedrisko kārtību, veselību vai tikumību, vai aizsargātu citu cilvēku tiesības un brīvības.

Liedzot bez pamatota iemesla kādai no reliģiskajām organizācijām reģistrēties publiskajā reģistrā, valsts nepilda savas pozitīvās tiesības, t.i., nenodrošina reliģijas brīvības aizsardzību un, iespējams, aizskar arī augstāk minētās tiesības. Tādēļ reliģiskās organizācijas savā un savu sekotāju vārdā ir tiesīgas vērsties tiesā aizskarto tiesību aizsardzībai.

Izvērtējot Satversmes tiesā ierosinātās lietas apstākļus, Tiesībsargs secināja, ka valsts, liedzot reģistrēties reliģiskajām organizācijām ar atsauci uz kanoniskās jurisdikcijas teritorijā atzītajiem noteikumiem, pārkāpj Satversmes 99.pantā nostiprināto valsts varas un baznīcas varas šķirtības principu un iejaucas forum externum.

Analizējot Reliģisko organizāciju likuma 10.panta trešās daļas trešā teikuma atbilstību Satversmes 99.pantam, Tiesībsargs secināja, ka Reliģisko organizāciju likuma 10.panta trešās daļas trešais teikums nav samērīgs likumā noteiktajam leģitīmajam mērķim. Valsts nevar radīt šķēršļus jaunu reliģisko organizāciju izveidošanai, pat ja šīs jaunās reliģiskās organizācijas ir radušās, atdaloties no jau esošām reliģiskām organizācijām, kā arī ir izveidojušās tikai uz politisku ambīciju pamata.

Pulcēšanās brīvība

ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 20.pants

ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 21.pants

Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10., 11.pants

Latvijas Republikas Satversmes 100., 103.pants

2008.gada nogalē un 2009.gadā Saeimas un Ministru kabineta pieņemtie nepopulārie politiskie lēmumi, kas skāra lielāko daļu sabiedrības, bija saistīti ne tikai ar tautsaimniecības rādītāju krasu pasliktināšanos, iedzīvotāju ienākumu samazināšanos un bezdarba pieaugumu, bet arī ar likumsakarīgu plašas iedzīvotāju daļas neapmierinātības paušanu sapulcēs, piketos un gājienos.

Plašu rezonansi sabiedrībā guva tautas sapulce Rīgā, Doma laukumā, 2009.gada 13.janvārī, jo vistiešāk atspoguļoja tiesībsargājošo iestāžu iespējas un gatavību adekvāti reaģēt uz miermīlīgas sapulces pāraugšanu masu nekārtībās, kā arī bija par pamatu turpmākajai izpildu varas rīcībai, izstrādājot grozījumus normatīvajā regulējumā, kas ierobežotu iespēju iedzīvotājiem paust savu neapmierinātību pie Saeimas un MK ēkām.

2009.gada vasarā, izvērtējot likumprojektu „Grozījumi Ministru kabineta 2006.gada 27.jūnija noteikumos Nr.508 „Noteikumi par aizsargjoslām ap valsts aizsardzības objektiem un šo joslu platumu”, Tiesībsargs secināja, ka, pirmkārt, MK noteikumu grozījumu projektā uzskaitītie objekti tika kļūdaini definēti kā valsts aizsardzības objekti. Aizsargjoslas ap valsts aizsardzības objektiem tiek klasificētas kā ekspluatācijas aizsargjoslu veids, kura galvenais uzdevums ir nodrošināt komunikāciju un objektu efektīvu un drošu ekspluatāciju un attīstības iespēju, tādēļ grozījumu veikšana MK noteikumos neatbilstu Aizsargjoslu likumā noteikto mērķu sasniegšanai.

Ēkas Rīgā, Jēkaba ielā 10/12, Jēkaba ielā 11, Jēkaba ielā 16, Mazā Trokšņu ielā 2 un Torņu ielā 3/5 saskaņā ar Nacionālās drošības likuma 22.2.panta pirmo daļu varētu klasificēt kā aizsargājamus nacionālajai drošībai svarīgus objektus, kuru darbības spēju samazināšana varētu apdraudēt valsts pārvaldīšanu un drošību, taču Aizsargjoslu likums neparedz aizsargjoslas noteikšanu nacionālajai drošībai svarīgiem objektiem, tādēļ šādu grozījumu pieņemšana būtu nelikumīga.

Otrkārt, Tiesībsargs norādīja, ka gan Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. un 11.pants, gan Satversmes 100. un 103.pants garantē ikvienam tiesības paust savus uzskatus, kā arī garantē miermīlīgu sapulču, gājienu un piketu rīkošanas brīvību. Saskaņā ar Satversmes 116.pantu minētās tiesības var ierobežot tikai likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Nosakot 2006.gada 27.jūnija MK noteikumos Nr.508 aizsargjoslu ap ēkām Rīgā, Jēkaba ielā 10/12, Jēkaba ielā 11, Jēkaba ielā 16,

Mazā Trokšņu ielā 2 un Torņu ielā 3/5, valsts noteiktu ierobežojumu uzskatu paušanas un pulcēšanās brīvībai.

Publiski paustajā viedoklī Tiesībsargs par likumprojekta izstrādi atbildīgās institūcijas aicināja ievērot to, ka demokrātiskā valstī neviens ierobežojums nevar tikt noteikts lielākā apjomā, nekā tas objektīvi ir nepieciešams. Ja, pamatojoties uz likumu, minētie grozījumi tiktu pieņemti ar mērķi aizsargāt demokrātiskas valsts iekārtu un sabiedrības drošību, minēto ierobežojumu nevarētu uzskatīt par samērīgu ar sasniedzamo mērķi. Eiropas Cilvēktiesību komisija savā judikatūrā ir uzsvērusi, ka „sabiedrības drošības vai citu cilvēku tiesību apdraudējuma iespējamība pati par sevi nevar liegt pulcēšanās tiesības izmantošanu. Apstākļi, ka ir iespējama vardarbīga pretdarbība (vardarbīgas atbildes demonstrācijas) vai pastāv ekstrēmistu ar vardarbīgiem nolūkiem iejaukšanās iespējamība, pats par sevi nevar atņemt šīs tiesības. 15 Demokrātiskā valstī, par kādu Latvija sevi deklarējusi Satversmes 1.pantā, būtu svarīga atgriezeniskās saiknes pastāvēšana starp tautas priekšstāviem un tautu, kā arī tautas viedokļa uzklaušana. Liedzot sabiedrības daļai pie Saeimas un Ministru kabineta paust kolektīvo viedokli par valstī svarīgiem jautājumiem, varētu tikt būtiski aizskarti demokrātiskas valsts pamatprincipi.

Piemērs. 2009.gada jūlijā Tiesībsargs ierosināja pārbaudes lietu par policijas rīcību pašvaldību vēlēšanu dienā 2009.gada 6.jūnijā. Iesniedzēji norādīja, ka policija liedza rīkot publiski neizsludinātu piketu pilsētas centrā. Izvērtējot pārbaudes lietā esošos materiālus: iesniedzēju paskaidrojumus, administratīvās aizturēšanas protokolus un policijas veiktās dienesta izmeklēšanas rezultātus, Tiesībsargs secināja, ka policija aizturējusi personas par sapulču un gājēju organizēšanas vai norises kārtības neievērošanu. Vēlāk Valsts policijas Rīgas reģionālās pārvaldes Rīgas Centra rajona iecirknī tika skatīta administratīvā pārkāpuma lieta par personu saukšanu pie administratīvās atbildības pēc LAPK 204.2 panta pirmās daļas par likumā paredzēto priekšvēlēšanu aģitācijas noteikumu pārkāpšanu, turklāt, nesaskatot minēto personu rīcībā administratīvā pārkāpuma sastāva pazīmes, tika pieņemts lēmums izbeigt administratīvo lietvedību administratīvā pārkāpuma sastāva trūkuma dēļ un atgriezt personām izņemtās mantas: divus baltus kreklus ar uzrakstu „Alien.lv stop aparthei”, kā arī plakātu ar uzrakstu „Šīs vēlēšanas nav leģitīmas, jo 350 tūkstošiem Latvijas iedzīvotāju atņemtas balsstiesības”. Minētās pārbaudes lietas ietvaros tika konstatēts, ka Valsts policijas veiktā dienesta izmeklēšana nav bijusi efektīva un ir pārkāpts Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13.pants.

Rezumējot iepriekš minēto, jāsecina, ka gan 2009.gada 13.janvāra sapulce Doma laukumā, gan 2009.gada 31.augustā Bauskā notikušais nesankcionētais pikets, kura laikā protestētāji bija bloķējuši abus pilsētas tiltus, apstiprina faktu, ka retās reizes, kad Latvijas Republikas iedzīvotāji kolektīvi un individuāli izvēlas izmantot pulcēšanās un vārda brīvības iespējas, lai paustu attieksmi pret valstī notiekošajiem procesiem, nav veicinājušas to, ka policija visos gadījumos spēj adekvāti reaģēt uz pulcēšanās brīvības izpausmēm un izvēlas samērīgus līdzekļus sabiedriskās kārtības atjaunošanai, kā arī ikviens indivīds labāk sāk izprast un aizstāvēt Satversmē garantētās pulcēšanās un vārda brīvības.

2010. gads

PILSONISKĀS UN POLITISKĀS TIESĪBAS

[1] Atbilstoši Karela Vasaka (Karel Vasak) paustajam, cilvēktiesības vēsturiski pieņemts iedalīt trīs „paaudzēs”:

- ✓ pilsoniskās un politiskās tiesības;
- ✓ ekonomiskās, sociālās un kultūras tiesības;
- ✓ solidaritātes tiesības.

Vēsturiskais iedalījums palīdz izprast konkrētās cilvēktiesības dabu, taču nav uztverams kā atsevišķu tiesību savstarpējā hierarhija.

[2] „Pilsoniskās” tiesības piemīt jebkurai cilvēkam mūsdienu sabiedrībā, tās ir izaugušas no Lielās franču revolūcijas centieniem. Mūsdienu demokrātiskai un tiesiskai valstij ir pienākums radīt normatīvo tiesību aktu un institūciju sistēmu, lai šīs indivīda tiesības nodrošinātu. Pirmās paaudzes cilvēktiesības ir detalizēti izvērstas starptautisko tiesību avotos, tās faktiski nav atkarīgas no valsts labklājības līmeņa un to saturs ir daudzkārt slīpēts dažādās cilvēktiesību aizsardzības institūcijās. Šo cilvēktiesību satura „sašaurināšanas” mēģinājumi nonāktu acīmredzamā pretrunā ar tiesību sistēmu, it īpaši ar vispārējiem tiesību principiem – demokrātisku iekārtu un tiesisku valsti. Pilsoniskās un politiskās tiesības aptver ļoti plašu cilvēktiesību loku:

- ✓ tiesību uz dzīvību,
- ✓ spīdzināšanas, necilvēcīgas un pazemojošas apiešanās un sodīšanas aizliegumu,
- ✓ tiesību uz brīvību un drošību,
- ✓ tiesību uz taisnīgu tiesu,
- ✓ tiesību uz privāto un ģimenes dzīvi,
- ✓ tiesību brīvi pārvietoties valsts teritorijā,
- ✓ tiesību brīvi izbraukt no valsts un tajā atgriezties u.c.

[3] Tiesībsarga darbības gados ir saņemti vairāki tūkstoši personu iesniegumu par pilsonisko un politisko tiesību pārkāpumiem. Visaktuālākie un biežāk izskatītie ir jautājumi, kas attiecas uz personas tiesībām uz taisnīgu tiesu. Tāpat, personām vairāk apzinoties savas tiesības, nav samazinājies to iesniegumu skaits, kas attiecas uz personu tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību, to vidū jautājumus par goda un cieņas aizskārumiem. 2010. gadā tiesībsargs ir izskatījis arī jautājumus saistībā ar personu ievietošanu psihoneiroloģiskajās slimnīcās. Arī turpmāk šim jautājumam būs jāpievērš palielinātā uzmanība, jo tiesībsargs uzraudzīs ANO Konvencijas „Par personu ar invaliditāti tiesībām” īstenošanu Latvijā. Šajā konvencijā ietvertās tiesības ir aktuāls diskusiju temats visās Eiropas valstīs. Tāpat kā iepriekšējos gados, pilsonisko un politisko tiesību jomā ir tēmas, par kurām ir saņemts maz sūdzību vai tādas nav saņemtas vispār. Tā, piemēram, arī 2010. gadā iedzīvotāji nav vērsušies pie tiesībsarga par tiesībām brīvi pārvietoties valsts teritorijā vai mājokļa neaizskaramību.

[4] Problemātiskie un aktuālie jautājumi pilsonisko un politisko tiesību jomā šajā gadsimtā īpaši nav mainījušies. Viens no nozīmīgākajiem jautājumiem, kas jālemj cilvēktiesību jomā šogad, būs rīcības spējas institūta reforma. Saskaņā ar Satversmes tiesas spriedumu lietā № 2010-38-01 „Par Civillikuma 358.panta un 364.panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96.pantam”, personas rīcības spēja nav ierobežojama vairāk, kā tas nepieciešams pašas personas tiesību aizsardzībai. Ir jāparedz tādi rīcības spējas ierobežošanas mehānismi, kas ietver individuālu situācijas izvērtējumu un katrai konkrētajai situācijai nosaka piemērotāko ierobežojumu. Normatīvā regulējuma grozīšanas termiņš ir 2012.gada 1. janvāris, kad zaudē spēku apstrīdētās tiesību normas.

Tiesība uz taisnīgu tiesu

Latvijas Republikas Satversmes 92.pants

ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 10. un 11.pants

ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 14. un 15.pants

Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6.pants

ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija: „ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.” Latvijas Republikas Satversmes 92.pants: „ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumīgās intereses taisnīgā tiesā. Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu. Nepamatota tiesību aizskārums gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu. Ikvienam ir tiesības uz advokāta palīdzību.”

[5] Tiesība uz taisnīgu tiesu ietver vairākus aspektus:

- ✓ tiesas pieejamību;
- ✓ tiesību aizstāvēt sevi pašam vai ar aizstāvja palīdzību;
- ✓ tiesas taisnīguma, atklātuma, neatkarības, savlaicīguma un objektivitātes principus;
- ✓ nevainīguma prezumpciju un citas garantijas tiesas procesā iesaistītajām pusēm.

[6] Rakstveida sūdzību saturs pēdējos gados ievērojami nav mainījies. Personas tiesībsargam lūdz palīdzību situācijās, kas saistītas ar personas tiesībām pirmstiesas procesā, kā arī norāda uz ilgajiem tiesvedības procesiem vai lietu novilcināšanas gadījumiem. Dažreiz personas lūdz atcelt vai labot jau pieņemtos tiesas nolēmumus.

[7] Tomēr no pērn saņemtajām sūdzībām izriet arī jaunas problēmas:

- ✓ konstatēti pārkāpumi, kas saistīti ar personas tiesību saņemt aizstāvja palīdzību pirmstiesas procesā;
- ✓ aktualizēts jautājums par cietušās personas tiesību uz taisnīgu tiesu gadījumā, ja tiek novilcināts kriminālprocess un iestājies kriminālatbildības noilgums;
- ✓ Satversmes tiesas pieejamība personai, kurai nav pietiekamu līdzekļu juridiskās palīdzības saņemšanai;
- ✓ pieeja tiesai personai, kura nezina valsts valodu;
- ✓ pieeja tiesai personai, kurai nav pietiekamu līdzekļu valsts nodevas nomaksai;
- ✓ par personas, kurai Kriminālprocesa likuma ietvaros piemēroti medicīniska rakstura
- ✓ piespiedu līdzekļi, tiesību saņemt tiesas nolēmumu.

Tiesība uz aizstāvību

Aizturētai personai ir tiesība tikt ar savu advokātu nekavējoties, un viņiem jādod iespēja apspriesties un veidot aizstāvību tā, kā uzskata par nepieciešamu. Īpaši jau aizturēšanas brīdī juridiskais padoms aizturētai personai var būt ļoti noderīgs un efektīvs turpmākai savu tiesību aizsardzībai.

[8] Pēc zvērināta advokāta palīga iesnieguma tiesībsargs ierosināja pārbaudes lietu par šķēršļiem, kas likti aizstāvjiem sakarā ar viņu profesionālo pienākumu pildīšanu. Iesniedzējs norādīja, ka Aizkraukles iecirkņa īslaicīgās aizturēšanas vietā ap pulksten 22.15 viņam tika liegta iespēja sniegt juridisko palīdzību aizturētajam. Iesniedzējs sākotnēji bija vērsies Valsts policijas Iekšējās drošības biroja, kura atbildi apstrīdēja Valsts policijas priekšniekam. Iestādes pārkāpumu nesaskatīja un atzina, ka tikšanās liegums pēc naktsmiera iestāšanās nav uzskatāms par šķērslī aizturētajai personai saņemt juridisko palīdzību.

[9] Personas brīvību drīkst ierobežot īslaicīgi uz laiku līdz 48 stundām, ja atsevišķi fakti dod pamatu uzskatīt, ka tā izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. Aizturētā tiesību garantijas ir norādītas

Kriminālprocesa likuma 63.pantā. Konkrētajā situācijā saistošs ir minētā panta pirmās daļas 1. punkts, kurš paredz, ka aizturētajam ir tiesība nekavējoties uzaicināt aizstāvi un noslēgt ar viņu vienošanos vai izmantot valsts nodrošināto juridisko palīdzību, ja viņš pats par saviem līdzekļiem nevar noslēgt vienošanos ar aizstāvi. Aizturētajam ir tiesība saņemt no procesa virzītāja attiecīgajā tiesas apgabalā praktizējošo advokātu sarakstu, kā arī aizstāvja uzaicināšanai bez maksas izmantot telefonu. Savukārt 4. punkts paredz aizturētajam tikt ar aizstāvi sarunas konfidencialitāti nodrošinošos apstākļos bez īpašas procesa virzītāja atļaujas un bez laika ierobežojumiem.

Apzinoties to, ka aizturētās personas tiesība uz advokātu ir minimālā garantija, kas valstij ir jānodrošina, turklāt saskatāms neprecīzu Kriminālprocesa likuma 63.panta interpretāciju, tiesībsargs uzskatīja par nepieciešamu izpētīt šo jautājumu plašāk.

Pārbaudes lietas ietvaros tika pieprasīta informācija no Latvijas Zvērinātu advokātu padomes un atsevišķām Valsts policijas reģionu pārvaldēm. Tiesībsargs vaicāja, vai personai, kas aizturēta vēlā vakara stundā vai brīvdienās un ievietota Valsts policijas īslaicīgās aizturēšanas vietā, tiek nodrošināts advokāts, ja šāds lūgums izteikts. Saņemtā informācija apstiprināja, ka Kriminālprocesa likuma 63. panta piemērošana Valsts policijas reģionu pārvaldēs ir atšķirīga. Vērojama tendence, ka advokātiem ar klientiem iespējams tikt darba dienas laikā līdz pulksten 17.00. Pēc tam priekšnieka vīzu uz pieprasījuma par tikšanos ar aizturēto personu faktiski saņemt nav iespējams un jāgaida nākamā darba diena. Piemēram, Kurzemes reģiona pārvaldē, arī Madonā. Pilnīgi cita pieeja vērojama Rīgas reģiona pārvaldes īslaicīgās aizturēšanas vietā. Vispusīgas un nepastarpinātas informācijas iegūšanai Tiesībsarga biroja darbinieki apmeklēja minēto pārvaldi. Policijas amatpersonu, aizturēto personu sniegtā informācija un reģistrācijas žurnālos atzīmētā informācija nepārprotami apstiprina, ka aizturētais ar advokātu var tikt jebkurā diennakts laikā. Rīgas reģiona pārvaldes īslaicīgās aizturēšanas vieta ir valstī lielākā, tajā var ievietot apmēram 80 personas.

Pārbaudes lietā tiesībsargs secināja, ka saskaņā ar tiesisko regulējumu aizturētai personai ir tiesība tikt ar savu advokātu nekavējoties un viņiem abiem ir jādod iespēja apspriesties un veidot aizstāvību tā, kā uzskata par nepieciešamu. Īpaši jau aizturēšanas brīdī juridiskais padoms aizturētai personai var būt ārkārtīgi noderīgs un efektīvs turpmākai savu tiesību aizsardzībai. Ja pēc aizturēšanas personu ir nepieciešams nopratināt, kas var notikt arī naktī, un aizturētais izsaka vēlmi tikt ar savu advokātu, šāda prasība ir jānodrošina. Kriminālprocesa likuma 63. pants nosaka vispārējas aizturētās personas garantijas, ko nevar ierobežot, atsaucoties uz naktsmiera iestāšanos vai policijas amatpersonu darba laiku.

[10] Vienveidīgas prakses ieviešanai tiesībsargs nosūtīja vēstuli Valsts policijas priekšniekam ar lūgumu veikt nepieciešamos pasākumus, lai reģionu policijas pārvalžu īslaicīgās aizturēšanas vietās aizturētajām personām tiktu nodrošināta pieeja advokātam atbilstoši tiesību normām.

Pieeja tiesai

Personas tiesība uz valsts nodrošināto (bezmaksas) juridisko palīdzību ir attiecināma arī uz procesu Satversmes tiesā. Pieeja Satversmes tiesai un process tajā ir pārāk sarežģīts personai bez juridiskās sagatavotības.

[11] Tiesībsargs ierosināja pārbaudes lietu par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniegšanu Satversmes tiesas procesā. Izvērtējot pārbaudes lietas materiālus, tika konstatētas nepilnības Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā.

No Satversmes 92.panta pirmā un ceturtā teikuma kopsakarības izriet, ka ikviena tiesība uz advokāta palīdzību saprotama kā subjektīva tiesība uz kvalificētas juridiskās palīdzības saņemšanu. Proti, personai nolūkā aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā ir tiesība saņemt tai nepieciešamo juridisko palīdzību no personas, kas ieguvusi attiecīgas zināšanas un iemaņas. Tiesība uz advokātu Satversmes 92.panta izpratnē ietver tiesību uz kvalificētu juridisko palīdzību un valsts pienākumu šādu palīdzību sniegt personām, kuras pašas nevar to atļauties. Tādējādi Satversmes 92.pants paredz personai tiesību noteiktos gadījumos saņemt valsts nodrošinātu (bezmaksas) juridisku palīdzību.

Satversmes 89.pants nosaka, ka valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. Personas tiesība uz taisnīgu tiesu noteikta arī Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6.pantā. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6.pantā personai garantētā tiesība ir tulkojama paplašināti, t.i., attiecinot to arī uz efektīvu pieeju tiesai, kuras kompetencē ir attiecīgā strīda risināšana. Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6.panta pirmā daļa var uzlikt valstij pienākumu nodrošināt juridisko palīdzību gadījumos, kad tā nepieciešama, lai efektīvi īstenotu tiesību uz pieeju tiesai. Tas var būt gadījumos, kad juridiskā pārstāvība ir obligāta, ņemot vērā procesa sarežģītību. Līdz ar to, ja lieta ir uzskatāma par sarežģītu, bet personai nav nepieciešamās juridiskās sagatavotības, lai argumentētu savu viedokli/prasību, tad taisnīguma interesēs ir nozīmēt šai personai juridisku palīdzību.

[12] Tādējādi bija nepieciešams noskaidrot, vai persona bez juridiskās sagatavošanas var efektīvi īstenot savu tiesību uz taisnīgu tiesu procesā Satversmes tiesā. Proti, vai pieteikuma iesniegšana (efektīva pieeja tiesai) un process Satversmes tiesā ir uzskatāms par sarežģītu. Satversmes tiesas likuma 1.panta pirmā daļa nosaka, ka Satversmes tiesa ir neatkarīga tiesu varas institūcija, kas izskata lietas par likumu un citu normatīvo tiesību aktu atbilstību Satversmei. Minētā likuma 18.panta pirmās daļas 4.punkts nosaka, ka prasības pieteikumā jānorāda tā juridiskais pamatojums. Tātad likumdevējs ir noteicis pienākumu personai, kura uzskata, ka normatīvais tiesību akts pārkāpj Satversmē garantētās tiesības, konstitucionālā sūdzībā (pieteikumā Satversmes tiesai) juridiski pamatot savu viedokli. Tādējādi pieeja Satversmes tiesai un process tajā ir uzskatāms par sarežģītu personai bez juridiskās sagatavotības.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka sūdzību iesniegšana Satversmes tiesai ir iekšējā jautājuma risināšanas iespēja. Proti, ja ieinteresētā persona apstrīd Latvijas likumu vai citu aktu, vai tā daļu kā neatbilstošu Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijai un ja Latvijas Republikas Satversme garantē minētās tiesības, lietai jābūt izskatītai Satversmes tiesā pirms tās iesniegšanas Eiropas Cilvēktiesību tiesā. Tādējādi Satversmes tiesa ir uzskatāma par valstī izveidotā tiesību aizsardzības mehānisma elementu.

[13] Likumdevēja mērķis, nosakot Satversmē ikvienam tiesību uz juridisko palīdzību kā tiesības uz taisnīgu tiesu neatņemamu sastāvdaļu, bija nodrošināt visām personām kā civilprocesā, tā administratīvajā procesā, kriminālprocesā un Satversmes tiesas procesā savlaicīgu, pieejamu un kvalitatīvu juridisku palīdzību. Tas balstās uz vienu no universālākajiem nacionālo un starptautisko tiesību principiem – taisnīguma principu,⁷ – kas uzskatāms par tiesiskas valsts principa neatņemamu sastāvdaļu. Līdz ar to personas tiesība uz valsts nodrošināto (bezmaksas) juridisko palīdzību ir attiecināma arī uz procesu Satversmes tiesā.

[14] 2005.gada 1.jūnijā stājās spēkā Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums, kura mērķis ir veicināt fiziskās personas tiesības uz taisnīgu tiesu aizsardzību. Likumā noteikts, ka Juridiskās palīdzības administrācija nodrošina juridisko palīdzību vienīgi civillietās, privātās apsūdzības lietās kriminālprocesā cietušajiem un administratīvās lietās apelācijas procedūrās patvēruma piešķiršanas procesā līdz galīgā tiesas nolēmuma spēkā stāšanās brīdim. 2010.gada 12.oktobra vēstulē № 1-8/92/1 Juridiskās palīdzības administrācijas direktore Ļitvinova norāda, ka Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums neparedz iespēju sniegt juridisko palīdzību likumā nenoteiktajiem gadījumiem. Ņemot vērā, ka process Satversmes tiesā Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā nav minēts, personai faktiski tiek liegta tiesība saņemt valsts nodrošināto (bezmaksas) juridisko palīdzību tiesvedībai Satversmes tiesā. Tādējādi personas zemais labklājības līmenis var viņai liegt iespēju efektīvi aizsargāt savas intereses Satversmes tiesā, bet tas ir pretrunā ar vienlīdzības principu likuma un tiesas priekšā. Tiesība uz taisnīgu tiesu nav īstenojama, ja valsts personai, it sevišķi trūcīgai, nenodrošina juridisko palīdzību.

[15] Lai gan tiesība uz taisnīgu tiesu nav absolūta, tomēr Satversme expressis verbis neparedz gadījumus, kuros tā varētu tikt ierobežota. Latvijas Republikas Satversmes tiesa un Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinušas, ka tiesība uz taisnīgu tiesu var tikt ierobežota tiktāl, ciktāl tā netiek atņemta pēc būtības. Tomēr šim ierobežojumam jābūt noteiktam likumā, kā arī attaisnotam ar leģitīmu mērķi un samērīgam.

[16] Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma izstrādes mērķis bija īstenot Satversmes 92.pantā garantēto tiesību un ieviest Eiropadomes Direktīvu № 2003/8/EK par juridisko palīdzību pārrobežu strīdos. Tomēr Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā netika paredzēta personas tiesība uz valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanu Satversmes tiesas procesā. Tādējādi personai, kura materiālu apsvērumu dēļ nevar izpildīt Satversmes tiesas pieteikumam izvirzītās prasības, tiek ierobežota Satversmes 92.pantā garantētā tiesība.

[17] Satversmes tiesas likums prasa, lai apstrīdētais tiesību akts (norma) aizskartu pieteikuma iesniedzēja pamattiesības. Jēdziens „aizskar” ietverts likumā ar mērķi norobežot konstitucionālo sūdzību no sūdzības vispārības labā. Tādējādi ir noteiktas nepārprotamas prasības Satversmes tiesai iesniedzamā pieteikuma formai un saturam. Līdz ar to nav nepieciešams materiālo apstākļu dēļ radies papildu ierobežojums personai īstenot Satversmes 92.pantā garantēto tiesību.

[18] Pārbaudes lietā tiesībsargs secināja, ka valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības nesniegšana personām ar zemu labklājības līmeni, lai tās vērstos Satversmes tiesā, nesamērīgi ierobežo Satversmes 92.pantā garantēto tiesību, un aicināja izstrādāt grozījumus Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā, lai novērstu Satversmē garantētās cilvēktiesības nesamērīgu ierobežojumu.

Termiņa skaitījums

Administratīvo pārkāpumu lietās, kurās sods pielīdzināms kriminālsodam, personām, kuras nepārvalda valsts valodu, tiesas pieņemto nolēmumu pārsūdzības termiņš jāskaitīt no nolēmuma tulkojuma saņemšanas brīža.

[19] Tiesībsargs, pamatojoties uz personas iesniegumu, ierosināja pārbaudes lietu par iespējamiem šķēršļiem pārsūdzēt Administratīvo pārkāpumu kodeksa ietvaros pieņemto tiesas nolēmumu. Iesniegumā persona norādīja, ka ar tiesas lēmumu pieteicējs tika atzīts par vainīgu administratīvā pārkāpuma izdarīšanā un sodīts ar administratīvo arestu uz 12 diennaktīm, naudas sodu 500 latu apmērā un transportlīdzekļa vadītāja tiesību atņemšanu uz trim gadiem.

Ņemot vērā apstākli, ka pieteicējs nepārvaldīja pilnībā valsts valodu, tiesas sēdē viņam tika pieaicināts tulks, kas iztulkoja pieņemtā lēmuma būtību mutvārdiem. Tiesas nolēmuma tulkojumu pieteicējs saņēma pa pastu un likumā noteiktajā termiņā (piecu dienu laikā) nosūtīja apelācijas sūdzību par pirmās instances tiesas nolēmumu. Tiesa atteica ierosināt apelācijas tiesvedību, motivējot atteikumu ar procesuālā termiņa nokavējumu, norādot, ka pārsūdzēšanas termiņš personai skaitāms nevis no nolēmuma tulkojuma saņemšanas dienas, bet gan no nolēmuma pasludināšanas dienas. Pieteicējs uzskatīja, ka viņam ir tiesība saņemt tulka pakalpojumu visas administratīvās tiesvedības laikā un tiesība iesniegt apelācijas sūdzību piecu dienu laikā no tiesas nolēmuma tulkojuma saņemšanas. Apstākli, ka kriminālprocesā apelācijas sūdzības iesniegšanas termiņš tiek skaitīts no tulkojuma saņemšanas dienas, bet administratīvajā procesā – no lēmuma pasludināšanas dienas, pieteicējs uzskatīja par diskriminējošu un lūdza tiesībsargu izvērtēt minēto gadījumu, kaut arī lietā bija pieaicināts tulks.

[20] Pārbaudes lietas ietvaros tiesībsargs nekonstatēja personai garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu pārkāpumu, jo pārbaudes lietā netika gūts apstiprinājums tam, ka tiesa ir maldinājusi pieteicēju par lēmuma pārsūdzēšanas termiņa sākumu un maldība par procesuālajiem jautājumiem ir radusies tiesas vainas dēļ.

Slēdziens minētajā pārbaudes lietā bija pieteicējam nelabvēlīgs, jo sods bija pamatots un procedūra ievērota. Tomēr, lai novērstu iespējamus pārpratumus nākotnē, tiesībsargs vērsās Tieslietu ministrijā ar priekšlikumu izvērtēt grozījumu nepieciešamību Administratīvo pārkāpumu kodeksā vai Administratīvā procesa likumā gadījumos, kad personām, kuras nepārvalda valsts valodu, iespēju īstenot procesuālās tiesības, tostarp tiesību pārsūdzēt tiesas nolēmumus, ierobežo tulkojuma saņemšana lietas dalībniekam saprotamā valodā, it īpaši gadījumā, ja sods, kas administratīvā pārkāpuma lietā ir piemērots lietas dalībniekam, pēc savas bardzības ir pielīdzināms kriminālsodam.

Valsts nodeva administratīvajā tiesā

Administratīvā procesa likumā ietvertās tiesību normas nenosaka, ka augstākai tiesai būtu pienākums atbrīvot lietas dalībniekus no valsts nodevas samaksas, ja, sākotnēji vērsties tiesā, persona tikusi atbrīvota no valsts nodevas samaksas, pamatojoties uz tai piešķirtu trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusu.

[21] Pie tiesībsarga vērsās persona, no kuras iesnieguma izrietēja, ka Administratīvā rajona tiesa 2009.gada augustā, izskatīdama personas pieteikumu, pamatojoties uz Administratīvā procesa likuma 128.panta trešo daļu, nolēma atbrīvot viņu no valsts nodevas samaksas par pieteikuma [par labvēlīga administratīvā akta izdošanu] iesniegšanu tiesā un norādīja lēmumā, ka tā ņem vērā pieteicēja intereses, vērsties tiesā, t.i., centienus panākt trūcīgas personas statusa un sociālo pabalstu piešķiršanu. 2010.gada martā Administratīvā rajona tiesa pieņēma personai nelabvēlīgu spriedumu lietā, par ko viņa iesniedza apelācijas sūdzību un lūdza atbrīvot no valsts nodevas samaksas par apelācijas sūdzības iesniegšanu. Ar 2010.gada aprīļa Administratīvās rajona tiesas lēmumu personas apelācijas sūdzība tika atstāta bez virzības, un lūgums atbrīvot no valsts nodevas samaksas tika noraidīts. Par minēto tiesas lēmumu pieteicējs iesniedza blakus sūdzību.

Izvērtējot pirmās instances tiesas un apelācijas instances tiesas lēmumus, kuros tika lemts jautājums par pieteicēja atbrīvošanu no valsts nodevas samaksas, kopsakarā ar Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas 6.pantu, Administratīvā procesa likuma 124., 128., 129.pantu un Ministru kabineta noteikumiem № 214, pārbaudes lietā netika konstatēts pieteicējam garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu pārkāpums.

[22] Atzinumā tiesībsargs norādīja, ka valstīm jāņem vērā, ka, ierobežojot pieeju tiesai, jāievēro šādi apsvērumi:

- 1) valstij ir jāpārlicinās, vai attiecīgais ierobežojums neliedz vai nemazina personai garantēto pieeju tiesai tādā veidā vai apjomā, ka tiesības saturs tiktu ievērojami pasliktināts, un
- 2) ierobežojumam ir jābūt leģitīmam mērķim un pamatotam samērīgumam starp izmantoto līdzekli un sasniedzamo mērķi.

Lai arī administratīvajās lietās valsts nodevas apmērs, sākotnēji vērsties tiesā un iesniedzot apelācijas sūdzību, Administratīvā procesa likumā ir noteikts samērīgs (20 un 10 latī), šis maksājums tomēr personai varētu kļūt par šķērslī tiesības vai tiesisko interešu aizstāvībai tiesā, tādēļ tiesas pienākums būtu vērtēt, vai pastāv pamats pieteicēju pilnībā vai daļēji atbrīvot no valsts nodevas samaksas. Formālais pamats personas atbrīvošanai no valsts nodevas samaksas (vai valsts nodevas apmēra samazināšana) ir attiecīgs personas lūgums. Savukārt objektīvais pamats personas atbrīvošanai no valsts nodevas samaksas ir tādu apstākļu konstatēšana, kas apliecina, ka konkrētās fiziskās personas mantiskais stāvoklis neļauj tai īstenot tiesību uz taisnīgu tiesu likumā noteiktās valsts nodevas apmēra dēļ.

[23] Administratīvā procesa likuma 128.panta trešā daļa atkarībā no fiziskās personas mantiskā stāvokļa piešķir tiesnesim zināmu rīcības brīvību, proti, ļauj samazināt valsts nodevas apmēru vai pilnībā atbrīvot no tās samaksas. Ar šāda regulējuma palīdzību likumdevējs ir nodrošinājis Satversmes

91.pantā noteiktā vienlīdzīguma principa un Satversmes 92.pantā ietvertā taisnīgas tiesas principa ievērošanu.

[24] No Administratīvās apgabaltiesas prakses izriet, ka personas pilnīgai atbrīvošanai no valsts nodevas ir jābūt izņēmumam no vispārējā principa, pretējā gadījumā valsts nodevai zustu jēga, jo tā vairs nepildītu likumdevēja noteiktās funkcijas.

[25] Pārbaudes lietā tiesībsargs secināja, ka Administratīvā procesa likuma 124.pantā noteiktais ierobežojums ir piemērots leģitīmā mērķa sasniegšanai, ir nepieciešams un atbilstīgs, un vērsa uzmanību uz to, ka personas lūgumu atbrīvot viņu no valsts nodevas samaksas tiesa var skatīt ne tikai pieteikuma pieņemšanas brīdī, bet arī lemjot jautājumu par apelācijas sūdzības virzību. Kā vienā, tā otrā procesa stadijā tiesai būtu jāvērtē personas mantiskais stāvoklis, kas var mainīties. Virzot lietu izskatīšanai apelācijas instances tiesā, tiesas rīcībā var būt plašāka informācija par personas materiālo stāvokli, un šo informāciju tiesa var iegūt arī no pamata prāvā izvērtētiem pierādījumiem. Pārbaudes lietas gadījumā, nekonstatējot pamata prāvā pieteicēja atbilstību trūcīgas personas statusam, tiesa noraidīja lūgumu atbrīvot viņu no valsts nodevas samaksas par blakus sūdzības iesniegšanu.

[26] Administratīvā procesa likums nenosaka, ka tiesai būtu katru reizi jāatbrīvo lietas dalībnieki pilnībā no valsts nodevas samaksas visas tiesvedības garumā, ja, sākotnēji vērstoties tiesā, tie tika atbrīvoti no valsts nodevas samaksas un viņām bija piešķirts trūcīgas vai maznodrošinātas personas statuss.

[27] Vērtējot tiesu rīcību, lemjot jautājumu par personas atbrīvošanu no valsts nodevas samaksas, tiesībsargs secināja, ka tiesas jautājumu lemj pēc būtības. Tiesas analizē un sniedz savu vērtējumu personas blakus sūdzībā norādītajiem apstākļiem, ar ko tiek pamatots lūgums pilnībā atbrīvot personu no valsts nodevas samaksas.

Atzinumā tiesībsargs norādīja, ka tiesas nav pārkāpušas savu kompetenci un ir ievērojušas normatīvo regulējumu, paredzēdamas nosacījumus attiecībā uz blakus sūdzības pieņemšanu apelācijas instances tiesā, turklāt šie nosacījumi nav apgrūtinājuši pieteicēja tiesību uz pieeju tiesai un nav bijuši nesamērīgi Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas 6.panta 1.punkta izpratnē.

Tiesvedības izbeigšana bez pārsūdzības iespējas

Administratīvo pārkāpumu kodeksa 286.⁹ pants (Ja persona, kura iesniegusi apelācijas sūdzību vai protestu, neierodas uz tiesas sēdi bez attaisnojoša iemesla, tās sūdzību vai protestu atstāj bez izskatīšanas) nenodrošina personas tiesību uz taisnīgu tiesu.

[28] Tiesībsargs ierosināja pārbaudes lietu par personas iesniegumu – Administratīvā apgabaltiesa pieņēma lēmumu atstāt bez izskatīšanas personas apelācijas sūdzību, jo viņa neieradās uz tiesas sēdi un nepaziņoja neierašanās iemeslus. Šo lēmumu personai nebija tiesības pārsūdzēt.

[29] 2009.gada 1.janvārī spēkā stājās grozījumi Administratīvo pārkāpumu kodeksā, ar kuriem tika mainītas vairākas tiesību normas, kā arī pieņemti vairāki jauni panti, arī 286.⁹ pants. Šī panta piektā daļa nosaka: „Ja persona, kura iesniegusi apelācijas sūdzību vai protestu, neierodas uz tiesas sēdi bez attaisnojoša iemesla, tās sūdzību vai protestu atstāj bez izskatīšanas.”

[30] Izskatot pārbaudes lietu, pirmkārt, tika secināts, ja persona neierodas uz tiesas sēdi un tiesai nepaziņo savas neierašanās iemeslus, tiesa var lemt, ka persona nav ieradies neattaisnotu iemeslu dēļ. Arī Augstākās tiesas Senāts lietā № 107026707 SKA – 754/2008, nolēma, ka „tiesai neierašanās iemesli jākonstatē brīdī, kad tie rodas, tas ir, tajā tiesas sēdē, uz kuru persona neierodas, un neierašanās iemeslu vērtējums jāatspoguļo tiesas lēmumā.” Ja persona nav paziņojusi neierašanās iemeslu, var uzskatīt, ka persona nav ieradies bez attaisnojoša iemesla. Jo tas ir personas pienākums – gadījumā,

ja tā nevar ierasties uz tiesas sēdi, paziņot par savas neierašanās iemesliem. Turklāt paziņošanu var veikt dažādos veidos, arī telefoniski. Arī Administratīvā procesa likuma 135.panta pirmā daļa nosaka, ka personai, kuru aicina vai izsauc uz tiesu, ir pienākums būt sasniedzamai. Administratīvā procesa likuma 148.panta pirmās daļas 1.punkts nosaka administratīvā procesa dalībnieka pienākumu ierasties pēc aicinājuma tiesā un saskaņā ar minētā panta otro daļu savas tiesības izmantot un pienākumus pildīt godprātīgi. Ar šīm tiesību normām ir noteikts personas sadarbības pienākums, proti, personai ir jārespektē tiesneša lēmums attiecībā uz tiesas sēdes laiku un jāpieliek visas pūles, lai lēmumu pildītu. Personai attiecīgi arī ir jāizrāda interese par lietu, kas ierosināta sakarā ar tās apelācijas sūdzību.

[31] Otrkārt, tika vērtēts, vai regulējums, saskaņā ar kuru jau pirmajā reizē, kad persona neattaisnoti neierodas uz tiesas sēdi, tiesnesim ir pienākums pieņemt lēmumu par lietas atstāšanu bez izskatīšanas, turklāt neparedzot iespēju šādu lēmumu pārsūdzēt, nesamērīgi neierobežo personas tiesību uz pieeju tiesai.

Līdz grozījumu spēkā stāšanās brīdim uz administratīvo pārkāpumu lietu izskatīšanu tiesā attiecās Administratīvā procesa likuma 279.pants, kas nosaka: „Tiesa var atstāt pieteikumu bez izskatīšanas, ja pieteicējs, kuram paziņots par tiesas sēdes norises laiku un vietu, atkārtoti neierodas uz tiesas sēdi bez attaisnojoša iemesla un nav lūdzis izskatīt lietu viņa prombūtnē.”

Tādējādi jaunā kārtība, ar kuru tiesai jau pirmajā reizē, kad apelācijas sūdzības iesniedzējs neierodas uz tiesas sēdi, ir pienākums atstāt sūdzību bez izskatīšanas atšķirībā no iepriekšējās kārtības, kad tiesa varēja sūdzību atstāt bez izskatīšanas tikai tad, ja persona atkārtoti neieradās uz tiesas sēdi (turklāt arī šādā gadījumā tiesai tas nebija obligāti jādara), pasliktina personas tiesību attiecībā uz pieeju tiesai. Tomēr tas pats par sevi nenozīmē, ka tiesību norma ir pretrunā cilvēktiesībām.

[32] Lai vērtētu tiesību normas atbilstību cilvēktiesībām, tā jāvērtē kopsakarībā ar citiem grozījumiem Administratīvo pārkāpumu kodeksā, it īpaši Administratīvo pārkāpumu kodeksa 286.14 pantā. Šis pants paredz, ka „apelācijas instances tiesas spriedums nav pārsūdzams un stājas spēkā tā sastādīšanas dienā.” Satversmes tiesā tika izskatīta lieta par Administratīvo pārkāpumu kodeksa 286.14 panta atbilstību tiesībai uz taisnīgu tiesu, un 2010.gada 7.oktobra spriedumā № 2010-01-01 atzīts, ka tiesību norma atbilst cilvēktiesībām. Arī tiesībsargs atzinumā Satversmes tiesai norādīja, ka šāda tiesību norma nepārkāpj personas tiesību uz taisnīgu tiesu. Tāpēc tiesību norma atkārtoti netika vērtēta, uzskatot, ka esošā sistēma ar pārsūdzības iespēju apelācijas instancē ir atbilstoša cilvēktiesībām. Tomēr tieši tā iemesla dēļ, ka administratīvo pārkāpumu lietās vairs nav paredzēta kasācijas instance, arī izskaidrojams, kāpēc apelācijas instances tiesas lēmums par apelācijas sūdzības atstāšanu bez virzības nav pārsūdzams. Tā kā apelācijas sūdzību administratīvā pārkāpuma lietā var iesniegt vienīgi par pirmās instances tiesas spriedumu, atzīstams, ka arī blakus sūdzību var iesniegt vienīgi par pirmās instances tiesas vai tiesneša lēmumu. Tātad apelācijas instances tiesas vai tiesneša lēmums administratīvā pārkāpuma lietā vairs nav pārsūdzams.

[33] Protams, tiesība uz taisnīgu tiesu nav absolūta tiesība, un tā var tikt ierobežota. Ja kāda tiesību norma ierobežo personas cilvēktiesības, lai varētu teikt, ka personas tiesības nav pārkāptas, nepieciešams pārliecināties, ka tiesību normai ir leģitīms mērķis un ka šis mērķis ir samērīgs ar personai nodarīto aizskārumu.

[34] Minētie grozījumi Administratīvo pārkāpumu kodeksā tika iesniegti priekšlikumu veidā citiem grozījumiem otrajam lasījumam, tāpēc šiem priekšlikumiem nav anotācijas un nav zināmi to virzītāju apsvērumi. Administratīvo pārkāpumu kodeksa 286.⁹ panta pieņemšana ir saistīta ar 286.14 panta pieņemšanu, tāpēc izdarīto grozījuma mērķi un pamatojumu var atrast jau minētajā Satversmes tiesas spriedumā par Administratīvo pārkāpumu kodeksa 286.14 panta atbilstību tiesībai uz taisnīgu tiesu. Saeima apstrīdētās normas pieņemšanu pamatoja ar nepieciešamību aizsargāt citu personu tiesības. Citu personu tiesības tiek aizsargātas tādējādi, ka apstrīdētā norma, nosakot Administratīvo apgabaltiesu par galīgo tiesu instanci administratīvo pārkāpumu lietās, nodrošināšot administratīvo

lietu ātrāku izskatīšanu un mazināšot tiesu noslogotību. Mērķis nodrošināt strīdu ātrāku un efektīvāku izskatīšanu, mazinot tiesu noslogotību, var tikt atzīts par leģitīmu mērķi Satversmes 92. pantā noteiktās tiesības ierobežošanas gadījumā. Tāpat tiesība uz taisnīgu tiesu var tikt ierobežota, lai nodrošinātu tiesu darbības efektivitāti.

[35] Mērķis panākt lietu ātrāku un efektīvāku izskatīšanu, mazinot administratīvo tiesu noslogotību, ir leģitīms. Lai noskaidrotu, vai ierobežojums ir samērīgs ar leģitīmo mērķi, kuru valsts, nosakot šo ierobežojumu, vēlējusies sasniegt, nepieciešams pārbaudīt, vai tiek nodrošināts saprātīgs līdzsvars starp personas pamattiesību ierobežojumu un sabiedrības interesēm.

[36] Mērķis optimizēt tiesas darbu nevar tikt panākts uz tā rēķina, ka atsevišķos gadījumos administratīvo pārkāpumu lietās vispār tiek liegta lietas pārskatīšana pēc būtības apelācijas instancē. It īpaši, ņemot vērā, ka administratīvo pārkāpumu lietas sankciju bardzības dēļ nereti samērojamas ar krimināllietām, kā to atzinusi arī Tieslietu ministrija.¹⁵ Savukārt Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 7. protokola 2. pants nosaka, ka jābūt iespējai pārsūdzēt tiesas nolēmumu augstākās instances tiesā krimināltiesiskas sankcijas piemērošanas gadījumā. Turklāt nevienā citā procesā nav paredzēti tik stingri ierobežojumi. Civilprocesā un administratīvajā procesā paredzēts, ka lēmumu par lietas atstāšanu bez izskatīšanas apelācijas instancē var pieņemt tikai tad, ja persona atkārtoti neattaisnoti neierodas uz tiesu un šo lēmumu var pārsūdzēt. Arī Kriminālprocesa likumā paredzēts, ka persona par šādu tiesas lēmumu var iesniegt blakus sūdzību.

[37] Lai panāktu lietu ātrāku izskatīšanu, likumdevējs jau noteicis, ka lēmums atstāt lietu bez izskatīšanas nav pārsūdzams. Šādā gadījumā nav samērīgi paredzēt vēl papildu ierobežojumu, ka jau pirmajā reizē, kad persona neierodas neattaisnotu iemeslu dēļ, tiesnesim ir jāpieņem lēmums par lietas izbeigšanu. Šādā veidā tiek panākts, ka tiesai vairs netiek dota iespēja pārliecināties, ka persona tiešām ir zaudējusi interesi par procesu, un tādējādi atsevišķos gadījumos labticīgai personai tiek liegta pieeja apelācijas instancei administratīvo pārkāpumu lietās. Šie gadījumi varētu būt tad, ja personai pēkšņi radušies apstākļi, kuru dēļ tā nevar ierasties uz tiesas sēdi un tai nav iespējams paziņot neierašanās iemeslu tiesai. Otrkārt, tie varētu būt gadījumi, kad personai ir bijis, viņasprāt, attaisnojošs iemesls, bet tiesa to nav uzskatījusi par attaisnojošu. Saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 279.pantu tiesa pēc pirmā šāda gadījuma informē lietas dalībnieku, ka neatzīst minēto iemeslu par attaisnojošu, un norāda, ka jau nākamajā reizē, ja persona neieradīsies neattaisnojošu iemeslu dēļ, sekas būs pieteikuma atstāšana bez virzības. Kā norādījis Senāts, tad šāda kārtība arī disciplinē sūdzības iesniedzēju un ļauj tiesai pārliecināties, ka persona patiešām zaudējusi interesi par procesu. Augstākās tiesas Senāts lietā № 107026707 SKA – 754/2008 norādīja: „Minētā tiesību norma piemērojama gadījumos, kad tiesa guvusi pārliecību, ka pieteicējs ir zaudējis interesi par lietu un ignorē tiesas aicinājumus ierasties uz tiesas sēdi.” Ja persona tikai vienu reizi nav ieradusies, tad tiesai patiesībā nemaz nav dota iespēja pārliecināties, ka pieteicējs ir zaudējis interesi par lietu. Turklāt gadījumā, kad persona nav varējusi tiesai paziņot neierašanās iemeslus, tiesai netiek dota iespēja mainīt savu lēmumu, izvērtējot blakus sūdzībā minētos neierašanās iemeslus.

[38] Tiesībsargs secināja, ka likumdevējs konkrētajā gadījumā leģitīmā mērķa sasniegšanu centies panākt uzreiz ar diviem ierobežojumiem – ar lēmuma pārsūdzības liegšanu un uzliekot tiesnesim par pienākumu jau pirmajā tiesas sēdē, kurā pieteicējs nav ieradies neattaisnojošu iemeslu dēļ, pieņemt lēmumu par lietas izbeigšanu. Katrs no šiem ierobežojumiem pats par sevi vēl varētu tikt uzskatīts par samērīgu, tomēr, pielietojot abus šos ierobežojumus kopā, leģitīmais mērķis tiek sasniegts, nesamērīgi ierobežojot personas tiesības. Līdz ar to arī nav nodrošināts taisnīgs līdzsvars starp likumdevēja pienākumu optimizēt tiesu darbu un personas tiesību uz pieeju tiesai. Šāds ierobežojums neatbilst samērīguma principam un ir prettiesisks. Tieslietu ministrijai lūgts sniegt savu vērtējumu par iespējām virzīt grozījumus Administratīvo pārkāpumu kodeksa 286.⁹ pantā, lai norma atbilstu cilvēktiesībām.

Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi

[39] 2010.gadā tiesībsargs, izskatīdams vairākus iesniegumus no personām, kurām Kriminālprocesa likuma ietvaros tiesa ir pieņēmusi lēmumus par medicīniska rakstura līdzekļu piemērošanu, konstatēja, ka dažkārt personas par šāda tiesas lēmuma pieņemšanu nav informētas, jo viņas uz tiesas sēdi netiek aicinātas un viņu intereses saskaņā ar Kriminālprocesa likumā ietvertajām tiesību normām pārstāv aizstāvis un pārstāvis, kurš arī pēc tam saņem tiesas nolēmuma norakstu, bet tālāk neinformē par to konkrēto personu. Tādējādi dažkārt veidojās situācijas, ka cilvēki tika bez brīdinājuma aizturēti uz ielas un nogādāti slimnīcā piespiedu ārstēšanai.

[40] Tiesībsargs, veicinot personas tiesību uz taisnīgu tiesu, aicināja Tieslietu ministriju atbalstīt grozījumus Kriminālprocesa likuma 605.pantā, lai tajā paredzētu, ka nolēmuma kopija par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanu tiek nosūtīta arī personai, pret kuru notika process medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanai, neatkarīgi no tā, vai persona ir piedalījies tiesas sēdē vai nav. Šis priekšlikums tika atbalstīts un tiks tālāk virzīts izskatīšanai Saeimā.

Dienesta nolaidības sekas

Valsts ir atbildīga par cietušās personas tiesību aizskārums, kas noticis, amatpersonām rupji pārkāpjot Kriminālprocesa likumā ietvertās tiesību normas un nolaidīgi pildot dienestu, kā rezultātā noziedzīgs nodarījums atklāts, ir noskaidrota vainīgā persona, bet neattaisnota pirmstiesas izmeklēšanas novilcināšana, ko konstatējusi atbildīgā iestāde, radījusi kriminālatbildības noilguma iestāšanos.

[41] Tiesībsargs ierosināja pārbaudes lietu par tādas personas iesniegumu, kura kriminālprocesa ietvaros bija atzīta par cietušo – vai viņai nav liegta pieeja tiesai. Iesniedzēja tiesībsargam norādīja, ka aktīvi īstenodama savas kā cietušās personas tiesības, galvenokārt apstrīdējama kriminālprocesa ietvaros pieņemtos lēmumus prokuroram, kurš vairākkārt tos arī atcēla, bija nonākusi situācijā, ka tika pieņemts lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu, jo lietā bija iestājies noilgums.

[42] Kriminālprocesa likuma 6.pants nosaka: „Amatpersonai, kura pilnvarota veikt kriminālprocesi, ikvienā gadījumā, kad kļuvis zināms kriminālprocesa uzsākšanas iemesls un pamats, ir pienākums savas kompetences ietvaros uzsākt kriminālprocesi un novest to līdz Krimināllikumā paredzētajam krimināltiesisko attiecību taisnīgam noregulējumam.”

[43] Pārbaudes lietas ietvaros, izvērtējot iesniegumā sniegto informāciju kopsakarā ar Kriminālprocesa likuma 6.pantu, tiesībsargs, neskatoties uz to, ka pati persona jau bez pozitīva rezultāta bija vērsusies prokuratūrā, uzskatīja par nepieciešamu lūgt Ģenerālprokuratūru veikt padziļinātu pārbaudi. Rīgas tiesu apgabala prokuratūra konstatēja, ka policijas amatpersonas pieļāvušas rupjus Kriminālprocesa likuma pārkāpumus, dienesta pienākumu nolaidīgu pildīšanu, kā rezultātā noziedzīgs nodarījums atklāts, ir noskaidrota vainojamā persona, bet pirmstiesas izmeklēšana neattaisnota novilcināšana novedusi pie kriminālatbildības noilguma iestāšanās. Atbildīgās amatpersonas saņēma stingru aizrādījumu.

[44] Tiesībsargs personai savā atzinumā norādīja, ka likuma „Par izziņas iestādes, prokuratūras vai tiesas nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu” 5.panta trešā daļa paredz personai tiesību celt prasību civiltiesiskā kārtā pret valsti par tāda morālā kaitējuma atlīdzināšanu, kas radies, izziņas iestādes, prokuratūras vai tiesas prettiesiskas vai nepamatotas rīcības dēļ. Pēc šāda prasības pieteikuma apmierināšanas valsts regresa kārtībā varētu vērsties pret vainojamo amatpersonu, ievērojot normatīvajos tiesību aktos noteiktos ierobežojumus.

Tiesība uz personas brīvību un personas neaizskaramību

Latvijas Republikas Satversmes 94. pants

ANO Starptautiska pakta par pilsoniskajam un politiskajam tiesībām 9. pants

Eiropas Padomes Cilvektiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5. pants

Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 6.pants

Personas brīvības garantija tiek attiecināta uz personas spēju fiziski pārvietoties. Taču šie panti negarantē pārvietošanās brīvību vispār, bet gan brīvību no personas ievietošanas dažāda tipa aizturēšanas iestādēs. Brīvības atņemšana var būt attaisnota tikai tad, ja tā ir atņemta likumā noteiktos gadījumos un kārtībā, saskaņojot brīvības atņemšanu ar likumā noteikto procedūru un citiem noteikumiem. Tai ir jābūt pamatotai, un tā nevar notikt patvaļīgi. Tiesība uz brīvību ietver sevī arī nosacījumu, ka persona nevar tikt turēta nebrīvē bez tiesas sprieduma, neesot attiecīgam pamatojumam. Valstij ir pozitīvs pienākums darīt visu iespējamo, lai persona tiktu pakļauta tiesas procesam saprātīgās laika robežās.

[45] Ar katru gadu samazinās iesniegumu skaits par personai piemēroto drošības līdzekli – apcietinājumu. To varētu izskaidrot, ka tiesnešu lēmumi ir motivēti un veiksmīgi darbojas Kriminālprocesa likumā noteiktais pārsūdzības mehānisms.

[46] Palielinājies personu skaits, kas Tiesībsarga birojā vēršas sakarā ar nepamatotu ievietošanu psihoneiroloģiskajā slimnīcā. Par šādiem gadījumiem pērn ierosinātas deviņas pārbaudes lietas, tai skaitā viena pēc tiesībsarga iniciatīvas, kā arī sniegtas 33 mutvārdu konsultācijas. Domājams, ka sūdzību skaita pieaugums nav saistīts ar to, ka pārkāpumu būtu kļuvis vairāk, bet gan pacienti kļūst zinošāki par savām tiesībām saistībā ar piespiedu ievietošanu psihoneiroloģiskajā slimnīcā. Regulējums Ārstniecības likumā par piespiedu stacionēšanu ir spēkā jau kopš 2007.gada, tomēr izpratne par šo regulējumu gan pacientu, gan piemērotāju vidē veidojas lēni. Tiesībsarga birojs ir iesaistījies izglītošanas pasākumos –informējot gan sabiedrību, gan likuma piemērotājus. Izpratnes līmenis joprojām ir nepietiekams un problēmas rodas gan ar aizstāvju (advokātu) darbu, tiem pārstāvot pacientu intereses tiesā, gan ar pašu tiesnešu izpratni par savu lomu šī procesa ietvaros.

[47] Vēl arvien pastāv problēma ar tā saucamajiem „brīvprātīgajiem” pacientiem, kuri slimnīcā iestājušies brīvprātīgi, bet vēlāk mainījuši savas domas un nevēlas turpināt ārstēties, savukārt viņiem netiek nedz nodrošināta iespēja brīvi atstāt slimnīcu, nedz tiek uzsākts process piespiedu ārstēšanas nepieciešamības izvērtējumam likumā noteiktajā kārtībā. Arī Pacientu tiesību likums, kas stājās spēkā 2010.gada 1.martā, situāciju nav jūtami uzlabojis.

[48] Pērn tika veikta pārbaudes vizīte pašvaldības pansionātā, par kuru tika saņemta informācija, ka pansionāta administrācija bez pamatojuma pansionāta iemītniekus (to vidū personas, kuras pārvietoja ratiņkrēslā) ievieto izolatorā un atstāj bez medicīniskās aprūpes. Pārbaudes laikā tika konstatēts, ka izolatoram izvēlēta telpa pilnībā nav droša un var apdraudēt ievietoto personu dzīvību un veselību, kā arī ievietoto personu uzraudzību neveic tāda persona, kurai ir medicīniskā izglītība. Pēc tiesībsarga ieteikuma pansionāta vadība veica visus nepieciešamos pasākumus, lai novērstu konstatētos trūkumus. Aptaujājot pansionāta iemītniekus, neguva apstiprinājumu informācijai, ka minētajā izolatorā bieži tiek ievietoti pansionāta iemītnieki.

[49] Tiesībsarga birojā vēršas persona, kura pastāvīgi uzturējās valsts sociālās aprūpes centrā, bet slimības saasinājuma gadījumā ar ātro palīdzību un policijas palīdzību roku dzelžos tika nogādāta psihoneiroloģiskajā slimnīcā.

No Ārstniecības likuma izriet, ka pacientam ir jānodod piekrišana uzturēties slimnīcā, bet šāda piekrišana netika saņemta, un līdz ar to konkrētajā gadījumā tika konstatēts Ārstniecības likuma 68.panta pārkāpums. Tiesībsargs savā ieteikumā ārstniecības iestādei norādīja uz konstatēto pārkāpumu un ieteica turpmāk pievērst lielāku uzmanību pacientu tiesību ievērošanai, kā arī ieteica rakstiskā veidā

atvainoties konkrētajai personai. Savukārt personai atzinumā papildus izskaidroja tiesības lūgt no slimnīcas materiālu kompensāciju par nodarīto morālo kaitējumu un nepieciešamības gadījumā vērsties tiesā.

[50] Izskatot pārbaudes lietas, divos gadījumos tika konstatēts, ka personas nogādātas un ievietotas psihoneiroloģiskajā slimnīcā, pārkāpjot normatīvo tiesību aktu prasības, vienā pārbaudes lietā vēl notiek pārbaude.

[51] Tiesībsarga birojā vērsās persona, kurai tūrisma autobusā radās konfliktsituācija ar grupas vadītāju, tāpēc grupas vadītājs izsauca gan ātro medicīnisko palīdzību, gan policiju. Persona pret savu gribu tika nogādāta psihoneiroloģiskajā slimnīcā, kur pēc konsultācijas ar ārstu tika palaista mājās.

Pārbaudes lietā konstatēts, ka persona bija nogādāta slimnīcā, pārkāpjot Ārstniecības likuma 68.panta prasības, un konkrētajā gadījumā personas tiesība uz brīvību tika pārkāpta.

Persona vēlējās atgūt materiālos zaudējumus, kas radās sakarā ar neizmanto to ceļojumu, un vērsās ar pieteikumu Administratīvajā rajona tiesā, lai atzītu gan ātrās medicīniskās palīdzības, gan policijas amatpersonas rīcību par prettiesisku.

[52] 2010.gadā netika saņemta neviena sūdzība par tiesības uz brīvību pārkāpšanu nelegālo imigrantu un patvēruma meklētāju centros, tomēr tika veiktas pārbaudes vizītes Patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā „Mucenieki” un Aizturēto ārzemnieku izmitināšanas centrā „Olaive”, lai uz vietas pārliecinātos par situāciju. Nozīmīgi pārkāpumi netika konstatēti, vienīgi abās vietās konstatēta problēma saistībā ar darbinieku nepietiekamajām svešvalodu zināšanām, kas rada grūtības sazināties ar iemītniekiem.

Spīdzināšanas, necilvēcīgas un pazemojošas apiešanās un sodīšanas aizliegums

Latvijas Republikas Satversmes 95.pants

ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 5.pants

ANO Starptautiska pakta par pilsoniskajam un politiskajam tiesībām 7. un 10.pants

Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3.pants

Starptautiskie un nacionālie normatīvie tiesību akti aizliedz cietsirdīgu izturēšanos un spīdzināšanu. Minētajam aizliegumam ir absolūts raksturs, t.i., nav pieļaujami nekādi izņēmumi vai atkāpes. Praksē šīs tiesību normas biežāk piemēro slēgta tipa iestādēs, kur personas tiesība sevi aizstāvēt ir ierobežota, taču var izpausties arī citviet pret jebkuru pakļauto personu – skolēnu, pansionāta iemītnieku, dienestpersonu u. tml.

Nosakot radīto ciešanu smagumu, tiek vērtēts soda izpildes veids un metodes, soda daba un konteksts, iepriekšējais nodoms un sistemātiskā organizēšana, personas vecums, soda ilgums, ietekme uz veselību, personas veselības stāvoklis soda izciešanas laikā, soda sabiedriskā nozīme, tas, vai valsts iestādēm bija citas rīcības iespējas, drošības nolūkos piemēroto līdzekļu nepieciešamība un samērīgums.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka cietsirdīga apiešanās, sodīšana vai pazemošana ir rīcība, kas, pat ja nenodara reālus miesas bojājumus, ir saistīta ar intensīvu vai regulāru fizisko vai garīgo ciešanu radīšanu personai. Minētā rīcība upuros izraisa baiļu, pazemojuma un mazvērtības sajūtu, kas spēj tos pazemot, kā arī iespējams lauzt to fizisko un morālo pretestību. Līdzīgu atzinumu ir sniegusi arī ANO Cilvēktiesību komiteja – tas, kā aizliegtā apiešanās vai sods tiek klasificēts, ir atkarīgs no apiešanās rakstura, mērķa un smaguma pakāpes. Turklāt ikviens no minētajām izturēšanās pakāpēm ietver ne tikai fiziskas, bet arī garīgas ciešanas.

Jo īpaši attiecībā uz personām, kam atņemta brīvība, Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3.pants uzliek valstij pozitīvu pienākumu nodrošināt, lai visi ieslodzītie tiktu turēti apstākļos, kas ir savienojami ar cilvēka cieņu, lai soda izpildes veids nepakļautu attiecīgo personu tādas intensitātes grūtībām vai pārbaudījumiem, kas pārsniedz neizbēgamo ieslodzījumam piemītošo ciešanu līmeni, un lai, ņemot vērā ieslodzījuma praktiskās prasības, ieslodzītā veselība un labklājība

tiktu adekvāti nodrošinātas. Ieslodzījumā esošai personai jābūt nodrošinātam cilvēktiesību minimumam, kas nevar tikt atņemts, lai nepārkāptu personas tiesību uz cilvēcīgu izturēšanos.

Spīdzināšanas aizliegumā minami divi aspekti:

- ✓ apstākļi slēgta tipa iestādēs (cietumos, Valsts policijas īslaicīgās aizturēšanas vietās),
- ✓ nepamatota fiziska spēka pielietošana, vardarbība (policija vai cietuma darbinieki).

[53] Sūdzību raksturs par sadzīves apstākļu neatbilstību cilvēktiesību prasībām nav mainījies vairāku gadu garumā. Sadzīves apstākļu uzlabošana ieslodzījuma vietās ir cieši saistīta ar valsts sociāli ekonomisko stāvokli un politisko gribu. Neapšaubāmi, bez politiskās gribas nav iespējams veikt radikālas izmaiņas cietumos.

Cietumu sistēmas sakārtošanu Latvijā vairums valdību neuzskatīja par augstas prioritātes uzdevumu. Katrs no ministriem, stājies amatā, veica vizītes brīvības atņemšanas vietās un publiski pauda, ka sistēmā ir problēmas un nepieciešams tās risināt, būvēt jaunas ieslodzījuma vietas. Taču neviena ieslodzījuma vieta nav uzbūvēta. Pakāpeniski katru gadu ieslodzījuma vietu atsevišķās nodaļās tiek veikti remontu. Piemēram, uzlaboti apstākļi uz mūžu notiesātām personām Daugavgrīvas cietumā. 2007.gadā slēgts Pārlielupes cietums, kurā bija visnepiemērotākie apstākļi ieslodzīto turēšanai.

[54] Vairākus gadus bija vērojams, ka Ieslodzījuma vietu pārvalde pievēršas pārspīlētiem drošības jautājumiem, pastiprinātai ieslodzīto uzraudzībai ar represīvām metodēm, pilnīgi ignorējama demokrātiskas darbības formas, kurām bija jābūt virzītām uz ieslodzīto nodarbināšanu, izglītošanu. Tieši Ieslodzījuma vietu pārvaldes priekšniekam un viņa darbiniekiem jāveido jauni priekšstati, jauns virziens soda izpildes jautājumos.

Ieslodzījuma vietās

[55] 2010.gadā tiesībsargs saņēma 67 rakstveida iesniegumus par necilvēcīgiem un pazemojošiem apstākļiem ieslodzījuma vietās. Salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem iesniegumu un ierosināto pārbaudes lietu skaits ir samazinājies. Tiesībsarga biroja darbinieki veica vairākas pārbaudes vizītes ieslodzījuma vietās. Tika apmeklēti Brasas cietums, Rīgas Centrālcietums, Jēkabpils cietums, Daugavgrīvas cietums, Valmieras cietums. Tiesībsargs atbildīgās institūcijas regulāri informē par saskatītajiem cilvēktiesību pārkāpumiem.

[56] Sadzīves apstākļu nenodrošināšana atbilstoši cilvēktiesību prasībām ir problemātiska gandrīz visos Latvijas cietumos, un uzlabojumi noris gausi. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2010.gada 19.oktobra spriedums lietā „Bazjaks pret Latviju” kārtējo reizi akcentēja, ka Latvijā ir nopietnas problēmas Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3.panta (spīdzināšanas aizliegums) ievērošanā. Sadzīves apstākļi, kādos bija spiests uzturēties Bazjaks, neatbilda minimāliem cilvēktiesību standartiem (kameras pārapsvītotas, bez dienas gaismas, mitras, aukstas). Tiesībsargs vairākkārt ir uzsvēris, ka valstij pareizāk būtu sakārtot cietumus, nevis turpināt maksāt kompensācijas par pārkāpumiem. Turklāt šis spriedums arī parāda, ka laikus neņem vērā nacionālo un starptautisko institūciju ieteikumus, tādējādi ļauj problēmām samilst.

[57] 2010.gadā lielākā daļa iesniegumu par neatbilstošiem apstākļiem ir saņemti no Daugavgrīvas cietuma un Rīgas Centrālcietuma.

[58] Veicot pārbaudes Rīgas Centrālcietuma karantīnas telpās, apstiprinājās, ka kameras ir tumšas, bez dabiskā apgaismojuma, jo logiem priekšā piestiprinātas dzelzs konstrukcijas. Sanitārie mezgli nolietoti un netīri. Šādi apstākļi ir neatbilstoši cilvēktiesību prasībām.

Turpinot izskatīt 2009.gadā ierosinātās pārbaudes lietas, bez iepriekšēja brīdinājuma veikta vizīte Brasas cietumā, kur tika pārbaudīti soda izolatoru un karantīnas kameru apstākļi. Lai arī Brasas cietuma 2.korpusa soda izolatoros 2009.gadā ir veikts remonts, Tiesībsarga biroja darbinieki secināja, ka tie neatbilst starptautiskajiem cilvēktiesību standartiem. Ūdens padeves krāns atrodas vien 30 – 40

cm augstumā no sanitārā mezglā. Ieslodzītie, kad vēlas padzerties vai izmazgāt traukus, ir spiesti noliekties pār sanitāro mezglu. Vienīgais mazais vēdlodziņš iziet uz gaiteni, līdz ar to nenodrošina pietiekamu dabisko apgaismojumu. Arī mākslīgais apgaismojums vājš un nav pietiekams, lai varētu lasīt. Tiesībsarga ieteikumi ir ņemti vērā, visos izolatoros ir uzstādītas izlietnes. Parasti tiesībsarga ieteikumus sadzīves apstākļu uzlabošanā neizpilda, atsaucoties uz finanšu trūkumu.

[59] Sākot ar 2007.gadu, kompleksai problēmu apzināšanai Tiesībsarga biroja darbinieki reizi gadā kādā no Latvijas cietumiem veic monitoringa vizīti, kuras laikā tiek pārbaudīta iestādes dokumentācija, normatīvo tiesību aktu ievērošana, iztirzātas iepriekš apkopotās sūdzības, kā arī norisinās tikšanās ar iestādes personālu un ieslodzītajiem. Arvien vairāk izkristalizējas secinājums, ka Latvijā viena režīma cietumos tiek dažādi interpretētas un piemērotas atsevišķas Latvijas Sodū izpildes kodeksa un Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumu tiesību normas.

[60] 2010.gada 21., 30.septembrī un 21.oktobrī notika monitoringa vizīte Valmieras cietumā. Tiesībsarga biroja darbinieki konstatēja, ka Valmieras cietuma Izmeklēšanas izolatora apstākļi ir neatbilstoši ne tikai apcietinātajiem, bet arī cietuma darbiniekiem. Izmeklēšanas izolatora pagrabstāvā ir četri soda izolatori un vairākas kameras, kurās veikts neliels kosmētiskais remonts un vairs nav tik netīrs kā Tiesībsarga biroja darbinieku 2008.gada vizītes laikā. Taču joprojām soda izolatora kamerās nav dabiskā apgaismojuma, ventilācija ir nepietiekama, sanitārais mezglis nav norobežots no pārējās telpas. Griesti veidoti arkas veidā un sānu daļās nav pietiekami augsti, lai pieaudzis cilvēks varētu nostāties visā augumā, pie griestiem veidojas pelējuma sēnīte.

Tiesībsarga ieskatā, Valmieras cietuma izmeklēšanas izolatora pagrabstāvā ieslodzīto turēšana nav pieļaujama.

Visā cietumā, kamerās un dzīvojamās zonās tika konstatēta pārapdzīvotība. Bija vērojama arī ārkārtīgi liela atšķirība sadzīviskās kārtības nodrošināšanā. Radīja izbrīnu, ka atsevišķas vienību telpas bija ļoti nekārtīgas. Vairāki ieslodzītie bija atgūlušies gultās, kuras novietotas viena otrai blakus. Dvieļi izkarināti uz gultas malām, kas aizklāj skatu uz telpu, vairākās gultās atradās ieslodzīto virsdrēbes vai citas mantas. Zem gultām somas, maisi, tukšas pudeles, apavi. Virsmas apkrautas ar mantām. Iespējams, ka šāda situācija ir tāpēc, ka ieslodzītajiem nav kur novietot savas mantas un izžāvēt veļu. Mantu noliktava arī pieputējusi, redzams, ka ilgi nav bijusi uzkopta, jo mētājās tukši iepirkuma maisiņi un dažādi atkritumi. Nepārprotami, ka sadzīviskās vides uzturēšanai kārtībā ir liela nozīme paša ieslodzītā attieksmei pret kārtību. Taču nav pieļaujams, ka kārtības jautājums tiek atstāts pašplūsmā.

Tiesībsargs ieteica cietuma administrācijai rūpēties par sadzīviskās kārtības uzturēšanu visā cietumā. Raudzīties, lai ieslodzītie laikus uzkoptu telpas, izmazgātu izlietnes, nomazgātu sienas un uzklātu gultas. Turklāt šie pasākumi neprasa finanšu līdzekļus, bet vien attieksmes maiņu un rūpes par cietuma inventāru.

[61] Tiesībsarga biroja darbinieki 2010.gadā pievērsa pastiprinātu uzmanību izmeklētāja lomai ieslodzījuma vietās. Tika konstatēts, ka šobrīd pastāvošā izmeklēšanas prakse nav uzskatāma par atbilstošu Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3.pantam.

[62] Neapšaubāmi, noziedzīgu nodarījumu atklāšana cietumā ir apgrūtināta, kas izriet no ieslodzījuma specifikas, tomēr, izvērtējot gan resoru pārbaužu materiālus un arī lēmumus par atteikšanos uzsākt kriminālprocesu, pārņem sajūta, ka dažkārt traumu raksturs ir tāds, kas pirmtvērumā rada iespaidu, ka ir notikusi vardarbība. Savukārt izmeklēšanas rezultātos parādās informācija, ka ieslodzītais atsauc iesniegumu vai arī neviens neko nav redzējis. Tomēr, ja šo informāciju pārbaudītu ar kriminālprocesaālajiem līdzekļiem un jo īpaši tiktu garantēta cietušo un liecinieku aizsardzība, iespējams, ka rezultāts būtu cits. Tiesībsargs atbildīgajām institūcijām norādīja – ja izmeklēšana nav objektīvi virzīta uz notikušā noskaidrošanu, tā nav uzskatāma par efektīvu. Turklāt tāda izmeklēšana neveicina noziedzīgu nodarījumu novēršanu (prevenciju) un ieslodzīto uzticību. Konstatējot ieslodzītajam jebkāda rakstura un smaguma miesas bojājumus, ieslodzījuma vieta ir atbildīga par šo miesas bojājumu izcelsmi un tai ir pienākums noskaidrot šo miesas bojājumu cēloņus.

[63] Cita starpā ieslodzītās personas pērn sūdzējās par:

- ✓ cietuma administrāciju Latvijas Sodū izpildes kodeksā ietverto tiesību normu atšķirīgu
- ✓ izpratni un piemērošanu vienāda režīma ieslodzījuma vietās;
- ✓ veselības aprūpes problēmām;
- ✓ kvalitatīvu resocializācijas pasākumu nenodrošināšanu;
- ✓ sadzīviska rakstura jautājumu nerisināšanu brīvības atņemšanas iestādēs;
- ✓ nepārvietošanu uz ieslodzījuma vietu, kas atrodas tuvāk radnieku dzīvesvietai.

[64] Saistībā ar medicīnisko aprūpi 2010.gada jūnijā tika sastādīts tiesībsarga atzinums № 20, kurā iztīrātas problēmas un sniegti ieteikumi atbildīgajām institūcijām. Pastāvošā veselības aprūpes sistēma ieslodzītajiem neatbilst Eiropas cietumu noteikumu vadlīnijām. Medicīniskās aprūpes organizēšana ieslodzījuma vietās nav tieši saistīta ar vispārējo valsts veselības aizsardzību.

[65] Svarīgākie ieteikumi Tieslietu ministrijai un Ieslodzījuma vietu pārvaldei bija šādi:

1. Izstrādāt ieslodzīto personu veselības aprūpes koncepciju un ieviest tādu veselības aprūpes modeli, kas nodrošinātu vienotu medicīnisko pakalpojumu saņemšanu personām neatkarīgi no to atrašanās vietas. Vienota veselības aprūpes modeļa ieviešana samazinātu dublējošās administratīvās izmaksas, kā arī ļautu efektīvāk izmantot pieejamos resursus.
2. Atbrīvojot no pacienta iemaksas ieslodzītās personas, ja viņu rīcībā nav pietiekošu finanšu līdzekļu, kā tas ir noteikts par trūcīgām atzītām personām vai valsts sociālās aprūpes centru un pašvaldību pansionātu (centru) aprūpē esošām personām.
3. Rast iespēju un atjaunot situāciju, kāda bija pirms 2009.gada 25.jūnijā veiktās Latvijas Cietumu slimnīcas reorganizācijas, proti, atjaunot šīs slimnīcas darbību pilnā apjomā. Arī vienotas medicīniskās aprūpes gadījumā būtu praktiskāk, ja ieslodzītām personām stacionāro ārstēšanu veiktu tam piemērotā vietā, proti, vietā, kur nav nepieciešams ieguldīt finanšu līdzekļus drošības pasākumu organizēšanā.
4. Ja situācija ar Latvijas Cietumu slimnīcu paliek nemainīga, tad nodrošināt ieslodzīto personu stacionāro ārstēšanu publiskās ārstniecības iestādēs, nepieprasot finanšu līdzekļus no ieslodzītām personām medicīnisko pakalpojumu, konvojēšanas un apsardzes izdevumu segšanai.

Tieslietu ministrija un Ieslodzījuma vietu pārvalde kopumā atbalstīja tiesībsarga ieteikumus un piekrita, ka būtu jāpārskata spēkā esošais normatīvais regulējums attiecībā uz ieslodzīto veselības aprūpes sistēmu, to vidū pacienta iemaksām un kompensējamiem medikamentiem.

[66] Tiesībsarga birojā, līdzīgi kā 2008. un 2009.gadā, tika saņemti vairāki notiesāto iesniegumi par disciplinārsodu piemērošanu un administratīvo komisiju pieņemto lēmumu pārsūdzības mehānismu neefektivitāti. Apkopojis minēto informāciju, tiesībsargs ierosināja pārbaudes lietu ar mērķi izvērtēt minēto lēmumu pārsūdzības mehānisma efektivitāti un nozīmi soda progresīvās izpildes sistēmā. Pamatojoties uz Sodū izpildes kodeksa 71.panta piekto daļu, notiesātais uzlikto sodu par soda izciešanas režīma pārkāpšanu var apstrīdēt Ieslodzījuma vietu pārvaldes priekšniekam Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā. Ieslodzījuma vietu pārvaldes priekšnieka lēmums ir pārsūdzams Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā.

Savukārt administratīvās komisijas, lemjot par notiesātā soda izciešanas režīma maiņu, vērtē personas uzvedību, kura bez visa cita ietver arī notiesātā izdarītos soda izciešanas režīma prasību pārkāpumus. Līdz ar to, kaut arī disciplinārsods ir pārsūdzēts likumā noteiktajā kārtībā un rezultāts vēl nav zināms,

tas tiek ņemts vērā administratīvajā komisijā, pieņemot lēmumu. Pamatojoties uz Sodu izpildes kodeksa 50.11 panta sesto daļu, administratīvās komisijas lēmums stājas spēkā nekavējoties. Tomēr likumdevējs ir paredzējis iespēju arī administratīvo komisiju lēmumus pārsūdzēt, proti, sūdzības par administratīvo komisiju lēmumiem izskata Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā. Līdz ar to veidojas situācija, ka administratīvā komisija pieņem notiesātajam nelabvēlīgu lēmumu, pamatodamās uz piemērotiem disciplinārsodiem, kuri ir pārsūdzēti likumā noteiktajā kārtībā. Tāpat arī administratīvās komisijas lēmums stājas spēkā un tiek izpildīts nekavējoties, piemēram, ja administratīvā komisija pieņem lēmumu par režīma pastiprināšanu, tad notiesātais arī nekavējoties tiek pārvietots uz attiecīgo režīma pakāpi, lai gan arī šo lēmumu persona ir pārsūdzējusi. Ņemot vērā minēto, rodas bažas par lēmumu par sodu piemērošanu notiesātajiem un administratīvo komisiju pieņemto lēmumu pārsūdzības mehānisma efektivitāti. Pārbaudes lieta vēl ir izskatīšanas procesā.

[67] Atšķirībā no iepriekšējiem gadiem, 2010.gadā nav saņemts neviens iesniegums par fiziska spēka pielietošanu, ko būtu veikuši ieslodzījuma vietu darbinieki.

Policijas iestādēs un Valsts policijas īslaicīgās aizturēšanas vietās

[68] 2007. un 2008.gadā apmeklējot īslaicīgās aizturēšanas vietas, Tiesībsarga biroja darbinieki konstatēja, ka Aizturēto personu turēšanas kārtības likumā noteiktais sanitārā mezglā norobežojuma augstums ir uzskatāms par neatbilstīgu, līdz ar to saskatāms Satversmes 95.panta pārkāpums. 2009.gadā tiesībsargs vērsās ar lūgumu Saeimā veikt grozījumus Aizturēto personu turēšanas kārtības likuma 7.panta piektās daļas 1.punktā un nosacīt, ka kamerā ierīko ūdensvadāms pieslēgtu sanitāro mezglu, kas no pārējās telpas ir norobežots ar sienu, kuras augstums nav mazāks par diviem metriem. Vienlaikus tika lūgts izslēgt no Aizturēto personu turēšanas likuma Pārejas noteikumu 1. punktu. Saeimā tiesībsarga lūgums netika atbilstīgs sakarā ar nepietiekamajām finansiālajām iespējām. 2010.gadā tiesībsargs iesniedza pieteikumu Satversmes tiesā „Par Aizturēto personu turēšanas kārtības likuma 7.panta piektās daļas 1.punkta vārdu „kuras augstums nepārsniedz 1,2 metrus” un pārejas noteikumu 1.punkta atbilstību Satversmes 1. un 95.pantam”. 2010.gada 20.decembrī Satversmes tiesas pieņēma spriedumu lietā № 2010-44-01, atzīstot Aizturēto personu turēšanas kārtības likuma 7.panta piektās daļas 1.punkta vārdus un skaitli „ar sienu, kuras augstums nepārsniedz 1,2 metrus” par neatbilstošiem Latvijas Republikas Satversmes 95.pantam. Spriedumā Satversmes tiesa atzīmē, ka „nebūtu pieļaujama tāda prakse, ka Saeimas komisija pēc būtības nevērtē tiesībsarga sagatavotos ieteikumus, aizbildinoties ar to neatbilstību Saeimas kārtības rullī likumprojektam izvirzītajām prasībām un norādot, ka tajos nav ietverts ieteikumu īstenošanai nepieciešamo finanšu līdzekļu avots. Visupirms jau pašas Saeimas pienākums ir gādāt par to, lai pastāvošā tiesiskā sistēma pilnībā atbilstu pamattiesību vai cilvēktiesību prasībām.”

[69] Tiesībsarga biroja darbinieki pēc savas iniciatīvas apmeklēja Valsts policijas īslaicīgās aizturēšanas

vietas Ventspilī, Bauskā, Liepājā un Saldū.

Saldus iecirkņa īslaicīgās aizturēšanas vietā tika konstatēts, ka apcietināto iesniegumi tiek pieņemti vienīgi atvērtā veidā un sarakste ir atļauta vienīgi ar tiesu. Apskatot žurnālu, tika konstatēts, ka reģistrētas ir ieslodzīto personu vēstules, kas adresētas tiesai un prokuratūrai. Satversmes 96. un 104.pants ietver arī personas tiesību uz saraksti. Līdz ar to personai ir jābūt nodrošinātai iespējai uzrakstīt un nosūtīt vēstules. Tomēr šādu ierobežojumu var noteikt vienīgi procesa virzītājs, ja tas var apdraudēt soda izpildi vai izmeklēšanas intereses. Savukārt personas vērsšanās tiesībsargājošās institūcijās nekādā veidā nevar traucēt soda izpildi vai izmeklēšanu. Turklāt likumdevējs ir noteicis iestāžu loku, ar kurām sarakste nav pakļauta pārbaudei. Līdz ar to nav pamata izvirzīt īslaicīgās aizturēšanas vietā ievietotām personām prasību nosūtīt visas vēstules/iesniegumus atvērtā veidā. Tiesībsargs ieteica nodrošināt īslaicīgās aizturēšanas vietā ievietotām personām iespēju nosūtīt vēstules privātpersonām ar procesa virzītāja pārbaudi, bet normatīvajos tiesību aktos noteiktajām iestādēm – slēgtā veidā, nepakļaujot tās cenzūrai.

Tiesībsarga biroja darbiniekus izbrīnīja Kurzemes reģiona pārvaldes Liepājas iecirkņa Īslaicīgās aizturēšanas vietas darbinieku rīcība, jo netika ļauts tikties ar īslaicīgi aizturētajām personām vienatnē. Tika paskaidrots, ka tas var traucēt izmeklēšanas interesēm un atļauju tikties ar šīm personām var dot tikai procesa virzītājs.

Tiesībsarga likuma 13.panta 3.punkts paredz Tiesībsarga biroja darbiniekiem plašas pilnvaras slēgta tipa iestādēs. Tiesībsarga biroja darbiniekiem ir tiesības brīvi pārvietoties iestādes teritorijā, apmeklēt visas telpas un vienatnē tikties ar personām, kuras tiek turētas slēgta tipa iestādēs. Liepājas iecirkņa īslaicīgas aizturēšanas vietā šīs tiesības tika nepamatoti ierobežotas, aizbildinoties ar to, ka Tiesībsarga biroja darbinieki nav Kriminālprocesa likuma subjekts, līdz ar to uz tiem attiecas liegums tikties ar apcietinātajām personām vienatnē. Turklāt Tiesībsarga biroja darbiniekiem tika aizrādīts, kādus jautājumus tie drīkst vai nedrīkst uzdot. Tiesībsarga biroja darbinieku iebildumi un paskaidrojumi par viņu likumā noteiktajām pilnvarām tika ignorēti. Tiesībsargs nosūtīja Valsts policijas priekšniekam lūgumu veikt atbilstošus pasākumus, lai nodrošinātu Valsts policijas amatpersonu un darbinieku informētību par Tiesībsarga biroju un tām Tiesībsarga biroja darbinieku pilnvarām, kas ir noteiktas Tiesībsarga likumā attiecībā uz slēgta tipa iestāžu apmeklējumiem, kā arī tiesībām tikties ar tajās ievietotajām personām vienatnē.

[70] Pat ilgstošākās demokrātiskās valstīs, kur cilvēktiesību ievērošana un respektēšana ir pašsaprotama jau paaudzēm, mēdz būt vardarbības gadījumi. Pēc Tiesībsarga biroja rīcībā esošas informācijas, šajā gadsimtā vardarbības gadījumu skaits Latvijā ir samazinājies. Palielinājies gan psiholoģiskās vardarbības īpatsvars, arī kriminālprocesi darbu veikšanas laikā, ko praktiski ļoti grūti pierādīt. 2010.gadā tiesībsargs pabeidza pārbaudes lietas, kas bija ierosinātas 2009.gadā par policijas darbinieku necienīgu izturēšanos, kā arī fiziska spēka, tostarp speciāldzēķļu piemērošanu. Vairākās lietās secināts, ka Valsts policijas Iekšējās drošības birojā izmeklēšana nav bijusi objektīva. Jau 2008.gadā (E.Gulbja pārbaudes lietas atzinumā) tiesībsargs atbildīgās institūcijas mudināja izvērtēt vai, pašreizējais iekšējais aizsardzības mehānisms nodrošina efektīvu un neatkarīgu izmeklēšanu. Vairākas

starptautiskas cilvēktiesību institūcijas izteikušas bažas, ka Valsts policijas Iekšējās drošības birojs nav efektīva institūcija, kas spētu pilnvērtīgi veikt tai uzticētos pienākumus.

Konvoja telpas tiesu ēkās

[71] 2009.gadā tiesībsargs ierosināja pārbaudes lietu par apstākļiem tiesu ēku konvoja telpās. 2010.gadā Tiesībsarga biroja darbinieki apmeklēja vairākas tiesu ēkās esošās konvoja telpas un veica pārrunas ar Valsts policijas darbiniekiem, ieslodzītajām personām, kā arī apskatīja apstākļus šajās telpās. Normatīvie tiesību akti nenosaka prasības tiesu ēku konvoja telpām, kā arī konvojēto personu tiesību un pienākumu apjomu tajās. Turklāt normatīvie tiesību akti konvoja telpās neparedz izveidot personu pārmeklēšanas telpas. Veicot pārbaudes konvoja telpās, Tiesībsarga biroja darbinieki konstatēja, ka konvojējamo personu pārmeklēšanas laikā netiek nodrošināts privātums. Lai objektīvi izvērtētu esošo situāciju tiesu ēku konvoja zonās, tika pieprasīta informācija no atbildīgajām institūcijām. Pēc apkopotās informācijas analīzes no cilvēktiesību viedokļa tiks sniegts tiesībsarga atzinums pārbaudes lietā.

Tiesība uz privāto dzīvi

Latvijas Republikas Satversmes 96. pants

ANO Starptautiska pakta par civilajam un politiskajam tiesībām 17. pants

Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pants

Privāto dzīvi aizsargā gan Satversmes 96.pants, kas noteic, ka "ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību", gan vairāki likumi. Latvijas Republikas Satversmes tiesa, atsaucoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi, atzīmē, ka tiesība uz privāto dzīvi ietver visdažādāko personas tiesību spektru. Tā aizsargā personas fizisko un garīgo integritāti, godu un cieņu, vārda un

identitātes izmantošanu, personas datus un skar citus ar privāto dzīvi saistītus aspektus. Tā ietver arī tiesību paturēt savu privāto dzīvi noslēpumā no citām privātpersonām. Valstij ir pienākums ne vien pašai nepamatoti neiejaukties indivīdu privātajā dzīvē, bet arī pasargāt viņus no līdzcilvēku un plašsaziņas līdzekļu aizskāruma.

[72] Nereti ir gadījumi, kad vārda brīvība „saduras” ar personas privātās dzīves neaizskaramību. Šādā situācijā absolūta prioritāte nav nevienai tiesībai, taču ir jāpiemēro samērīguma tests – vai šāds ierobežojums ir sociāli nepieciešams un vai sabiedrības labums no tā ir lielāks nekā likumīgajām interesēm nodarītais zaudējums. Ir jāizvērtē arī, vai šo mērķi nevarētu sasniegt ar mazāk indivīda tiesības ierobežojošiem līdzekļiem.

Tomēr praksē ir grūtības ar šo tiesību samērošanu. Piemēram, personas privātā dzīve tiek ierobežota, ja persona izdarījusi noziedzīgu nodarījumu un šī iemesla dēļ daļa tās privātās dzīves nonākusi leģitīmas sabiedrības intereses sfērā. Tāpat mazāk aizsargāta ir sabiedrībā populāru personu, īpaši politiķu, privātā dzīve, jo tās aizsardzība jāsamēro ar sabiedrības interesi demokrātijas procesu caurspīdīguma nodrošināšanā.

[73] Par Satversmes 96.panta iespējamu pārkāpumu Tiesībsarga birojā pērn izskatītas 15 pārbaudes lietas. Par tiesību uz privāto dzīvi tika izskatītas desmit pārbaudes lietas, kas skar gan bērnu, gan ieslodzīto personu, gan sociālās aprūpēs centros mītošo cilvēku tiesības uz privātumu dažādos aspektos.

[74] 2010.gadā tika ierosināta pārbaudes lieta par privātuma ierobežojumiem īslaicīgo tikšanos laikā notiesātajām personām, un konkrēti – par norobežojošās sienas esamību starp notiesāto un apmeklētāju, kā arī par administrācijas pārstāvja tiešo klātbūtni šādās situācijās. Satversmes tiesa attiecībā uz apcietinātajiem šādus ierobežojumus ir atzinusi par nesamērīgiem, un prakse mainīta. Arī attiecībā uz notiesātajām personām būtu vajadzīgi līdzīgi noteikumi.

Gods un cieņa internetā

[75] Sūdzības par goda un cieņas aizskārumiem plašsaziņas līdzekļos Tiesībsarga birojā tiek saņemtas regulāri. Ja personas tiesības aizskar cita privātpersona, tiesībsargam nav pilnvaru skatīt lietu pēc būtības. Tiesībsargs var vienīgi pārliecināties, vai valsts ir radījusi pietiekamu mehānismu personas tiesības aizsardzībai, un vismaz formāli šāds mehānisms pastāv.

[76] Izaicinājums privātās dzīves aizsardzībai ir interneta vide, jo tur ir plašas iespējas ātri un arī anonīmi izplatīt informāciju, taču aizsardzības mehānismi ir nepilnīgi. Lai gan likums „Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem” neregulē internetu, likuma principi par informācijas objektivitāti un nepublicējamo informāciju pēc analogijas būtu jāattiecina uz interneta portāliem, kur publicē autoru gatavotas ziņas, rakstus, viedokļus. Turklāt arī gandrīz katram preses izdevumam vai citam plašsaziņas līdzeklim ir sava mājaslapa, kur informācija tiek dublēta. Likumā ietvertās tiesību normas attiecināmas arī uz šīm publikācijām internetā. Cits jautājums ir par komentāriem, blogiem un tamlīdzīgu informāciju, kas nav pakļauta redakcijas kontrolei un ko lietotāji paši ievieto. Tiesībsarga prakse liecina, ka patlaban persona, kurai ar šādām darbībām ir nodarīts kaitējums, nevar aizstāvēt savas intereses. Personai ir jāiesniedz prasības pieteikums tiesai, norādot aizskārēja personas datus, kas cietušajam ir pieejami ļoti reti. Šobrīd saskaņošanas stadijā valdībā ir grozījumi Elektronisko sakaru likumā, kas paredz, ka tiesa, izskatot šādu pieteikumu un saskatīdama goda vai privātās dzīves aizskārumu, lai noskaidrotu potenciālo atbildētāju lietā, vērsīsies pie elektronisko sakaru komersanta vai interneta vietnes turētāja. Viņam būs jāinformē, no kādas interneta ciparu adreses aizskarošā informācija internetā ir ievietota un kurai personai attiecīgā adrese ir izsniegta.

Tiesība tikties ar tuviniekiem

[77] 2010.gadā par tiesību uz ģimenes dzīvi ir izskatīti vairāki iesniegumi un ierosinātas trīs pārbaudes lietas. Saņemtas vairākas sūdzības no notiesātajām personām, kas pauda neapmierinātību par Sodu izpildes kodeksā un Apcietinājumā turēšanas kārtības likumā noteiktajiem privātās un ģimenes dzīves ierobežojumiem, tiekoties ar tuviniekiem.

Lai arī Sodu izpildes kodeksa 45.pants, gramatiski interpretējot, tieši nenosaka tiesības tikties notiesātajam ar personu, ar kuru līdz ievietošanai brīvības atņemšanas iestādē vesta kopēja saimniecība, dzīvots kopā, neregistrējot laulību, un/vai ar kuru kopdzīves laikā piedzimis viens vai vairāki bērni, faktiski no brīvības atņemšanas vietas administrācijas puses netika likti šķēršļi notiesātajiem satikties ilgstoši ar minētajām personām, līdzīgi kā ar tuviem radiniekiem. Pārbaudes lietā netika konstatēts faktiskais iesniedzēju privātās dzīves aizskārums, tomēr tiesību normas regulējums pieļauj atšķirīgu interpretāciju, un tiesībsargs Tieslietu ministrijas darba grupā lūdza veikt grozījumus Sodu izpildes kodeksa 45.pantā, lai panāktu vienveidīgu tiesību normas interpretāciju visās brīvības atņemšanas vietās.

Tāpat, pamatojoties uz iesniegto sūdzību, ierosināta pārbaudes lieta par Sodu izpildes kodeksa 45.panta ceturtais daļas regulējumu, kas nosaka ar brīvības atņemšanu notiesāto satikšanos. Minētā panta daļa nosaka: „notiesātajiem nav atļautas satikšanās ar apcietinātām personām un personām, kuras izcieš sodu citās brīvības atņemšanas iestādēs.” Sūdzības iesniedzējs norādīja savā sūdzībā, ka viņam tiek liegts tikties ar sievu, kas izcieš sodu atklātā tipa cietumā un režīmā noteiktajā laikā brīvi var pārvietoties valsts teritorijā, tostarp ierasties vizītē pie laulātā, kurš ir notiesāts un izcieš sodu cita režīma brīvības atņemšanas iestādē.

Atbildot uz tiesībsarga pieprasījumu, Tieslietu ministrija norādīja, ka nav nepieciešams veikt likuma grozījumus, atļaujot satikties notiesātajiem, no kuriem viens atrodas atklātajā cietumā, un notiesāto saskarsme ar ārpusauli esot iespējama sarakstoties, un šo tiesību ir iespējams īstenot pat plašākā apjomā, nekā to paredz Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija.

[78] Savā atzinumā minētajā pārbaudes lietā tiesībsargs norādīja, ka nepiekrīt Tieslietu ministrijas viedoklim un atkārtoti lūgs iekļaut darba grupas sēdē izskatāmajos jautājumos nepieciešamību veikt grozījumus Sodu izpildes kodeksa 45.panta ceturtajā daļā, jo uzskata, ka šī tiesību norma neatbilst samērīguma principam.

Atzinumā tiesībsargs norādīja, ka notiesātajām personām saskaņā ar normatīvo regulējumu ir ļauts sarakstīties un sazināties telefoniski ar tuviniekiem un citām personām, tostarp arī sarakstīties ar notiesātajiem citās brīvības atņemšanas vietās, tādēļ nav konstatējams pilnīgs laulāto, kas izcieš brīvības atņemšanas sodu dažāda režīma cietumos, privātās dzīves un saskarsmes tiesības aizskārums. Tomēr nevar noliegt, ka ģimenes dzīve ietver sevī ne tikai kopējas saimniecības vešanu, bet arī laulāto attiecību uzturēšanu. Laulāto attiecībās būtisku lomu spēlē ne tikai garīgs kontakts – mutvārdu un rakstveida komunikācija – bet arī fizisks kontakts, ko notiesātie var īstenot ilgtermiņa un īstermiņa tikšanās laikā. Liedzot šīs tikšanās notiesātajiem laulātajiem, no kuriem viens izcieš sodu atklātā tipa cietumā, valsts nerūpējas par ieslodzījumā esošo psihisko un fizisko veselību un palielina negatīvo seku rašanās iespēju. Valsts iestādes rīcībā ir instrumenti, ar kuru palīdzību varētu sasniegt mērķi – sabiedrības drošību un kārtību – taču piemērojot indivīda tiesību mazāk ierobežojošus līdzekļus.

Rīcībspējas ierobežošana

[79] 2010.gadā Tiesībsarga birojā pastiprināta uzmanība tika pievērsta rīcībspējas atņemšanas un atjaunošanas tiesiskajiem aspektiem, kas saistīti ar personas tiesību uz privāto dzīvi un taisnīgu tiesu. Konvencijas par invaliditāti 12.pants pēc būtības neatbalsta pilnu rīcībspējas ierobežošana, bet Latvijā Civillikums paredz tikai pilnu rīcībspējas atņemšanu. Tiesībsarga biroja darbinieki piedalījās novērotāja statusā divu civillietu izskatīšanā, kurā tika izskatīts jautājums par iespējamu rīcībspējas atņemšanu.

[80] Tiesībsargs attiecībā uz šo jautājumu sniedza viedokli arī Satversmes tiesai lietā № 2010-38-01 par Civillikuma 358. un 364.panta atbilstību Satversmes 96.pantam. Civillikuma 358. pants paredz tikai pilnu rīcības spējas ierobežošanu, neparedzot citas alternatīvas. Savukārt 364. pants paredz, ka rīcības spēju personai var atjaunot tad, ja tā ir izveseļojusies. Tiesībsargs norādīja, ka jau 2008.gadā pārbaudes lietas ietvaros bija nonācis pie secinājuma, ka tiesību normas, kas regulē rīcības spējas jautājumu, neatbilst Satversmei un starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem, par ko informējis Tieslietu ministriju.

[81] 2010. gada 28. decembrī Satversmes tiesa pieņēma spriedumu, ar kuru atzina Civillikuma 358. un 364. pantu par neatbilstošiem Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam. Satversmes tiesa konstatēja, ka no Latvijas starptautiskajām saistībām cilvēktiesību jomā izriet valsts pienākums paredzēt tādas rīcības spējas ierobežošanas mehānismus, kas ietver individuālu situācijas izvērtējumu un katrai konkrētajai situācijai piemērotākā ierobežojuma izvēli. Regulējums, kas neparedz nekādas robežsituācijas un nosaka vienīgi pilnīgu rīcības spējas atņemšanu, cilvēktiesību prasībām neatbilst. Satversmes tiesa nolēma, ka ir jāpildinveido tiesiskais regulējums un valstij ir pienākums ne vien izdarīt atbilstošus grozījumus materiālajās un procesuālajās normās, bet arī izveidot materiālo un institucionālo nodrošinājumu šādas sistēmas veiksmīgai darbībai, gādāt par tiesnešu un citu tiesību normu piemērotāju mācībām un veikt citus nepieciešamos pasākumus. Satversmes tiesa ņēma vērā, ka minēto pasākumu veikšanai nepieciešams saprātīgs laika posms, un nosprieda, ka minētās tiesību normas ir spēkā neesošas no 2012.gada 1.janvāra.

Personas kods

[82] Tiesībsarga birojā pēc Latvijas Ģimenes ārstu asociācijas iesnieguma tika izskatīta pārbaudes lieta par to, vai prasība ģimenes ārstiem ar ārstniecību saistītajā dažāda veida dokumentācijā, kas pieejama trešajām personām, norādīt savu personas kodu nav pretrunā ar cilvēktiesību un ārstu kā fizisko personu datu aizsardzības standartiem.

[83] Starptautiskie standarti personas datu aizsardzības jomā nostiprināti Eiropadomes Direktīvā № 95/46/EC "Par personu aizsardzību attiecībā uz personu datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti". Direktīvā iekļautie personas tiesību un brīvību principi paplašina Eiropas Padomes 1981.gada 28.janvāra Konvenciju par personas aizsardzību attiecībā uz personas datu automatizēto apstrādi. Tāpat tiesība uz privātās dzīves neaizskaramību aizsargāta ar Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8.pantu, Satversmi, kā arī citiem cilvēktiesību dokumentiem. Tādējādi valstij ir noteikts pienākums ne vien nepamatoti neiejaukties indivīdu privātajā dzīvē, bet arī pasargāt viņus no iespējamiem aizskārumiem.

[84] Pārbaudes lietas izskatīšanas gaitā tiesībsargs vērsās Datu valsts inspekcijā un noskaidroja, ka saskaņā ar Direktīvas 95/94/EC 2.panta "a" apakšpunktu "personas dati ir jebkura informācija attiecībā uz identificētu vai identificējamu fizisku personu ("datu subjektu"); identificējama persona ir tā, kuru var identificēt tieši vai netieši, norādot reģistrācijas numuru vai vienu vai vairākus šai personai raksturīgus fiziskās, fizioloģiskās, garīgās, ekonomiskās, kultūras vai sociālās identitātes faktoros". Tādējādi personas kods ir uzskatāms par personas datiem, jo ar tā palīdzību ir iespējams identificēt konkrētu personu.

Kā atzīst Datu valsts inspekcija, ziņas par personas vecumu arī ir uzskatāmas par personas datiem, ja ar šo datu palīdzību ir iespējams identificēt konkrētu personu. Ziņas par personas vecumu ir netieši identificējoša informācija. Tādējādi ziņas par personas vecumu kombinācijā, piemēram, ar vārdu un uzvārdu, ir uzskatāmas par personas datiem. Tā kā ziņas par personas dzimšanas datiem norāda arī uz personas vecumu, kas ir personas privātās dzīves sastāvdaļa, apstrādājot minētos personas datus, tiek skarta personas tiesība uz privāto dzīvi.

[85] Personas kodu kā personas datus ir atļauts apstrādāt tikai saskaņā ar Fizisko personu datu aizsardzības likumā norādītajiem tiesiskajiem pamatiem. Šā likuma 1.pants nosaka, ka šā likuma

mērķis ir aizsargāt fizisko personu pamattiesības un brīvības, it īpaši privātās dzīves neaizskaramību, attiecībā uz fiziskās personas datu apstrādi. Satversmes 116.pantā ir paredzēti izņēmumi, kad var ierobežot indivīdu tiesības, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Tādējādi likumdevējs ir tiesīgs ierobežot minētās indivīdu tiesības pie konkrētiem nosacījumiem. Šajā aspektā vienlaikus ir jāvērtē personas privātās intereses un sabiedrības intereses.

[86] Legitīmais mērķis prasībai norādīt personas kodu ārstniecības personām, veicot savus profesionālos pienākumus, ir noteikts speciālajos normatīvajos tiesību aktos, kas regulē attiecīgo jomu. Savukārt, lai izvērtētu, vai izraudzītie līdzekļi (prasība norādīt personas kodu ārstniecības personām, veicot savus profesionālos pienākumus) ir samērīgi, ir nepieciešams izvērtēt minētās prasības pamatojumu.

[87] Kā norāda Veselības ministrija, prasība ģimenes ārstiem izmantot savu personas kodu, lai sevi identificētu kā ārstniecības personu, ir izvirzīta Ministru kabineta 2005.gada 8.marta noteikumos № 175 "Recepšu veidlapu izgatavošanas un uzglabāšanas, kā arī recepšu izrakstīšanas un uzglabāšanas noteikumi", Ministru kabineta 2006.gada 4.aprīļa noteikumos № 265 "Ārstniecības iestāžu medicīniskās un uzskaites dokumentācijas lietvedības kārtība" un Ministru kabineta 2009.gada 24.februāra noteikumos № 192 "Ārstniecības personu un ārstniecības atbalsta personu reģistra izveides, papildināšanas un uzturēšanas kārtība".

[88] Jautājumā par personu loku, kam ir paredzēti un pieejami ārstniecības personas identificējoši dokumenti, Veselības ministrija norāda, ka saskaņā ar Recepšu noteikumiem ārstniecības personas kods tiek norādīts uz receptes veidlapas, kas pieejams pacientiem līdz brīdim, kad tas pret izrakstīto recepti iegādājas zāles aptiekā. Receptes ir pieejamas arī farmaceitiem, Veselības norēķinu centram, tiesībsargājošām institūcijām kriminālprocesa ietvaros, Veselības inspekcijai un apdrošināšanas sabiedrībām, kad izrakstīto medikamentu samaksā apdrošinātājs un tam piekritusi apdrošinātā persona.

[89] Ar Ministru kabineta 2006.gada 4.aprīļa noteikumu № 265 "Ārstniecības iestāžu medicīniskās un uzskaites dokumentācijas lietvedības kārtība" 45.pielikumu apstiprinātā veidlapa "Ambulatorā pacienta talons" papīra formātā ir pieejama attiecīgās ārstniecības iestādes darbiniekiem, tiesībsargājošām institūcijām kriminālprocesa ietvaros, Veselības inspekcijai un apdrošināšanas sabiedrībām gadījumos, kad par sniegto ambulatoro pakalpojumu samaksā apdrošinātājs un tam ir piekritusi apdrošinātā persona. Elektroniskā veidā tas ir pieejams Veselības norēķinu centram, lai Vadības informācijas sistēmā veiktu sniegto pakalpojumu apmaksu. Ambulatorā pacienta talons pacientam netiek izsniegts, jo pacientam ir pieejams tikai izraksts no slimības vēstures vai ambulatorā pacienta medicīniskās kartes, kuros ārstniecības personas kods nav jānorāda.

[90] Veidlapu "Ārstniecības personu un ārstniecības atbalsta personu reģistra uzskaites karte" un veidlapu "Ārstniecības personu un ārstniecības atbalsta personu reģistra izmaiņu lapa" aizpilda pati ārstniecības persona vai ārstniecības iestādes personāldaļas darbinieks, un tās tiek nosūtītas. Ārstniecības personu reģistrā iekļautajai informācijai tiek nodrošināta ierobežota pieejamība atbilstoši Fizisko personu datu aizsardzības likumā noteiktajam.

[91] Izvērtējot minēto normatīvo regulējumu, tiesībsargs secina, ka nav saskatāms leģitīms mērķis, kas pamatotu pacientu, apdrošināšanas sabiedrību un farmaceitu tiesību iegūt (apstrādāt) ģimenes ārstu, kā arī citu ārstniecības personu personas kodus. Neapšaubot nepieciešamību valsts un sabiedrības interesēs veikt minētajos normatīvajos tiesību aktos paredzēto ārstniecības personu identificēšanu, izvēlētais līdzeklis nav atzīstams par samērīgu, jo tā izmantošanas rezultātā personas datus saturošu informāciju iegūst personas, kuras neveic šīs valstiskās funkcijas.

[92] Tiesībsargs nesaskata, ka sabiedrības intereses zināt ārstniecības personas vecumu, atsevišķās situācijās identifikācijai lietojot personas kodu, ir būtiskākas par personas individuālajām interesēm neizpaust šo informāciju. Tāpat personas koda pirmajā daļā ietvertā informācija par persona vecumu var veidot tiešu un netiešu diskrimināciju uz vecuma pamata gan profesionālajās attiecībās, gan citās jomās.

[93] Tā kā personas koda pirmā daļa sniedz informāciju, kas attiecas uz personas privāto dzīvi, un pēc kuras ir iespējama personas diskriminācija, ir jāizvērtē, vai visos gadījumos ārstniecības personas identifikēšanai ir nepieciešamas lietot personas kodu, kas satur dzimšanas datus. Ja personas koda mērķis ir fizisko personu identifikācija, nevis personas vecuma noteikšana vai cits, tad būtu vērtējamas iespējas identificēt fiziskās personas ar citiem paņēmieniem konkrētās nozares ietvaros.

Attiecībā uz iespēju medicīniskajā dokumentācijā ģimenes ārstu identifikācijai neizmantojot ārsta personas kodu, Veselības ministrija informējusi, ka atbilstoši normatīvajiem tiesību aktiem minētajos dokumentos ir jānorāda ārsta personas kods, jo Veselības norēķinu centra Vadības informācijas sistēma, veselības aprūpes pakalpojumu norēķinu sistēmas un Veselības inspekcijas uzturētais reģistrs ir veidots tā, ka pacienti, kuri ir saņēmuši pakalpojumus, un ārstniecības personas, kuras ir sniegušas pakalpojumus, ir identificējami tikai pēc personas koda un šīs informācijas sistēmas ir savstarpēji saistītas. Ievērojot minēto, kā norāda Veselības ministrija, lai personas kodu ārstniecības personas identifikācijai nomainītu ar kādu citu identifikatoru, būtu nepieciešami ievērojami finanšu līdzekļi, jo būtu jāveic izmaiņas visās minētajās informācijas sistēmās, turklāt šiem identifikatoriem būtu jābūt vienotiem ārstiem, ārstu palīgiem un medicīnas māsām.

Veselības ministrijas ieskatā, Elektronisko recepšu ieviešana, kuru pietiekama finansējuma gadījumā bija plānots uzsākt jau 2008.gadā, atrisinātu problēmu, kad receptē norādītais ārsta personas kods ir zināms pacientam, jo receptes dati pacientam būtu pieejami ierobežoti – tikai attiecībā uz viņam izrakstīto zāļu lietošanu.

[94] Tiesībsargs atzīst Veselības ministrijas kompetenci noteikt veselības nozares prioritātes finansējuma izlietošanai budžeta piešķirto līdzekļu ietvaros un aicina nekavēties veikt pasākumus, kas jau ir iecerēti šajā atzinumā norādītās problēmas risināšanai, kā arī meklēt jaunus risinājumus. Vienlaikus tiesībsargs mudina Latvijas Ģimenes ārstu asociāciju un Veselības ministriju turpināt diskusiju par ārstniecības personu identifikēšanas sistēmas uzlabošanas iespējām un izsaka gatavību tajā iesaistīties.

Tiesība uz apziņas, domas un reliģiskās pārliecības brīvību

Latvijas Republikas Satversmes 99.pants

ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 18.pants

ANO Starptautiska pakta par pilsoniskajam un politiskajam tiesībām 18.pants

Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 9.pants

Ikvienai personai ir tiesība uz apziņas, domas un reliģijas brīvību. Šī brīvība ietver ne tikai tiesību brīvi paust reliģisko pārliecību, bet jebkurus uzskatus, kas veido uzskatu sistēmu, vai vienkārši atsevišķas domas. Minētā brīvība garantē ikvienai personai tikt aizsargātai tās uzskatu un reliģiskās pārliecības dēļ no vajāšanas, diskriminācijas kā no valsts, tā arī no citu indivīdu puses. Īstenojot šo brīvību, tiek aizsargātas arī darbības, kas cieši saistītas ar šiem uzskatiem, piemēram, darbības, kas tiek veiktas dievkalpojuma vai lūgšanu laikā un tiek uzskatītas par reliģisko rituālu vai pārliecības izpausmes praksi vispārārtzītā formā.

[95] 2010.gadā Tiesībsarga birojā sniegto mutvārdu konsultāciju, saņemto rakstveida sūdzību un ierosināto pārbaudes lietu skaits par Satversmes 99.panta iespējamiem pārkāpumiem, salīdzinot ar aizvadītajiem gadiem, ir samazinājies, taču neliecina, ka valsts līmenī diskusijas par šo tēmu neeksistē un visi problēmu jautājumi ir atrisināti.

Kā piemērs tam būtu minams partijas „Par labu Latviju” priekšlikums veikt grozījumus Izglītības likumā, nosakot, ka visi skolēni no 1. līdz 12. klasei apgūtu Bībeles – kristīgo mācību un atteikšanās no tās ir iespējama tikai pēc īpaša rakstveida iesnieguma iesniegšanas.

Tiesībsargs norādīja, ka Satversmes 99.pantā ir nostiprināts sekulāras valsts princips, kas paredz baznīcas šķirtību no valsts. Piedāvātie grozījumi būtu tam pretēji un ierobežotu personām Satversmē garantēto reliģijas izvēles brīvību, kā arī pārkāptu Reliģisko organizāciju likuma 2.pantā noteikto valsts mērķi, – garantēt Latvijas iedzīvotājiem tiesību uz reliģijas brīvību, kas ietver tiesību brīvi noteikt savu attieksmi pret reliģiju, individuāli vai kopā ar citiem pievērsties kādai reliģijai vai nepievērsties nevienai no tām, brīvi mainīt savu reliģisko vai citu pārliecību, veikt reliģisko darbību, kā arī paust savu reliģisko pārliecību.

Tiesībsargs arī norādīja, ka piedāvātie grozījumi Izglītības likumā pēc sava rakstura ietver arī diskriminējošas pazīmes attiecībā pret citām reliģiskajām konfesijām, kuras ir plaši pārstāvētas Eiropā un pasaulē, un tādēļ valsts pienākums būtu ievērot reliģisko konfesiju vienlīdzību un nepieļaut labvēlīgāka režīma piešķiršanu atsevišķām ticības mācībām. Likumprojektu autoru ideja ar Bībeles mācības ieviešanu stiprināt Eiropas identitātes pamatu – kristīgās vērtības, ir apšaubāma, jo nav saskaņota ar reālo situācijas izvērtējumu. Eiropa ir ne tikai multikulturāla, tās identitāti veido arī plaši pārstāvētas reliģiskās konfesijas – Eiropas teritoriju apdzīvo ne tikai kristieši, bet arī citu reliģisko konfesiju pārstāvji.

Tiesībsargs norādīja, ka šobrīd Reliģisko organizāciju likuma 6.panta regulējums nodrošina partijas „Par labu Latviju” iecerēto mērķi – iespēju skolās apgūt kristīgās vērtības un izglītoties reliģijas jautājumos, tādēļ grozījumu veikšana Izglītības likumā nav nepieciešama.

Vārda brīvība

Latvijas Republikas Satversmes 100. pants

ANO Vispārējās cilvēka tiesību deklarācijas 19. pants

Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. pants

Vārda, preses un politisko debašu brīvība ir demokrātiskas sabiedrības pamatā un paredz ikvienam tiesības brīvi paust savus uzskatus, saņemt un izplatīt informāciju un idejas bez iejaukšanās no sabiedrisko institūciju puses un neatkarīgi no valstu robežām. Viena no Eiropas Cilvēktiesību tiesas nozīmīgākajām atziņām ir, ka vārda un uzskatu brīvība ir ļoti tālejoša un tās ierobežošana iespējama tikai galējos izņēmuma gadījumos. Svarīgi, ka tā attiecināma ne tikai uz "informāciju" vai "idejām", kas tiek uztvertas labvēlīgi vai neitrāli un nav apvainojošas, bet arī uz tām, kas apvaino, šokē vai uztrauc.²⁰ Tas nozīmē, ka demokrātiskā sabiedrībā ir jārespektē dažādi viedokļi, arī tādi, kas ir pretrunā ar vairākuma uzskatiem, un ierobežojami to paudējiem var notikt tikai pēc iepriekš minētajiem principiem.

[96] Tiesībsarga birojā skaitliski nav daudz sūdzību par vārda brīvības ierobežošanu. 2010.gadā ir ierosinātas divas pārbaudes lietas, vairums sūdzas par aizskārumu, ko radījusi publikācija. Tomēr ir gadījumi, uz ko nepieciešams vērst uzmanību. Kriminālatbildība personām, kas apzināti izplata nepatiesus datus vai ziņas par Latvijas finanšu sistēmas stāvokli, ir vārda brīvības ierobežojums, kura samērība ir diskutabla. Valstij jāraugās, lai tiesību normas neradītu stindzinošo jeb atturošo efektu uz cilvēktiesībām – lai atbildība un sodi neatturētu presi brīvi paust informāciju un izteikt viedokli.

[97] Pēdējos gados vairākkārt vētīta žurnālistu tiesība neizpaust informācijas avotu, kas ir viens no vārda brīvības aspektiem. Tikai tiesa, ievērojot samērīgumu, var uzdot norādīt informācijas avotu, lai aizsargātu personas vai sabiedrības intereses. Eiropas Cilvēktiesību tiesa spriedumā lietā “Gudvins pret Apvienoto Karalisti”²¹ atzina, “apzinoties, kāda nozīme žurnālistu avotu aizsardzībai ir saistībā ar preses brīvību demokrātiskā sabiedrībā, un ka avota izpaušana var izraisīt atvēsinošu iespaidu uz šīs brīvības īstenošanu, šāds līdzeklis nav savienojams ar Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10.pantu, ja vien tas neattaisno sabiedrības interešu ārkārtējās prasības.” Eiropas Padomes Ministru komiteja 2000.gada 8.martā pieņēma rekomendāciju № 7 „Par žurnālistu

tiesībām neatklāt informācijas avotus”, kas nodrošina pamatu kopīgiem Eiropas minimāliem standartiem. Rekomendācija paredz tikai konkrētus gadījumus, kad pieļaujama prasība izpaust informācijas avotus: ja nepastāv saprātīgi alternatīvi līdzekļi, kā vien informācijas izpaušana, vai arī persona (iestāde), kas pieprasa izpaušanu, tos nav izsmēluši, bet izpaušanas tiesiskās intereses skaidri ir pārsvarā pār sabiedrības interesēm neizpaust informāciju.

[98] 2010.gadā tiesībsargs izskatīja lietu par kratīšanu žurnālistes Ilzes Naglas dzīvesvietā un informācijas avota atklāšanu saistībā ar datiem, kas nokopēti no Valsts ieņēmumu dienesta datu bāzes. Tajā konstatēts, ka ir aizskarta personas tiesība uz vārda brīvību un žurnālista informācijas avota aizsardzību.

Lai gan procesa virzītāji Naglas lietā uzskata, ka kratīšana nav veikta nolūkā atklāt informācijas avotu, tomēr tā tika pamatota ar mērķi cita starpā atrast informāciju par datu bāzes datņu iegūšanu un izplatīšanu. Turklāt kratīšana notika steidzamības kārtībā, saņemot tiesneša atļauju vēlāk. Tādējādi procesa virzītājs, nostiprinot pierādījumus un apejot avota izpaušanas pienākuma uzlikšanu žurnālistam tiesas ceļā, piekļuva informācijas avota identitātei. Uzraugošais prokurors un tiesa, akceptējot procesa virzītāja lēmumu par kratīšanu, nav kritiski izvērtējuši tās veikšanas neatliekamību un pamatotību, kā arī nav pietiekami izvērtējuši vārda brīvības apdraudējumu. Jānorāda arī, ka procesa virzītājiem līdztekus speciālajām tiesību normām, ko raduši piemērot, jāpatur prātā Kriminālprocesa likuma 12.pants, kurš nosaka, ka „kriminālprocesu veic, ievērojot starptautiski atzītās cilvēktiesības un nepieļaujot neattaisnotu kriminālprocesuālo pienākumu uzlikšanu vai nesamērīgu iejaukšanos personas dzīvē”, un jāņem vērā citi likumi.

Tā kā ar likumu aizsargātā žurnālistu kriminālprocesuālā imunitāte nav ietverta Kriminālprocesa likuma 8.nodaļā un prakse liecina, ka procesa virzītāji tam nepievērš pietiekamu uzmanību, būtu nepieciešams diskutēt par grozījumu veikšanu Kriminālprocesa likuma 121.pantā. Iespējams, likumā konkrēti jānosaka, ka attiecībā uz žurnālistiem nedrīkst veikt izmeklēšanas darbības to valdījumā esošajās telpās, ja ir pamats uzskatīt, ka tas var ierobežot žurnālistiem garantēto tiesību apjomu.

Aktuāls jautājums ir arī sabiedrības tiesības saņemt un izplatīt informāciju un to ierobežošana ar mērķi aizsargāt privāto dzīvi. Ja vārda brīvība „saduras” ar personas privātās dzīves neaizskaramību, absolūta prioritāte nav nevienai tiesībai – jāpiemēro samērīguma tests. Tomēr praksē ir grūtības ar šo tiesību samērošanu.

[99] Tiesībsargs izskatījis lietas par kriminālprocesa materiālos esošas informācijas publiskošanu, kas skar privāto dzīvi. Vārda brīvības un privātās dzīves aizsardzības sadursme ir aktuāla lietās, kas skar kriminālprocesus par sabiedrībai nozīmīgiem gadījumiem, piemēram, saistībā ar valsts budžeta izlietošanu un iespējamu korupciju. Ir gadījumi, kad tiek publiskota informācija, kas nepārprotami izriet no kriminālprocesa materiāliem – banku kontu izraksti, noklausīto sarunu atšifrējumi. Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādījusi, ka amatpersonu kritikas gadījumā vārda brīvībai būs “priekšroka”, jo, iesaistoties politikā, ikvienam ir jāreķinās, ka viņa darbība tiks vērtēta un kritizēta, kā arī privātās dzīves robežas sašaurināsies. Tomēr sensitīvo datu aizsardzība jānodrošina jebkurā gadījumā. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka nacionālajās tiesību normās jābūt garantijām, kas novērstu un nepieļautu personas privāto dzīvi aizskarošu datu nodošanu vai atklāšanu.

Pulcēšanās brīvība

Latvijas Republikas Satversmes 103.pants

ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 20.pants

ANO Starptautiska pakta par pilsoniskajam un politiskajam tiesībām 21. un 22.pants

Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 11.pants

Ar pulcēšanās brīvību saprot personu brīvību rīkot sapulces, piketus, mītiņus un citus pasākumus noteiktu uzskatu vai viedokļa paušanai. Savukārt, kopīgu mērķu sasniegšanai labprātīgi apvienojoties ilgtermiņa darbībai dažādās sabiedriskās organizācijās, arodbiedrībās vai politiskās partijās, personas var īstenot biedrošanās brīvību.

[100] 2010.gada jūlija sākumā rīkota gājiena atcelšana liecina, ka joprojām ir iespējams pilnveidot normatīvo regulējumu, kas nosaka sapulču, gājienu un piketu rīkošanu. Piemēram, jautājumā par sapulces, gājiena rīkotāja aizvietošanu, ja sākotnēji pieteiktais rīkotājs ir aizturēts vai citu iemeslu dēļ nevar piedalīties.

[101] 2010.gada 2.jūlijā, reaģējot uz Latvijas plašsaziņas līdzekļos izskanējušo informāciju un paziņojumiem par 2010.gada 1.jūlijā nenotikušo gājienu, kas tika atcelts, jo gājiena rīkotājs neilgi pirms tā uzsākšanas tika aizturēts un bez viņa dalības tā turpināšana nebija iespējama, tiesībsargs pauda savu nostāju pulcēšanās brīvības ierobežojuma sakarā, norādot, ka ikvienam Latvijas iedzīvotājam ir tiesība paust savu viedokli, izmantojot visas miermīlīgās pulcēšanās brīvības izpausmes.

[102] Savā paziņojumā tiesībsargs norādīja, ka valsts pienākums ir nodrošināt, lai valstī tiktu izveidots efektīvs normatīvais regulējums, kādā veidā indivīdi var īstenot pulcēšanās brīvību. Tāpat valsts pienākums ir nodrošināt, lai pulcēšanās netiktu traucēta un pulcēšanās brīvība netiktu pakļauta nekādiem ierobežojumiem, izņemot tos, kas ir noteikti ar likumu un ir nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizstāvētu valsts un sabiedrības drošības intereses, nepieļautu nekārtības vai noziedzīgus nodarījumus, aizsargātu sabiedrības veselību un tikumību, kā arī citu cilvēku tiesības un brīvības.

[103] Rīgas pašvaldībā pieteiktā gājiena mērķis bija „[...] atzīmēt 69.gadadienu, kopš Rīga atbrīvota no PSRS okupantiem”, tādēļ neapstiprinājās plašsaziņas līdzekļos paustais, ka mērķis bijis slavīnāt nacistisko režīmu. Izvērtējusi pieteiktā gājiena mērķi un sabiedrības drošības un kārtības apdraudējuma iespējamību administratīvā tiesa to atļāva.

[104] Tiesībsargs vērsa sabiedrības uzmanību uz tiesu varas nozīmi demokrātiskā valstī un tiesu varas uzdevumu – konstitūcijas un demokrātijas aizsardzība, nodrošinot personas pamattiesību īstenošanu, un atgādināja, ka Satversmes tiesa jau norādījusi, ka „valsts, aizsargājot pulcēšanās brīvību, nedrīkst izvērtēt konkrētos pasākumus pēc to satura. Valsts aizsardzību konkrētiem pasākumiem nedrīkst diferencēt pēc tajos pausto ideju atbilstības valsts vai noteiktas sabiedrības daļas uzskatiem. Tieši tajā apstākļi, ka pulcēšanās brīvība ir efektīvs instruments, ko [...] var izmantot sava viedokļa paušanai, slēpjas pulcēšanās brīvības lielā nozīme demokrātiskā sabiedrībā. Tā kā pulcēšanās brīvība parasti kalpo [...] interešu un viedokļa publiskai paušanai, valsts pienākums šajā gadījumā ir būt tolerantai un ar tai piešķirto mehānismu palīdzību neapspiest šā viedokļa paušanu tikmēr, kamēr vien tas ir uzskatāms par demokrātiskā sabiedrībā pieļaujamu.”

2010.gada sākumā pabeigta pārbaudes lietā № 2009-428-12/10A/27J, kas tika ierosināta pēc 2009.gada 6.jūnijā aizturēto piketētāju iesnieguma.

[105] Pašvaldību vēlēšanu dienā, uzvelkot kreklus ar uzrakstu „Alien.LV stop apartheid!” un attinot sagatavoto lozungu „Šīs vēlēšanas nav leģitīmas! Jo 350 tūkstošiem Latvijas iedzīvotāju atņemtas balsstiesības”, minētās personas rīkoja piketu. Izvērtējis pārbaudes lietā apkopotos materiālus, tiesībsargs konstatēja, ka policijas darbinieki nepamatoti ierobežoja pieteicēju tiesības rīkot publiski neizsludinātu piketu, tādējādi aizskardami viņiem Satversmes 103.pantā garantēto pulcēšanās brīvību, un par minēto personu aizturēšanu Valsts policijas Rīgas reģionālās pārvaldes veiktā dienesta izmeklēšana nav bijusi efektīva, tādējādi tika pārkāpts Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13.pants.

[106] Dienesta pārbaudē netika ņemts vērā, ka pieteicēju administratīvā aizturēšana ir īstenota, pamatojoties uz Administratīvo pārkāpumu kodeksa 204.pantu, lai gan 2009.gada 22.jūlijā Valsts policijas Rīgas reģionālās pārvaldes Rīgas Centra iecirknī tika skatīti administratīvā pārkāpuma lietas materiāli par vainīgo personu saukšanu pie administratīvās atbildības pēc Administratīvo pārkāpumu kodeksa 204.² panta pirmās daļas (par aģitācijas kārtības un ierobežojumu pārkāpšanu). Tāpat

izmeklēšana nesniedza vērtējumu policistu rīcībai, kuri ierobežoja tāda piketa rīkošanu, kurš atbilda normatīvo tiesību aktu prasībām.

[107] Lai novērstu nepamatotu pulcēšanās brīvības ierobežošanu no policijas darbinieku puses un policijas darbinieku kļūdu atkārtošanos, tiesībsargs informēja Valsts policijas priekšnieku par neefektīvu dienesta pārbaudi administratīvā pārkāpuma lietā, kā arī lūdza turpmāk nepieļaut līdzīgu gadījumu atkārtošanos policijas darbā.

Tiesībsarga secinājumi minētajā pārbaudes lietā liecina, ka nepieciešama policijas darbinieku papildu izglītošana cilvēktiesību jautājumos un kvalifikācijas celšana, lai nepieļautu nepamatotu pulcēšanās tiesības aizskārumu.

Tiesība uz tiesisko statusu

Latvijas Republikas Satversmes 98.pants

ANO Vispārējās cilvēka tiesību deklarācijas 6. un 15. pants

ANO Starptautiska pakta par pilsoniskajam un politiskajam tiesībām 25. pants

ANO Konvencija par bēgļa statusu

Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Septītā Protokola 1.pants

Vispārējs starptautisko cilvēktiesību princips nosaka, ka katram cilvēkam, lai kur viņš atrastos, ir tiesība uz viņa atzīšanu par tiesību subjektu – lai valstī viņam tiktu piešķirts noteikts statuss, statusam atbilstošs tiesību un pienākumu kopums, kā arī attiecīgi personu apliecinoši dokumenti. Ir noteiktas cilvēktiesību garantijas, kas jānodrošina ikvienai personai neatkarīgi no statusa (piem., tiesība uz dzīvību), bet pārējais personas tiesību un pienākumu kopums var atšķirties atkarībā no statusa – vai persona ir valsts pilsonis, pastāvīgais iedzīvotājs, bēglis vai ieceļojis īslaicīgi. Taču ir svarīgi, lai valstī pastāvētu noteikta sistēma personu legalizācijai un statusa piešķiršanai, un tas notiktu bez jebkādas diskriminācijas, ievērojot nacionālo un starptautisko tiesību normas. Visām iestādēm, risinot ar personu statusu saistītos jautājumus, jāievēro cilvēktiesību normas – jārīkojas humāni un likumā pieļautajās robežās, ņemot vērā personu tiesības uz ģimenes dzīvi, brīvību un drošību.

[108] Pēc PSRS sabrukuma bijušās savienības republikās pilsoņu kopuma noteikšana balstījās gan uz teritoriālo izcelsmi, gan pastāvīgu uzturēšanos attiecīgā teritorijā pirms neatkarības atgūšanas brīža.24 Pēc deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” pieņemšanas25 Latvijas valstij vajadzēja atrisināt pilsonības jautājumu un noregulēt pārējo tās teritorijā dzīvojošo iedzīvotāju statusu. Pilsonības likuma regulējumā likumdevējs balstījās uz nepārtrauktības doktrīnu, kurai atbilstoši Latvijas valsts atjaunoja Latvijas pilsoņa tiesības de facto personām, kurām tās bijušas pirms Latvijas okupācijas. Nepieciešamību pieņemt likumu „Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonība” noteica vairāki normatīvie tiesību akti: Augstākās padomes 1991.gada lēmums “Par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatnoteikumiem”, 1992. gada 9. jūnija likums “Par ārvalstnieku un bezvalstnieku ieceļošanu un uzturēšanos Latvijas Republikā” un 1994. gadā 22. jūlijā pieņemtais Pilsonības likums, kurā nereglamentēts palika jautājums par tiem ārvalstniekiem un bezvalstniekiem, kuri līdz likuma “Par ārvalstnieku un bezvalstnieku ieceļošanu un uzturēšanos Latvijas Republikā” spēkā stāšanās brīdim (1992. gada 1. jūlijam) bija ieguvuši pastāvīgu pierakstu Latvijas Republikā un reģistrēti Iedzīvotāju reģistrā atbilstoši spēkā esošajiem normatīvajiem tiesību aktiem. Valsts uzdevums bija noteikt īpašu tiesisko statusu tām personām, kuras Latvijas teritorijā bija ieceļojušas okupācijas laikā un pēc PSRS sabrukuma zaudējušas PSRS pilsonību, neiegūstot nekādu citu pilsonību, un kuras neatbilda starptautiskajos dokumentos noteiktajam bezvalstnieka vai ārvalstnieka statusam.

[109] Skaidrojot nepilsoņa statusa rašanās nosacījumus un nepilsoņa statusa saturu, Saeima, sniedzot skaidrojumu Satversmes tiesai, norādīja, ka nepārprotams esot bijis deputātu viedoklis, ka [...] likuma regulējums attiecināms tikai uz tām personām, kurām izveidojusies ilgstoša saikne ar Latvijas valsti, un tieši šis viedoklis arī tika nostiprināts [...] likuma 1.pantā.

[110] Likumdevējs noteica vairākas prasības personām, uz kurām attiecināms likums „Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonība”, proti – persona ir bijušās PSRS pilsonis un dzīvoja Latvijā pirms 1992.gada 1.jūlija, tās pasē ir atzīme par pierakstu Latvijas teritorijā bez termiņa ierobežojuma, un šī persona dzīvo Latvijas Republikā. Tām noteica tiesību apjomu, kādu bauda ikviena persona valstī.

[111] 2010.gadā Tiesībsarga birojā joprojām tika saņemtas vairākas sūdzības mutvārdos un rakstveidā no personām, kuras pēdējo divdesmit gadu laikā nav noformējušas savu statusu Latvijas Republikas teritorijā un ir saņēmušas atteikumu no Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes piešķirt tām statusu.

Pārbaudes lietās tika konstatēts, ka vairumā gadījumu saņemti atteikumi, jo minētās personas nav spējušas pierādīt faktu, ka līdz 1992.gada 1.jūlijam viņu pēdējā reģistrētā vai deklarētā dzīvesvieta bija Latvijas Republikas teritorijā, kā to paredz likuma „Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības” 1.panta pirmā daļa. Tika konstatēts, ka statusa piešķiršanas jautājumu personām apgrūtina apstākļi, ka vairumā gadījumu personu rīcībā nav vecā parauga PSRS pilsoņa pasēs ar pieraksta atzīmi, kā arī ir zuduši dokumenti arhīvos, kas apstiprina personu dzīvesvietu un pierakstu attiecīgajā valsts vai pašvaldības dzīvojamā fonda dzīvoklī. Līdz ar to personas ir spiestas vērsties tiesā ar pieteikumu par fakta konstatāciju, kas statusa piešķiršanas procesu pagarina un sarežģī it īpaši gadījumos, ja personas ir trūcīgas un nevar atļauties algot juristu.

Pārbaudes lietas ietvaros tika konstatēts, ka Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde likuma „Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības” 1.panta pirmo daļu nereti interpretē tikai gramatiski un atsaka piešķirt personām nepilsoņa statusu, nerespektējama likumā ietvertās tiesību normas leģitīmo mērķi – piešķirt statusu personai, kurai bija un joprojām ir pastāvīga saikne ar valsti, bet kura īslaicīgi 20.gadsimta deviņdesmito gadu sākumā izbrauca no valsts, taču vēlāk atgriezās izcelsmes valstī.

[112] Izveidojusies situācija, ka personas, kuras ir dzimušas Latvijas Republikas teritorijā, ieguvušas izglītību un kurām Latvijā dzīvo ģimenes, ir spiestas izmantot laikietilpīgo un valsts resursus patērējošo tiesāšanās procesu statusa iegūšanai.

[113] Valsts pārvaldes iestādēm to darbībā būtu vēlams ievērot labas pārvaldības principu un padarīt administratīvo procesu iedzīvotājiem pieejamāku. Minētajā gadījumā efektīva valsts pārvaldes iestādes rīcība būtu konstatējama gadījumā, ja tiktu pieņemts personai labvēlīgs administratīvs akts, kas būtu balstīts uz likumā ietvertās tiesību normas leģitīmā mērķa un konstatēto faktu izvērtējumu.

[114] Līdzās sūdzībām par atteikumu piešķirt statusu joprojām aktuāls ir pilsonības atņemšanas un dubultpilsonības jautājums.

Tā 2010.gadā tiesībsargs ierosināja pārbaudes lietu pēc personas sūdzības par tās cilvēktiesību aizskārums, jo ar spēkā stājušos tiesas spriedumu valsts nepamatoti viņai atņēma Latvijas Republikas pilsonību un piedāvāja piešķirt bezvalstnieka statusu, neskatoties uz faktu, ka Krievijas Federācijas pilsonība viņai tika piešķirta nelikumīgi.

Izvērtējis pārbaudes lietā esošos materiālus, tiesībsargs konstatēja, ka 1996.gada janvārī, pamatojoties uz spēkā neesošu PSRS pasi, personai tika piešķirta Krievijas Federācijas pilsonība un 1996.gada martā izdota Krievijas Federācijas pase, kas ļāva personai pierakstīties Krievijas Federācijas teritorijā. 2004.gada jūlijā, pamatojoties uz Naturalizācijas pārvaldes rīkojumu un saskaņā ar Pilsonības likuma 2.panta 1.1.punktu, persona tika reģistrēta kā Latvijas pilsonē. 2006.gada februārī pieteicējai tika atņemta Krievijas Federācijas pilsonība, jo Naturalizācijas pārvalde viņai norādīja uz dubultpilsonības izveidošanās nepieļaujamību. 2006.gada septembrī Naturalizācijas pārvalde cēla Rīgas apgabaltiesā prasību pret minēto personu par pilsonības atņemšanu, norādot prasības pieteikumā, ka, aizpildot Latvijas pilsoņa statusa reģistrēšanas iesniegumu, persona ar parakstu apliecināja, ka viņa nav citas valsts pilsonē, lai gan jau 1996.gada martā viņa saņēma Krievijas Federācijas pilsoņa pasi, kas bija šķērslis Latvijas pilsonības iegūšanai. 2007.gada maijā Krievijas Federācijas tiesa, izskatot personas

prasību par juridiskā fakta konstatāciju, ka pilsonība piešķirta personai nelikumīgi, prasību noraidīja, argumentējot lēmumu ar faktu, ka viena no milicijas nodaļām jau 2005.gada novembrī noteica, ka pieteicēja saņēmusi Krievijas Federācijas pilsonību uz spēkā neesoša dokumenta pamata, tādēļ minēto faktu nevar konstatēt atkārtoti ar tiesas lēmumu, jo tas būs pretrunā Krievijas Federācijas Civilprocesa kodeksa 265.pantam. 2007.gada oktobrī Rīgas apgabaltiesa

apmierināja Naturalizācijas pārvaldes prasību un atņēma pieteicējai Latvijas pilsonību. 2009.gada maijā Augstākās tiesas Civillietu tiesu palāta, izskatot apelācijas kārtībā civillietu par pilsonības atņemšanu, nosprieda Naturalizācijas pārvaldes prasību apmierināt pilnībā un atņemt pieteicējai pilsonību. Minēto spriedumu pieteicēja pārsūdzēja kasācijas kārtībā. 2009.gada septembrī Latvijas Republikas Augstākā tiesa rīcības sēdē nolēma atteikties ierosināt kasācijas tiesvedību par minēto tiesas spriedumu.

Izvērtējis minētos faktus kopsakarībā ar normatīvo regulējumu un Eiropas Savienības tiesas judikatūru, it īpaši 2010.gada 2.marta spriedumu lietā № C-135/08 Janko Rottmann v. Freistaat Bayern, tiesībsargs secināja, ka Latvijas Republikas pilsonības atņemšana, kas veikta bez samērīguma izvērtējuma, pārkāpj personai garantētās cilvēktiesības, tādēļ Naturalizācijas pārvaldei, pamatojoties uz Pilsonības likuma 25.panta pirmo daļu, būtu jāņem vērā jautājums par pieteicējai nepamatoti atņemtās pilsonības atjaunošanu.

[115] Joprojām aktuāls ir jautājums par grozījumu nepieciešamību Pilsonības likumā, it īpaši diskusija būtu vēlama par dubultpilsonības jautājumu, jo, kā liecina Satversmes tiesā izskatītā lieta № 2009-94-01 „Par Pilsonības likuma pārejas noteikumu 1.punkta pirmā teikuma vārdu „ja reģistrācija notiek līdz 1995.gada 1.jūlijam” un otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 2.pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990.gada 4.maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai” un Tiesībsarga biroja saņemtās sūdzības, pastāv sabiedrības daļa, kurai globalizācijas ietekmē aktualizējas izšķiršanās par pilsonību, taču lojalitātes un piederības saglabāšanu izcelsmes valstij daudziem Latvijas Republikas pilsoņiem apgrūtina pašreizējais normatīvais regulējums, kas nepieļauj dubultpilsonību.

[116] Sabiedrības interesēs aktualizējams un apspriežams jautājums par pilsonības piešķiršanas kārtības vienkāršošanu pēc 1991.gada 21.augusta Latvijā dzimušo bezvalstnieku vai nepilsoņu bērniem. Nepilsoņu statusu izveidoja, lai bijušās PSRS pilsoņiem dotu laiku izvēlēties valststiesisko piederību Latvijas Republikai vai kādai citai valstij. Pēc 1991.gada dzimušajiem būtu jāizvēlas kādas valsts pilsonība, nevis šis īpašais statuss.

Arī Pilsonības likumā ietvertais apstrīdēšanas un pārsūdzēšanas process pēc Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās un administratīvo tiesu izveidošanas vairs neatbilst sākotnējiem mērķiem.

Tiesība balsot un tikt ievēlētām

Latvijas Republikas Satversmes 1., 8., 9. un 101. pants

ANO Vispārējās Cilvēktiesību deklarācijas 21.pants

ANO Starptautiska pakta par pilsoniskajam un politiskajam tiesībām 25.pants

Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Pirmā protokola 3.pants

Iedzīvotāju tiesību piedalīties valsts pārvaldē mēdz dēvēt par politiskajām tiesībām. Atšķirībā no pārējām pilsoniskajām tiesībām, politiskās tiesības parasti piemīt tikai pilsoņiem, jo viņiem ir visciešākā saite ar savu valsti. Taču valsts var piešķirt daļu no politiskajām tiesībām savā valstī arī citu valstu pilsoņiem. Šāda prakse ir pašsaprotama Eiropas Savienības dalībvalstu vidū. Latvijai saistošos starptautisko tiesību avotos runa ir par trīs politiskajām tiesībām: tiesību piedalīties valsts pārvaldē, tiesību pildīt valsts dienestu un vēlēšanu tiesību. Mēdz lietot arī terminus aktīvās un pasīvās vēlēšanu tiesības – labskanīgāk un saprotamāk būtu – tiesība balsot un tiesība tikt ievēlētām. Vēlēšanu tiesība izriet arī no demokrātiskas iekārtas principa. Latvijas tiesu judikatūrā jau pierasts atsaukties uz Venēcijas komisijas ieteikumiem, kas piepilda šo vispārējo tiesību principu (līdz ar to arī Satversmes 1., 6., 8., 9., 10., 18.pantu) ar konkrētu saturu. Vēlēšanām jābūt vispārējām, vienlīdzīgām, brīvām, aizklātām, tiesām un periodiskām.

[117] Latvijā ierasts, ka vēlēšanu likumos izdara grozījumus neilgi pirms balsošanas dienas. Šāda prakse nerada pārliecību, ka tie, kas jau ir pie varas, nepielāgo ievēlēšanas nosacījumus savām interesēm. Gan vēlēšanu likumu, gan Satversmes grozījumiem būtu vēlams iedibināt tradīciju, ka tie stājas spēkā (vai balsojami pēdējā lasījumā) pēc nākamajām parlamenta vēlēšanām. Labs solis šādas tradīcijas iedibināšanai būtu vismaz atturēšanās no vēlēšanu likumu grozījumiem gadu pirms vēlēšanām. Tas atbilstu demokrātiskas iekārtas principa mūsdienu izpratnei un arī Venēcijas komisijas ieteikumiem.

[118] Brīvas vēlēšanas nozīmē vēlētāja brīvību veidot savu brīvo viedokli un brīvību brīvi izteikt savu brīvo gribu, kā arī valsts pasākumus, lai šī griba netiktu izkropļota jau pēc balsošanas. Viedokļa veidošanas brīvība cieši saistīta ar mediju,34 biedrošanās brīvības, vārda brīvības, partiju finansēšanas un priekšvēlēšanu aģitācijas regulējumu. Kopumā šajā jomā stāvoklis vērtējams kā draudošs cilvēktiesību īstenošanai vispār. 2010.gada Saeimas vēlēšanās balsotāju gribas brīva paušana netika apdraudēta. Taču vairākas iespējamās blaknes jānovērš laikus – jānodrošina aizklāta balsošana, jāsamazina mobilās balsošanas riski, vēlams pilnveidot balsu saskaitīšanas kārtību.

[119] Satversmes 6.pantā *expressis verbis* minēta vēlētāja tiesība balsot aizklāti. Aizklāta balsošana ir pašsaprotama brīvas gribas izpausmes garantija. Diemžēl, pēdējās Saeimas vēlēšanās daudzviet vēlētāji neuzskatīja par nepieciešamu slēpt savu izvēli. Šo balsošanas atklātumu pamanīja gan Centrālās vēlēšanu komisijas novērotāji, gan starptautiskie novērotāji, gan arī Tiesībsarga biroja darbinieki – pat cietumos. Nav pamata apgalvot, ka tādējādi vēlētāju gribas izpausme nebija brīva. Šādai tradīcijai nostiprinoties, var tikt apdraudēta atsevišķu pilsoņu tiesība nobalsot aizklāti un līdz ar to arī brīva viņu brīvās gribas izpausme. Likumdevēja pienākums ir paredzēt tādu balsošanas kārtību, kas samazinātu „ģimenes vēlēšanu” iespēju. Lai nodrošinātu pilsoņa tiesību balsot aizklāti, aizklāta balsošana jānosaka kā vēlētāja pienākums, paredzot arī sodu par tā pārkāpšanu.

[120] Pēdējās divās nedēļās pirms Saeimas vēlēšanu dienas vairāki vēlētāji rakstveidā, arī mutvārdiem vērsās pie tiesībsarga, jo bija konstatējuši, ka viņiem nav iespējams nobalsot Saeimas vēlēšanās. Tā pensionāre no Jūrmalas norāda, ka „Saeimas vēlēšanu laikā atradīšos tūrisma braucienā ārzemēs un mūsu grupa neatradīsies galvaspilsētā, kur ir Latvijas vēstniecība; man un visiem pārējiem grupas dalībniekiem (kopā 47 cilvēkiem) ir liegta iespēja nobalsot.” Visiem e-pastā vai pa telefonu tika izskaidroti Saeimas apsvērumi, izdarot grozījumus Satversmes 11.pantā, un kādas varētu būt alternatīvas un to iespējamās blaknes. Nav zināms kopējais pilsoņu skaits, kuri balsošanas dienā neatradās Latvijā un gribēja nobalsot, bet nevarēja to izdarīt pa pastu vai kādā no vēstniecībās izveidotajiem vēlēšanu iecirkņiem. Visticamāk, ka šādu cilvēku skaits jau pārsniedz 1% balsstiesīgo,37 un nākotnē var tikai palielināties. Ja Saeima kādreiz pievērstos grozījumiem Satversmē vēlēšanu sakarā, noteikti būtu apsverams Satversmes 11.panta mērķis un tā sasniegšanai noteiktā balsošanas ierobežojuma samērīgums. Latvijā paredzēta iepriekšējā balsošana Eiroparlamenta un pašvaldību vēlēšanās, šādu iespēju mobilitātes laikmetā izmanto aizvien biežāk. Protams, pastāv blakne, ka līdz balsošanas dienai vēlētājs savu viedokli var mainīt. Taču tas neliedz likumdevējam noteikt iepriekšēju depozītbalsošanu, tikai jāparedz iespēja vēlētājam nobalsot atkārtoti, ja viņš to vēlas. Šī iespēja ir pašsaprotama internetbalsojumā Ziemeļvalstīs, arī Igaunijā. Krievijā, ieviešot balsošanu internetā, šāda iespēja nav paredzēta. Par iespējamiem depozītbalsošanas veidiem tiesībsarga apsvērumi lasāmi sadaļā par labu pārvaldību.

[121] Ja cilvēki panākuši sev ērtāku lietu kārtību, tad politiķi parasti cenšas izvairīties šādu kārtību mainīt (vai tas būtu lielveikalu darba laiks, pensiju izmaksu kārtība vai balsošanas ērtība) vai vismaz cenšas piedāvāt vietā kādu citu tikpat ērtu iespēju. Faktiskā pārvietošanās brīvība Saeimas balsošanas dienā ir ērtība, kas izturējusi laika pārbaudi, un daudzi vēlētāji pie tās ir pieraduši. No šādas vēlētāja ērtības nebūtu jāatsakās tikai tāpēc, ka citviet balsošanas sarīkošanai pierasts izmantot vēlētāju reģistru. Varbūt ar šo vēlēšanu kārtības īpatnību tieši varam lepoties, jo Eiropā pieņemts cienīt dažādību.

[122] Latvijā beidzot izvēršas juridiska diskusija par personas rīcībspējas izpausmēm. Padomju Savienībā bija ierasta kārtība, ka no balsot tiesīgo sarakstiem vienkārši izsvītroja personas, kurām bija atņemta rīcībspēja. Šāda prakse tikai izmantota arī pēdējās Latvijas PSR Augstākās padomes vēlēšanās 1990.gada martā. Latvijas Republikas Saeimas vēlēšanām netiek veidoti balsot tiesīgo saraksti, bet pilsoņu identifikācija notiek pēc pasēs. Pasē nav atzīmes par personas rīcībspēju. Pašvaldību vēlēšanām izmanto vēlētāju reģistru, kurā iekļauj ziņas par rīcībspējīgiem pilsoņiem. Faktiskās sekas ir tādas, ka vienam un tam pašam pilsonim nav iespējams nobalsot par savu pašvaldību vai Eiroparlamentu, bet ir iespējams vēlēties Saeimu.

[123] Arī juridiski rīcībspējas ierobežošana vai atņemšana pati par sevi vēl nenozīmē, ka personai nav iespējams veidot savu brīvo gribu. Visbiežāk rīcībspēja tiek ierobežota personām, kuras nonākušas atkarībā (no vielām vai no procesiem) un tāpēc nevar pašas pienācīgi parūpēties par savu mantu. Nav morāla vai medicīniska pamatojuma šiem pilsoņiem liegt politiskās tiesības, to vidū tiesību balsot. Satversmes 8.pantā minētais termins „pilntiesīgs” ir ar atšķirīgu tvērumu tiesībai balsot un tiesībai tikt ievēlētam.

[124] Pēc Latvijas Administratīvo tiesnešu biedrības elektroniska iesnieguma ierosināta pārbaudes lieta par tiesnešu profesionālās darbības ierobežojumu, jo pieteikšana par deputāta kandidātu rada pienākumu atstāt tiesneša amatu. Pirmtvērumā amatu nesavietojamības nosacījums ir pārvērst par neievēlējamības nosacījumu un vērtējams kā nesamērīgs.

[125] Kāds 1985.gadā dzimis Latvijas Republikas pilsonis sūdzējās tiesībsargam, ka viņam nav dota iespēja nobalsot 2009. gada pašvaldību vēlēšanās, jo „kā notiesātai personai tiesības piedalīties pašvaldību vēlēšanās (vēlēties) tika liegtas. Bez tam pastāv diskriminējoša situācija, jo apcietinātām personām, atšķirībā no notiesātajiem, bija iespēja paust savu pilsonisko pozīciju, piedaloties pašvaldību vēlēšanās.” Cilvēki parasti uzskata, ka ieslodzītajiem nav jābalso. Aizsprieduma pārvarēšanai vajadzīgs laiks un īpaši skaidrojumi. Savulaik tos ir bijis grūti pārvarēt gan Vācijā, gan Kanādā. Pašlaik diskusija turpinās Apvienotajā Karalistē. Arī Tieslietu ministrija sākotnēji nesaskatīja ieslodzīto tiesībām vēlēties pašvaldību nedz leģitīmu mērķi, nedz tiesiskās vienlīdzības principa pārkāpumu. Pēc atkārtotas viedokļu tuvināšanas vismaz mutvārdos panāka izpratni, ka nākamajās pašvaldību vēlēšanās būtu jābalso arī ieslodzītajiem. Ieslodzītie Latvijā jau ir balsojuši. Eiroparlamenta 2009.gada vēlēšanās balsošanu pa pastu rīkoja Ārlietu ministrijas Konsulārais departaments. 2010.gada Saeimas vēlēšanās pašvaldību vēlēšanu komisijas rīkoja izbraukuma nobalsošanu visās ieslodzījuma vietās. Nav šaubu, ka vēlēšanas ir svarīgas vairumam pilsoņu, kas izcieš sodu brīvības atņemšanas vietās. Tieši pašvaldību vēlēšanas ir nozīmīga notiesāto personu resocializācijas programmas sastāvdaļa, jo:

- ✓ atgādina šiem cilvēkiem, ka viņi vēl kādam ir vajadzīgi;
- ✓ liek pašam izdarīt izvēli un paust savu brīvo gribu, kas viņiem iespējams reti;
- ✓ uztur saikni ar tuviniekiem un liek interesēties par dzīvi pēc ieslodzījuma beigām;
- ✓ veido arī atgriezenisko saiti – pašvaldības deputāta amata kandidātiem atgādina, ka arī notiesātie ir sabiedrības daļa un pašvaldības pienākums ir veicināt viņu rehabilitāciju.

Ieslodzītajiem jābūt iespējai arī veidot savu brīvo gribu. Ja cietumā iespējami koncerti, tad iespējamas arī priekšvēlēšanu diskusijas. Ja cietumā ir bibliotēkas, tad tajās jābūt ne tikai lubu romāniem un krimināllikuma vai procesa komentāriem, bet arī uzziņas literatūrai par demokrātisku sabiedrības iekārtu. Ja cietumos ir pieejamas avīzes, tad tai jābūt ne tikai dzeltenajai preseī. Ja cietumos pieejama televīzija, tad tiem jābūt ne tikai personību degradējošiem vulgāras izklaides kanāliem, bet arī sabiedriskajai televīzijai un tādiem uzziņas avotiem kā Discovery, Animal Planet, National Geographic un Art. Valsts pienākums ir kultūras veicināšana sabiedrībā arī šādā veidā, bet it īpaši – ieslodzījumu vietās. Vēlēšanas nav uzskatāmas par nesavietojamām ar soda izciešanu. Tieši otrādi, ieslodzīto balsošana palīdz sasniegt soda mērķi – atgriezt sabiedrībai pilnvērtīgu cilvēku.

2011. gads

Pilsonisko un politisko tiesību joma

Kas ir pilsoniskās un politiskās tiesības?

Pilsoniskās un politiskās tiesības pamatā uzsvēr valsts pienākumu neiejaukties un respektēt cilvēka kā personības un sabiedrības locekļa brīvības. Šīs tiesības aptver ļoti plašu cilvēktiesību loku: tiesības uz dzīvību, personas tiesības uz brīvību un drošību, spīdzināšanas un cietsirdīgas apiešanās aizliegumu, tiesības vēlēties un tikt ievēlētam, jautājumus par personas tiesisko statusu, proti, pilsonības, patvēruma un migrācijas jautājumus, tiesības uz taisnīgu tiesu, vārda un izteiksmes brīvību, pulcēšanās brīvību, biedrošanās brīvību, tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi, domu, apziņas un reliģijas brīvību, pārvietošanās brīvību, kā arī tiesības pildīt valsts dienestu.

„Pilsoniskās” tiesības piemīt jebkuram mūsdienu sabiedrībā esošam cilvēkam, savukārt „politiskās” tiesības visbiežāk attiecināmas tikai uz pilsoņiem. Tādēļ jēdzieniem „politiskās tiesības” un „pilsoniskās tiesības” ne vienmēr ir identisks saturs.

No Latvijas Republikas Satversmē garantētajām tiesībām par pilsoniskajām un politiskajām var uzskatīt šādas tiesības:

- „Ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus. Cenzūra ir aizliegta.” (100.pants)
- „Ikvienam Latvijas pilsonim ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā, kā arī pildīt valsts dienestu.” (101. pants)
- „Ikvienam ir tiesības apvienoties biedrībās, politiskās partijās un citās sabiedriskās organizācijās.” (102. pants)
- „Valsts aizsargā iepriekš pieteiktu miermīlīgu sapulču un gājienu, kā arī piketu brīvību.” (103. pants)
- „Ikvienam ir tiesības likumā paredzētajā veidā vērsties valsts un pašvaldību iestādēs ar iesniegumiem un saņemt atbildi pēc būtības. Ikvienam ir tiesības saņemt atbildi latviešu valodā.” (104. pants)

Pilsonisko un politisko tiesību jomas prioritātes:

1. Personu ar garīgās veselības un garīgās attīstības traucējumiem tiesību nodrošināšana.
2. Aizturēto ārzemnieku un patvēruma meklētāju tiesiskais statuss un aizsargāšana.

I. Personu ar garīgās veselības un garīgās attīstības traucējumiem tiesību nodrošināšana

Personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību nodrošināšana kā viena no prioritātēm Tiesībsarga stratēģijā tika izvirzīta, jo šīs personas pieder pie vienas no sabiedrības mazaizsargātākajām grupām, kas diendienā saskaras ar savu tiesību pārkāpumiem, bet kuriem pašiem ir ierobežotas iespējas aizstāvēt savas tiesības. Saistībā ar šo tiesību nodrošināšanu var izdalīt vairākus problēmjautājumus, kam 2011. gadā tika pievērsta pastiprināta uzmanība.

1. Personu ievietošana psihoneiroloģiskajās slimnīcās piespiedu kārtā – tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšana

Saistībā ar piespiedu ievietošanu psihoneiroloģiskajās slimnīcās Latvijā jau kopš 2007. gada ir spēkā Ārstniecības likuma grozījumi, kas paredz, ka nepieciešams tiesas nolēmums, lai varētu personu piespiedu kārtā stacionēt un ārstēt psihoneiroloģiskajā slimnīcā. Tomēr, neskatoties uz to, ka vismaz

pamatos normatīvais regulējums ir atbilstošs cilvēktiesību normām, tā praktiskā piemērošana diemžēl ne vienmēr atbilst cilvēktiesību prasībām. Lai apzinātu situāciju, 2011. gadā veiktas 3 pārbaudes vizītes psihoneiroloģiskajās slimnīcās, kā arī apkopotas un izvērtētas Liepājas, Daugavpils, kā arī Rīgas tiesu lietas par psihiatriskās palīdzības sniegšanu bez pacienta piekrišanas. Kopā apskatītas 43 lietas (2010. un 2011. gada lietas).

Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – ECTK) 6. pants, nosakot ikviena tiesības uz taisnīgu tiesu, cita starpā paredz arī tiesības aizstāvēt sevi pašam vai saņemt paša izvēlētu juridisku palīdzību, vai, ja trūkst līdzekļu, lai segtu izdevumus par šo juridisko palīdzību, saņemt to bez maksas. Minētās tiesības izriet arī no Satversmes 92. panta, kas paredz ikvienam tiesības uz taisnīgu tiesu. Interpretējot praksē ECTK 6. pantā noteikto, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir paudusi: „Valsts ir atbildīga par to, lai tiktu nodrošināts aizstāvis un ka aizstāvība ir adekvāta. Konvencija garantē nevis tiesības, kas ir teorētiskas vai iluzoras, bet tiesības, kas ir praktiskas un efektīvas.” Tāpat Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir uzsvērusi, ka garīga rakstura slimības nevar būt par pamatu, lai ignorētu personas tiesības uz taisnīgu tiesu: „...lai gan garīgā saslimšana var radīt noteiktus ierobežojumus attiecībā uz tiesību uz taisnīgu tiesu īstenošanu, tomēr tā nevar būt par attaisnojumu, lai pilnībā liegtu šīs tiesības, kādas tās ir garantētas ECTK 6. (1) pantā.”

ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām (turpmāk – ANO konvencija) 5. pants nosaka diskriminācijas aizliegumu, savukārt ANO konvencijas 2. panta 3. punktā skaidrots, ka „diskriminācija invaliditātes dēļ nozīmē jebkāda veida nošķiršanu, izslēgšanu vai ierobežošanu invaliditātes dēļ, kuras mērķis ir traucēt vai pilnībā nepieļaut visu politisko, ekonomisko, sociālo, kultūras, pilsonisko vai citu cilvēktiesību un pamatbrīvību atzīšanu, izmantošanu vai īstenošanu vienlīdzīgi ar citiem vai kurai ir tādas sekas”. ANO konvencijas 13. pants paredz, ka tiek nodrošināta „efektīva tiesas pieejamība personām ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem”.

Ārstniecības likuma 68. panta septītā daļa paredz, ka pacienta interešu aizstāvībai tiek nozīmēts advokāts. Gadījumos, kad persona pati tiesas procesā norāda, ka nevēlas piespiedu kārtā atrasties un ārstēties psihoneiroloģiskajā slimnīcā, bet viņas interešu pārstāvībai valsts nozīmētais un apmaksātais advokāts tiesas sēdē paziņo, ka viņš uzskata, ka ir pamats personu piespiedu kārtā stacionēt un ārstēt, konstatējams tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpums, jo tiesas procesā pēc būtības netiek nodrošināts advokāts, lai gan likums to paredz.

Šajā kontekstā tika arī konstatētas problēmas saistībā ar prokurora lomu konkrēto lietu izskatīšanā, jo vairumā gadījumu prokurori neizprot savas daļības jēgu šajās lietās. Rezultātā parasti arī prokurori neiebilst, ka procesa laikā valsts nodrošinātais advokāts, pārkāpjot personas tiesības, nenodrošina personas interešu aizstāvību vai pat darbojas pretēji sava klienta interesēm.

Lai konkrēto problēmu risinātu, tiesībsargs tikās ar Latvijas Zvērinātu advokātu padomi. Tikšanās mērķis bija pārrunāt šo jautājumu un vienoties par iespējamo rīcību, lai turpmāk tiktu nodrošināts, ka tiek ievērotas personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Tika panākta vienošanās par mācību semināru un lekciju organizēšanu advokātiem. Tāpat Zvērinātu advokātu padome informēja, ka turpmāk juridiskās palīdzības sniegšanai šajās lietās nozīmēs tikai tos advokātus, kas būs atbilstoši apmācīti. 2011. gada 27. septembrī Tiesībsarga biroja telpās notika mācību seminārs zvērinātu advokātu vecākajiem. Semināru vadīja Tiesībsarga biroja darbinieki, pieaicinot ekspertu psihiatrijas jautājumos.

2. Rīcībspējas atņemšanas procesa un rīcībnespējīgo tiesību apjoma atbilstība cilvēktiesībām

Kā jau tiesībsargs bija secinājis iepriekšējos gados – Latvijā normatīvais regulējums, kas paredz rīcībspējas atņemšanu, neatbilst cilvēktiesību prasībām, to 2010. gada 27. decembrī savā spiedumā atzina arī Satversmes tiesa. Lai šo situāciju mainītu, notika aktīva iesaistīšanās jaunā rīcībnespējas regulējuma apspriešanā Tieslietu ministrijā. Tieslietu ministrijā tika sagatavoti apjomīgi grozījumi

Civillikumā un Civilprocesa likumā. Ņemot vērā, ka grozījumu izstrāde bija apstājusies, tiesībsargs par šo jautājumu 2011. gada 13. jūnijā tikās ar Tieslietu ministru, kā rezultātā jūnijā arī atsākās regulārs darbs pie grozījumu izstrādes.

2011. gada 8. decembrī likumprojekti tika pieņemti Saeimā 1. lasījumā. Tiesībsargs likumprojektu virzību aktīvi atbalstīja, jo tie kopumā paredz būtiski uzlabot cilvēktiesību situāciju salīdzinājumā ar līdzšinējo regulējumu saistībā ar rīcībspējas ierobežošanu. Tomēr tiesībsargs arī norādīja uz likumprojektu nepilnībām, kas skar cilvēktiesību jautājumus, kā arī sniedza konkrētus priekšlikumus grozījumiem likumprojektā. Tā, piemēram, Saeimai tika norādīts, ka galvenais likumprojektu trūkums ir tas, ka tie nerisina jautājumu par atbalsta personām, kas varētu sniegt palīdzību personām ar garīga rakstura traucējumiem, neierobežojot personas rīcības spēju, un neparedz citas alternatīvas rīcībspējas ierobežošanai. Tāpat Saeimai tika norādīts, ka likumprojektu anotācijās netiek pieminēts jautājums par finansējuma nepieciešamību aizgādņiem. Tomēr, ja netiek paredzēts finansējums aizgādņiem, tad gadījumos, kad personai nav tuvu radnieku, būs ļoti grūti atrast personas, kas varētu uzņemties aizgādņa pienākumus, jo likumprojekti paredz paplašināt aizgādņa funkcijas, bet jau pie pašreizējo funkciju apmēra bāriņtiesas ziņo par problēmām atrast aizgādņus. Tādejādi būs arī ļoti ierobežotas iespējas nodrošināt, ka aizgādņi savus pienākumus veic atbilstošā kvalitātē. Tiesībsargs vērsis atbildīgās Saeimas komisijas uzmanību uz to, ka obligāti ir jāparedz valsts finansējums pabalstu izmaksai par aizgādņa pienākumu veikšanu, pretējā gadījumā nevarēs uzskatīt, ka praksē tiks nodrošinātas personu ar ierobežotu rīcības spēju cilvēktiesības.

Saistībā ar iepriekš minēto likumprojektu pieņemšanu Saeimai tika arī norādīts, ka viens no galvenajiem iemesliem Civillikuma un Civilprocesa likuma grozījumu izstrādei ir Satversmes tiesas sprieduma Nr. 2010-38-01 izpilde. Tomēr secināms, ka likumprojekta izstrādes kavēšanās dēļ uz 2012. gada 1. janvāri nebūs iespējams īstenot Satversmes tiesas spriedumā norādīto. Turklāt atbilstoši Satversmes tiesas spriedumam „valstij ir pienākums ne vien izdarīt atbilstošus grozījumus materiālajās un procesuālajās normās, bet arī izveidot materiālo un institucionālo nodrošinājumu šādas sistēmas veiksmīgai darbībai, gādāt par tiesnešu un citu tiesību normu piemērotāju apmācību un veikt citus nepieciešamos pasākumus”. Tiesībsargs rosināja Saeimai izstrādāt konkrētu kārtību, lai neatkārtotos iepriekš minētā situācija un tiktu nodrošināts, ka Satversmes tiesas spriedumi tiek izpildīti laicīgi un kvalitatīvi, nodrošinot atbilstošu Saeimas parlamentāro kontroli šādos gadījumos. Turklāt tika norādīts, ka gan valdība, gan Saeima jau vairākus gadus pirms Satversmes tiesas sprieduma Nr. 2010-38-01 pieņemšanas bija informēta par to, ka esošais normatīvais regulējums Civillikumā un Civilprocesa likumā, kas regulē rīcībspējas atņemšanu un atjaunošanu, būtiski pārkāpj cilvēktiesības. Tiesībsarga atzinums par to, ka nepieciešams veikt izmaiņas sistēmā un konkrētos Civillikuma un Civilprocesa likuma pantos, tika nosūtīts Tieslietu ministrijai 2008. gada 14. oktobrī, par tiesībsarga 2008. gada ziņojumu tika informēta arī Saeima.

3. Valsts sociālās aprūpes centros esošo personu tiesību nodrošināšana

2011. gadā īpaši aktuāls kļuvis jautājums par valsts sociālās aprūpes centros ievietoto personu tiesībām. Tiesībsarga birojā tika saņemtas vairākas sūdzības no minēto institūciju klientiem gan par ievietošanas kārtību, gan personām nozīmēto ārstēšanu un citiem jautājumiem. Pārbaudes lietas mērķis bija pievērst uzmanību 2 jautājumiem: 1) situācijai, kādā atrodas personas ar garīga rakstura traucējumiem, uzturoties sociālās aprūpes centros; 2) valsts pienākumam izveidot un attīstīt sabiedrībā esošus pakalpojumus kā alternatīvu institucionālajai aprūpei. Lai izpētītu situāciju, Tiesībsarga biroja darbinieki devās arī monitoringa vizītēs uz Valsts sociālās aprūpes centriem (turpmāk – VSAC), kur tika konstatētas vairākas būtiskas problēmas. Pārbaudu laikā iegūta informācija norāda uz vairākām būtiskām problēmām gan attiecībā uz VSAC veikto sociālo rehabilitāciju, gan attiecībā uz sociālās aprūpes centros klientiem pieejamo veselības aprūpi:

- VSAC darbinieki šo centru sniegtos pakalpojumus pamatā izprot kā aprūpes pakalpojumus, kas nav vērsti uz centros iemitināto personu atgriešanu sabiedrībā;
- pārejas gadījumu skaits uz alternatīviem aprūpes veidiem vai atgriešanos patstāvīgā dzīvē proporcionāli VSAC klientu skaitam ir ļoti zems;
- alternatīvās aprūpes saņemšanas gadījumu skaitam ir tendence samazināties;
- centros sniegtie sociālās rehabilitācijas pakalpojumi pārsvarā nesasniedz sociālās rehabilitācijas mērķi – sociālā statusa atgūšanu un iekļaušanos sabiedrībā;
- no klientu veselības kartēm redzams, ka centros tiek nodrošināta ārstniecība, t.sk., sekundārās veselības aprūpe (psihiatriskā palīdzība), kas nav paredzēts VSAC funkcijās. Tāpat iestādē tiek aizpildīta un uzglabāta dokumentācija, kas satur sensitīvus klientu datus un pēc satura atbilst medicīniskai dokumentācijai. Minēto ārstniecisko funkciju veikšanai un klientu medicīniskās informācijas uzglabāšanai nav juridiska pamatojuma, jo VSAC nav reģistrēta ārstniecības iestāde vai ārsta prakse, kā rezultātā iestāde netiek pakļauta ārstniecības iestāžu kontroles mehānismam ne pakalpojumu kvalitātes, ne dokumentācijas uzglabāšanas jautājumos. VSAC nav vienotas, reglamentētas medicīnisko dokumentu lietvedības, tā ir nepārskatāma, grūti pārbaudāma.
- klienti saņem lielas zāļu devas, bieži vērojama polipragmāzija, un vairumā gadījumu alternatīvās aprūpes metodes tiek aizstātas ar medikamentiem.
- klienti nav pietiekami informēti par terapiju un iespējamām blaknēm, un dažkārt nepastāv alternatīva atteikties no terapijas.

Tāpat tiesībsargs konstatēja vairākas problēmas normatīvajā regulējumā, kas liedz personām, kuras atrodas VSAC, īstenot savas tiesības. Tā, piemēram, Labklājības ministrija tika aicināta atbalstīt šāda grozījuma izdarīšanu Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības 28. panta trešajā daļā: izslēgt prasību pēc obligāta kritērija – pašvaldības apliecinājuma saņemšanas par dzīvesvietas nodrošināšanu, izrakstoties no Valsts sociālās aprūpes centra, tā vietā paredzot pašvaldībai pienākumu nodrošināt personai dzīvesvietu, ja personai pašai savas dzīvesvietas nav. Ja norma netiek grozīta un paliek pašreizējā redakcijā, tā būtiski pārkāpj Latvijas saistības cilvēktiesību jomā, tai skaitā ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām. Piemērojot pašreizējo likuma redakciju, personām, kurām nav dzīvesvietas, kur atgriezties, vai kurām pašvaldība nesniedz apliecinājumu par šādas dzīvesvietas esamību, faktiski tiek atņemta brīvība bez tiesas lēmuma, kas ir rupjš cilvēktiesību pārkāpums. Pašreizējā kārtībā, iestājoties VSAC personai, kurai atņemta rīcībspēja, neprasa personas piekrišanu, bet pietiek ar aizgādņa piekrišanu (aizgādnis slēdz līgumu ar VSAC). Lai persona varētu atstāt VSAC, arī visupirms tiek prasīta aizgādņa griba – ja aizgādnis uzskata, ka personai ir jāpaliek VSAC, tad tālāk nemaz netiek vērtēts jautājums par iespējām personai VSAC atstāt. Aizgādnis var izlemt jautājumu par personas ievietošanu un personas atrašanos sociālās aprūpes institūcijā pretēji pašas personas vēlmēm, bet faktiski tiek uzskatīts, ka persona tur tiek ievietota un atrodas brīvprātīgi. Šāds normatīvais regulējums un tā piemērošanas prakse ir pretrunā cilvēktiesībām un rada situāciju, ka personai iestādē praktiski tiek atņemta brīvība. Jo tiesību uz brīvību ierobežošana ietver arī personu ar garīga rakstura traucējumiem piespiedu aprūpi, ja persona ir nepārtraukti aprūpēta un kontrolēta un nevar reāli atstāt aprūpi pēc paša gribas. Apstākļi, ka persona ir de jure rīcībnespējīga, neizslēdz nepieciešamību pēc de facto piekrišanas.

Tāpat ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 14. pants paredz, ka invaliditāte nekādā gadījumā nav pamats brīvības atņemšanai. Konvencijas 19. pants noteic – šīs konvencijas dalībvalstis atzīst, ka visām personām ar invaliditāti ir vienlīdzīgas tiesības dzīvot sabiedrībā ar tādu pašu izvēles brīvību kā citiem cilvēkiem, un veic efektīvus un atbilstošus pasākumus, lai atvieglotu personām ar invaliditāti šo tiesību izmantošanu un pilnīgu iekļaušanos un līdzdalību sabiedrības dzīvē, tostarp nodrošinot, ka personām ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem ir iespējas izvēlēties dzīvesvietu un to, kur un ar ko kopā tās dzīvo, un tām neliek dzīvot kādos noteiktos apstākļos.

4. Personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesības uz datu aizsardzību

Veselības ministrijai 2011. gada martā tika sniegts atzinums par Ministru Kabineta 2008. gada 15. septembra noteikumu Nr. 746 „Ar noteiktām slimībām slimojošu pacientu reģistra izveides, papildināšanas un uzturēšanas kārtība”, kuru 4. pielikums paredz informācijas vākšanu par pacientiem, kas slimo ar psihiskiem traucējumiem, neatbilstību Satversmes 96. pantam, jo tiek nepamatoti ierobežotas personu ar garīgās veselības traucējumiem cilvēktiesības.

Latvijas Republikas Satversmes 96. pants, kā arī Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk tekstā – Konvencijas) 8. pants nosaka, ka „ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību”.

Skaidrojot Satversmes 96. pantā garantētās tiesības uz privāto dzīvi, Satversmes tiesa ir norādījusi, ka „šīs tiesības skar dažādus aspektus. Tās aizsargā indivīda fizisko un garīgo integritāti, godu un cieņu, vārdu un identitāti, personas datus. Tiesības uz privāto dzīvi nozīmē, ka indivīdam ir tiesības uz savu privāto telpu, tiesības dzīvot pēc sava prāta, saskaņā ar savu būtību un vēlmēm attīstīt un pilnveidot savu personību, iespējami minimāli ciešot no valsts vai citu personu iejaukšanās.” Turklāt, lai arī Konvencijas 8. pants visupirms uzliek valstij negatīvu pienākumu atturēties no iejaukšanās personas privātajā un ģimenes dzīvē, papildus negatīvajam pienākumam valstij ir pozitīvs pienākums veikt nepieciešamās darbības šo tiesību nodrošināšanā.

Lai valsts varētu nodrošināt personai Konvencijas 8. pantā garantētās tiesības uz privāto dzīvi, ir būtiski nacionālajā līmenī nodrošināt privātās dzīves informācijas aizsardzību, īpaši tās informācijas, kas attiecas uz personas veselības stāvokli. Būtiski atzīmēt, ka Latvijai ir saistoša ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām, kuras 22. panta otrā daļa nosaka, ka: „Dalībvalstis aizsargā informācijas konfidencialitāti par personu ar invaliditāti personību, veselības stāvokli un rehabilitāciju vienlīdzīgi ar citiem.”

2008. gada 15. septembra Ministru Kabineta noteikumi Nr. 746 „Ar noteiktām slimībām slimojošu pacientu reģistra izveides, papildināšanas un uzturēšanas kārtība” (turpmāk – Noteikumi) nosaka valsts informācijas sistēmas (turpmāk – Reģistrs) izveides, papildināšanas un uzturēšanas kārtību. Noteikumu 3. punkts nosaka, ka Reģistra pārzinis un turētājs ir Veselības ekonomikas centrs (turpmāk – Centrs). Noteikumu 5. punkts nosaka, ka Reģistra izveidei, papildināšanai un uzturēšanai nepieciešamo informāciju Centram sniedz stacionārās un ambulatorās ārstniecības ārstu prakses (turpmāk – ārstniecības iestādes). Centrs nodrošina Reģistra darbību un slēdz līgumus ar datu operatoriem par personas datu apstrādi un aizsardzību.

Reģistrā iekļaujamo informāciju ārstniecības iestādes ievada un aktualizē tiešsaistes režīmā atbilstoši šo Noteikumu pielikumā esošajām veidlapām. Atbilstoši Noteikumu 4. pielikumā esošajai veidlapai ārstniecības iestādēm ir jāaizpilda pacienta karte par pacientiem ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, norādot par katru pacientu ļoti detalizētu informāciju par pacienta privāto dzīvi, tai skaitā veselības stāvokli.

Noteikumu 7.4.1. punkts paredz, ka Centrs reizi gadā veido statistikas informācijas kopsavilkumus par pacientiem ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, norādot to pacientu skaitu, kuri ārstējušies ambulatorajos psihoneiroloģiskajos kabinetos, slimnīcu ambulatorajās un stacionārajās nodaļās un kuriem pirmo reizi konstatēti organiski psihiskie traucējumi (arī simptomātiskie), garastāvokļa (afektīvie) traucējumi, neirotiskie, ar stresu saistītie un somatoformie traucējumi, pieaugušo personības un uzvedības traucējumi. Atbilstoši Noteikumu 7.6.4. punktam tiek apkopots to pacientu skaits, kuriem konstatēti psihiskie un uzvedības traucējumi (neirotiski traucējumi, reakcija uz smagu stresu un adaptācijas traucējumi). Minēto Noteikumu 10. punkts nosaka, ka „pacientu identificējošā informācija (pacienta vārds, uzvārds, personas kods, deklarētā dzīvesvieta un faktiskā dzīvesvieta) datu apstrādes

sistēmā glabājas šifrētā veidā atsevišķi no pārējās reģistrā iekļautās informācijas. Saite starp pacientu identificējošo informāciju un pārējo reģistrā iekļauto informāciju datu apstrādes sistēmā tiek šifrēta. Iespēja identificēt konkrēto pacientu ir Centram, kā arī tai personai, kuru personas datu operators ir pilnvarojis šo noteikumu 6. punktā minētās informācijas ievadīšanai un aktualizēšanai”. Minēto noteikumu 11. punkts nosaka, ka: „Reģistrā iekļauto informāciju glabā elektroniski, nodrošinot fizisko personu datu aizsardzību Fizisko personu datu aizsardzības likumā un Ārstniecības likumā noteiktajā kārtībā. Reģistrā iekļautā informācija ir ierobežotas pieejamības informācija.”

Personas datu apstrāde tādās datu bāzēs kā ar noteiktām slimībām slimojošu pacientu reģistrs ierobežo Satversmes 96. pantā un Konvencijas 8. pantā nostiprinātās tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību. Satversmes 116. pants nosaka, ka personas tiesības uz privāto dzīvi var tikt ierobežotas, tomēr šādiem ierobežojumiem jābūt likumā paredzētiem un ar mērķi aizsargāt citu cilvēku tiesības, demokrātiskas valsts iekārtu, sabiedrības drošību un tikumību. Pie tam, lai ierobežojumi tiktu attaisnoti, tiem ir jābūt nepieciešamiem demokrātiskā sabiedrībā un līdzekļiem jābūt samērīgiem sasniedzamajam mērķim. Samērīgam ierobežojumam ir jāsasniedz konkrētais mērķis, jābūt atbilstošam konkrētā mērķa sasniegšanai, kā arī samērojamam ar iespējamiem indivīda zaudējumiem. Respektīvi, sabiedrības guvumam no tiem ir jābūt reālam un lielākam nekā indivīdam piemērotajam ierobežojumam.

Tika konstatēts, ka tiesību ierobežojums ir noteikts ar likumu un pastāv stingri reglamentēta kārtība, kādā informācija par pacientiem, kuri slimo ar noteiktām slimībām, tiek iekļauta Reģistrā un apstrādāta. Tāpat tika konstatēts, ka Reģistra izveidošana ir vērsta uz sabiedrības veselības aizsardzības un profilakses nodrošināšanu, kas atbilstoši Satversmes 116. pantam ir atzīstams par leģitīmu mērķi. Tomēr, izvērtējot ierobežojumu, netika konstatēta trešā kritērija – nepieciešamības demokrātiskā sabiedrībā – izpilde.

Tiesībsarga birojs neapšaubā statistiskās informācijas vākšanas nepieciešamību par personām, kuras slimo ar konkrētām slimībām, tai skaitā par personām ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, jo šādas informācijas vākšanai noteiktais mērķis kalpo visas sabiedrības interesēm un tādējādi iespējams kvalitatīvāk veidot valsts politiku veselības aprūpes jomā. Tomēr, izvērtējot nepieciešamību Reģistrā iekļaut identificējošu informāciju par tādiem pacientiem, kuriem ir psihiski un uzvedības traucējumi, kā arī vākt tik detalizētu informāciju par pacientu, kā to paredz Noteikumu 4. pielikums, Tiesībsarga birojs uzskata, ka attiecībā uz šīm personām identificējošas informācijas vākšana, kā arī šāds datu apjoms ir uzskatāms par nesamērīgi lielu. Konkrētajā gadījumā nepieciešams vērst uzmanību uz vairākiem starptautiskiem dokumentiem (Principi garīgi slimu personu aizsardzībai un garīgās veselības aprūpes uzlabošanai; Madrides deklarācija u.c.), kas nosaka, ka attiecībā uz personām ar garīgās veselības traucējumiem ir īpaši jāievēro konfidencialitāte, lai nodrošinātu nepieciešamo pacienta uzticēšanos psihiatram, ņemot vērā psihiatrijas jomas specifiku.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) savā praksē vairākkārt ir norādījusi, ka personas datu, īpaši medicīnisko datu, aizsardzībai ir fundamentāla nozīme, lai persona varētu īstenot Konvencijas 8. pantā garantētās tiesības uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību. Konfidencialitātes ievērošana attiecībā uz datiem par personas veselības stāvokli ir ļoti svarīgs princips visu Konvencijas dalībvalstu tiesiskajās sistēmās. Tas ir būtisks ne tikai, lai ievērotu pacienta privātumu, bet arī lai saglabātu viņa un viņas uzticamību mediķa profesijai un veselības aizsardzībai kopumā. Nacionālajiem likumiem ir jāsaturs atbilstošas juridiskas garantijas, lai novērstu datu par personas veselības stāvokli izplatīšanu vai atklāšanu tādā veidā, kas būtu pretrunā Konvencijas 8. pantā ietvertajām garantijām.

Turklāt jānorāda, ka minētajos Noteikumos nav skaidri formulēts mērķis, kādēļ būtu nepieciešams vākt tik ļoti plašu datu apjomu par pacientiem ar psihiskiem traucējumiem. Noteikumu 4. punktā noteiktie mērķi pēc savas būtības ietver uzdevumus, ko veic Reģistrs, un galvenais no tiem ir apkopot statistisko informāciju. Papildus jānorāda, ka saskaņā ar Valsts statistikas likuma 4. panta otro daļu 2009. gada 6. janvārī ir izdoti Ministru Kabineta noteikumi Nr. 10 „Noteikumi par valsts statistikas pārskatiem

veselības aprūpes jomā”, kuru 2.4. punkts paredz, ka Centrs apkopo statistiskos pārskatus, ko iesniedz ārstniecības iestādes arī par psihiatriskajām saslimšanām un psihiski slimo kontingentu atbilstoši šo noteikumu 4. pielikumam. Tādējādi informācijas apkopošana statistiskām vajadzībām tiek nodrošināta atbilstoši šiem noteikumiem.

Lai lemtu par ierobežojuma samērīgumu, jāizvērtē, vai likumdevējs izvēlējis iespējami saudzīgākos līdzekļus, proti, vai mērķi nevar sasniegt ar pamattiesības mazāk ierobežojošiem līdzekļiem.

Konkrētajā gadījumā statistiskas informācijas par personām ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem iegūšana ir iespējama, ārstniecības iestādēm Centram nosūtot neidentificētu informāciju, atbilstoši Ministru Kabineta noteikumiem Nr. 10 „Noteikumi par valsts statistikas pārskatiem veselības aprūpes jomā”.

Protams, gadījumā, ja informācija tiek vākta ar personu identificējošiem datiem, šāda informācija būs precīzāka. Tomēr jāņem vērā, ka statistika nekad nebūs pilnīgi precīza, un ar to arī ir jārēķinās. Piemēram, pašreizējā situācijā, kad informācija tiek vākta ar personu identificējošiem datiem, būs psihiatri, kas, cienot un ievērojot savu pacientu lūgumu viņu datus nekur tālāk nesūtīt, nemaz neinformēs Reģistru par šiem pacientiem. Pie šādiem apstākļiem grūti pat pateikt, kura statistiskā informācija būs precīzāka – tā, kur informācija tiek nosūtīta par neidentificētiem pacientiem vai par identificējamiem.

Tiesībsarga birojs uzskata, ka sabiedrības ieguvums konkrētajā situācijā nav lielāks par indivīdam nodarīto kaitējumu, jo šādu datu vākšana un apstrāde kopumā veicina pacientu neuzticību ārstniecības personālam un ārstniecības iestādēm, kā rezultātā cilvēki savlaicīgi nevēršas pēc palīdzības un sabiedrības apdraudējums tieši palielināsies. Ir jāuzsver, ka izvirzītā mērķa sasniegšana var notikt personai saudzējošākā veidā – vācot statistisko informāciju, neveidot vienotu Reģistru, kurā tiek apkopota sensitīva informācija par pacientiem ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem ar iespējām tos identificēt.

Veselības ministrija pēc tiesībsarga atzinuma saņemšanas informēja, ka ir izveidota darba grupa, kas izvērtēs iespējas mainīt esošo regulējumu.

II. Aizturēto ārzemnieku un patvēruma meklētāju tiesiskais statuss un aizsargāšana

Iesniegumu skaits Tiesībsarga birojā, kas skar ārvalstnieku un bezvalstnieku statusu, kā arī patvēruma meklētāju un bēgļu tiesības, salīdzinot ar aizvadīto gadu, ir pieaudzis. Iesniegumu skaitā kā īpaša būtu jāizdala patvēruma meklētāju un patvēruma procedūrā statusu ieguvušo personu grupa.

1. Patvēruma meklētāju un patvēruma procedūrā statusu ieguvušo personu tiesības

Visvairāk sūdzību tika saņemts no patvēruma meklētājiem un patvēruma procedūrā statusu ieguvušajām personām, turklāt šo sūdzību dominējošā tēma bija sociālā aizsardzība, dzīvesvietas jautājums un izglītība.

Biroja finansējuma samazināšanās rezultātā nav bijis iespējams veikt plašāku pētījumu par minēto personu sociālo nodrošinājumu un diskrimināciju darba tirgū un sabiedrībā, tomēr no Tiesībsarga biroja rīcībā esošās informācijas jāsecina, ka valstī pastāv problēmas šajā jautājumu lokā. Ja valsts uzņemas atbildību par indivīdu, kurš pieprasa patvērumu, un piešķir viņam uzturēšanās atļauju, kuru iespējams pagarināt, tai būtu jānodrošina visi priekšnosacījumi integrācijas procesa efektīvākai un ātrākai realizācijai. Alternatīvo statusu ieguvušajām personām būtu svarīgi saņemt plašāku sociālās palīdzības un pakalpojumu klāstu, nekā to šobrīd nodrošina Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums.

Ja personai nav nodrošināta valodas apguve, tai ir apgrūtināta piekļuve brīvajām vietām darba tirgū. Ja valsts alternatīvā statusa ieguvējiem finanšu līdzekļu trūkumā gadījumā nesniedz palīdzību un neatbalsta valsts valodas apguvi bez maksas, šīm personām ir apgrūtināta pieeja darba tirgum un šīs personas ir kā beztermiņa slogs sociālā atbalsta sistēmai. Šobrīd personām ar alternatīvo statusu, ja tās nav apguvušas valsts valodu un nav atradušas darbu, palīdzību pirmo deviņu mēnešu laikā sniedz valsts, tālākā atbalsta iespēja izriet no Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā noteiktā.

Alternatīvo statusu ieguvušo personu sūdzības norāda uz integrācijas politikas trūkumiem valstī, kā arī uz to, ka statusa pagarināšanas gadījumā minētajām personām ienākumi samazinās tādā apmērā, ka ar tiem nav iespējams nodrošināt pat primāro vajadzību un izdevumu segšanu. Šo jautājumu izpēti pabeigšana tiesībsargam būs aktuāla nākamgad.

Viens no 2011. gada notikumiem, kas būtu jāizceļ un kas liecina par būtiskiem uzlabojumiem aizturēto ārzemnieku, t.sk. patvēruma meklētāju, izmitināšanas jautājumā, ir jaunā Aizturēto ārzemnieku izmitināšanas centra „Daugavpils” (turpmāk – Centrs) atklāšana pārskata gada vasarā. Apsēdējot minēto centru, tika konstatēti būtiski uzlabojumi sadzīves apstākļos un nodrošinājumā, salīdzinot ar iepriekšējo izmitināšanas vietu – Aizturēto ārzemnieku izmitināšanas centru „Olaive”, kas šobrīd ir slēgts.

Ņemot vērā Centra pārcelšanu uz citu Latvijas reģionu un apzinoties trūkumus reģiona tiesnešu apmācībā un informētībā par kritērijiem, kas jāvērtē, aizturot imigrantus un patvēruma meklētājus, kā arī lai informētu tiesnešus par patvēruma procedūru, 2011. gada 20. maijā tiesībsargs sadarbībā ar Tiesu administrāciju rīkoja semināru Daugavpils pilsētas tiesas un Administratīvās rajona tiesas Rēzeknes tiesu nama tiesnešiem par patvēruma procedūru un patvēruma meklētāju aizturēšanu.

Šīs prioritātes ietvaros veiktas 2 monitoringa vizītes uz patvēruma meklētāju un aizturēto ārzemnieku izmitināšanas centriem. Tā Patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā „Mucenieki” tika uzsākta ikgadējā pārbaude, pirmkārt, ar mērķi noskaidrot, vai finansējuma samazinājuma apstākļos centra iemītniekiem tiek nodrošināti visi nepieciešamie komunālie pakalpojumi (apkure, siltais un aukstais ūdens), otrkārt, vizīte centrā tika organizēta ar mērķi noskaidrot, kādas ir iespējas centrā esošajiem patvēruma meklētājiem apgūt latviešu valodu un papildu profesionālās iemaņas. Bez tam apsekojamo jautājumu lokā bija jautājums, vai centrā izmitinātie skolas vecuma bērni apmeklē skolas un bērnudārzus.

Vizītes laikā tika secināts, ka finansējuma samazināšanās nav ietekmējusi komunālo pakalpojumu sniegšanas apjomu Patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā „Mucenieki” un tajā esošajām personām tiek nodrošināta dzīvojamo telpu apkure, kā arī siltā un aukstā ūdens saņemšana. Vienlaikus tika arī secināts, ka valstiskā līmenī joprojām netiek pievērsta uzmanība patvēruma meklētāju ātrākai iesaistei integrācijas procesā, jo primārās nepieciešamības – valsts valodas apguves – nodrošināšana pamatā balstās uz brīvprātīgo darbu centrā.

Attiecībā uz centrā „Mucenieki” izmitināto skolas vecuma bērnu, kā arī jau alternatīvo statusu saņēmušo bērnu izglītošanu vispārīgajās skolās tika secināts, ka patvēruma meklētāju bērniem un alternatīvo statusu saņēmušajiem nepilngadīgajiem bērniem tiek nodrošināta pieeja izglītībai, taču šobrīd saskatāma problēma bērnu sagatavošanā mācībām valsts valodā, respektīvi, iztrūkst atsevišķa, intensīva nodarbību cikla, kas sagatavotu bērnus mācībām klasē.

Ņemot vērā, ka šis jautājums var skart ne tikai augstāk minēto personu grupu, bet arī imigrantu bērnus, kas ieceļo un paliek dzīvot LR, veicot reformas izglītības sistēmā, būtu nepieciešams pievērst uzmanību arī minētajam jautājumam.

2. Piespiedu izraidīšanas procesa novērošana saskaņā ar Imigrācijas likumā veiktajiem grozījumiem

2011. gada 16. jūnijā Imigrācijas likumā tika veikti grozījumi saskaņā ar kuriem tiesībsargam tika deleģēta piespiedu izraidīšanas novērošanas funkcija. Šādi likuma grozījumi tika izdarīti, pamatojoties uz Eiropas Parlamenta un Padomes 2008. gada 16. decembra direktīvu 2008/115/EK par kopīgiem standartiem un procedūrām dalībvalstīs attiecībā uz to trešo valstu valstspiederīgo atgriešanu, kas dalībvalstī uzturas nelikumīgi. Minētā direktīva uzliek valstīm par pienākumu noteikt neatkarīgu iestādi, kas varētu novērot piespiedu izraidīšanas procesu.

Prioritārais uzdevums Tiesībsarga birojam šobrīd, pildot šo funkciju, ir izstrādāt novērošanas sistēmu un vadlīnijas šīs funkcijas pildīšanai, trūkumu konstatēšanas gadījumā iesniegt priekšlikumus grozījumu veikšanai un tuvāko gadu laikā pēc izstrādātās sistēmas aprobācijas iesaistīt minētās funkcijas pildīšanā nevalstiskās organizācijas.

Saskaņā ar likumu piespiedu izraidīšanas novērošanā tiesībsargam ir:

- jāapmeklē piespiedu izraidīšanai pakļauto aizturēto ārzemnieku izmitināšanas vietas, lai novērtētu izmitināšanas un uzturēšanās apstākļus, arī medicīniskās palīdzības nodrošināšanu un citu vajadzību apmierināšanu;
- jāiztaujā ārzemnieks, lai noskaidrotu viņa informētību par piespiedu izraidīšanas procesa gaitu, viņa tiesībām un to īstenošanas iespēju,
- jānovēro aizturēšanas brīdī ņemto aizturētās personas personīgo mantu atdošana, transportēšana no aizturēto personu izmitināšanas centra līdz izceļošanas punktam, bagāžas nodošana un reģistrēšana. Tāpat saskaņā ar minētajiem grozījumiem tiesībsargs var piedalīties piespiedu izraidīšanas procesa faktiskajā īstenošanā, lai novērtētu izraidāmā ārzemnieka cilvēktiesību ievērošanu.

No 2011. gada jūnija Tiesībsarga biroja pārstāvji, reaģējot uz saņemtajiem PMLP un Valsts robezsardzes lēmumiem par piespiedu izraidīšanu, ir veikuši 12 izraidāmo personu aptauju un apsekojuši izmitināšanas apstākļus, kā arī snieguši ziņojumu par novērošanā konstatētajiem pārkāpumiem. Tā 2011. gada 18. oktobrī, apsekojot Centru, tika konstatēts, ka Centrā nav pieslēgta apkure un Centra iemītnieki dzīvo aukstās, neapkurinātās telpās (par to tika saņemtas arī izraidāmo personu sūdzības). Atbildot uz tiesībsarga pieprasījumu, 2011. gada 27. oktobrī LR Iekšlietu ministrija informēja tiesībsargu, ka apkure Centrā ir pieslēgta 2011. gada 24. oktobrī.

Tāpat piespiedu izraidīšanas procesa uzraudzības ietvaros konstatētas problēmas, kas saistītas ar atbilstošu telpu trūkumu izraidāmo personu izmitināšanai Rīgā, ja personas atgriešanas procedūra tiek organizēta caur starptautisko lidostu „Rīga”. Tika konstatēts, ka personas pavada VR GP aizturēšanas izolatorā līdz pat 7 dienām, turklāt tur nav dušas. Aptauju gaitā tika saņemtas vairākas sūdzības par ēdienu (porcijas lielums un kvalitāte), sazināšanās iespējām ar tuviniekiem, neapsildītām telpām, pastāvīgo apgaismojumu kamerā.

Lai efektīvi pildītu uzliktās jaunās funkcijas un izstrādātu darboties spējīgu izraidīšanas uzraudzības mehānismu, Tiesībsarga birojs Eiropas Atgriešanās fonda ietvaros ir pieteicis projektu finansējuma saņemšanai, jo, izdarot likuma grozījumus, Tiesībsarga birojam netika piešķirts nekāds papildu finansējums.

III. Pilsonisko un politisko tiesību jomas aktualitātes

Līdztekus izvirzītajām prioritātēm pilsonisko un politisko tiesību jomas juriskonsultu ikdienas darbs 2011. gadā norisinājās tiesību uz taisnīgu tiesu un personu tiesiskā statusa aizsardzības jomās. Kopumā

2011. gadā Pilsonisko un politisko tiesību jomā tika saņemti 375 rakstveida iesniegumi, ierosinātas 39 pārbaudes lietas, 131 gadījumā atteikts ierosināt pārbaudes lietu, 74 pārbaudes lietas pabeigtas.

1. Tiesības uz taisnīgu tiesu

Tiesībsarga birojs jau iepriekšējos gados ir saņēmis ievērojamu skaitu iesniegumu, kas skar personas tiesības uz taisnīgu tiesu, tomēr 2011. gadā šo iesniegumu skaits ir pieaudzis. Vērtējot iesniegumu saturu, jāsecina, ka tiek skarti dažādi taisnīgas tiesas aspekti – gan personas pieeja tiesai, gan tiesības uz aizstāvību, pašam izvēloties sev aizstāvi, gan personas tiesības piedalīties tiesas procesā un paust savu viedokli, kā arī citi aspekti. Tomēr galvenā problēma, kas izriet no saņemtajiem iesniegumiem, ir saistīta ar personas tiesībām uz taisnīgu tiesu saprātīgos termiņos. Saistībā ar pēdējo jautājumu tiesībsargs vairākās pārbaudes lietās ir sniedzis arī atzinumus, kuros konstatējis pārkāpumus.

1.1. Saprātīgi termiņi

Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajā teikumā ir noteikts, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Tiesības uz taisnīgu tiesu sevī ietver arī lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā. Procesa pabeigšana saprātīgā termiņā ir saistīta ar lietas apjomu, juridisko sarežģītību, procesuālo darbību daudzumu, procesā iesaistīto personu attieksmi pret pienākumu pildīšanu un citiem objektīviem lietas apstākļiem.

Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – ECK) 6. panta pirmā daļa garantē personas tiesības uz taisnīgu tiesu, tajā skaitā arī personu tiesības uz savlaicīgu lietas izskatīšanu, tas ir, lietas virzību saprātīgos termiņos. Šīs normas mērķis ir „aizsargāt visas procesā iesaistītās puses [...] no pārmērīgiem procesuāliem kavējumiem”, novērst pārmērīgi ilgu tiesisko nenoteiktību, kā arī, vispārīgāk, uzturēt palāvību uz tiesu sistēmas efektivitāti un uzticamību.

Tiesībsargs vairākās pārbaudes lietās, vērtējot tiesas rīcību, neapšaubāmi ir atzinis faktu, ka Latvijas tiesas ir noslogotas un to pilnīgi efektīvam darbam pastāv dažādi ar personāla un materiālo nodrošinājumu saistīti šķēršļi. Vienlaicīgi tiesībsargs akcentējis – Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā praksē ir noraidījusi valdību argumentus, ka kadru trūkums vai vispārēji birokrātiski šķēršļi būtu pietiekams attaisnojums nespējai nodrošināt lietu savlaicīgu izskatīšanu; ECK 6. panta 1. punkts uzliek valstīm pienākumu organizēt savu tiesu sistēmu tādā veidā, lai tiesas varētu izpildīt šī panta prasības.

Neskatoties uz to, ka pārbaudes lietu ietvaros nereti nākas secināt – lietu izskatīšanas termiņi tiesās vilcināti pašu procesa dalībnieku vainas dēļ, vairākās lietās tiesībsargs ir konstatējis arī tiesas nepamatotu rīcību un savos atzinumos ir norādījis, ka gadījumos, kad lietas izskatīšana tiek atlikta tiesas vainas dēļ, nākamā tiesas sēde būtu jānozīmē iespējami tuvākā laikā, nevis pēc vairākiem mēnešiem, vēl jo vairāk ne pēc pusgada vai pat gada, kā tas ir noticis konkrētos gadījumos.

Tā, piemēram, Tiesībsarga birojā vērsās persona A., pret kuru kriminālprocess tika ierosināts 2005. gada rudenī, apsūdzība uzrādīta 2006. gada rudenī, un tā paša gada nogalē lieta tika nodota tiesai. Līdz 2011. gada pavasarim lieta vēl nebija izskatīta pirmās instances tiesā pēc būtības. 2011. gada vasaras beigās, kad bija nozīmēta tiesas sēde, tiesa to noņēma no izskatīšanas, nesniedzot tiesājamajam nekādu informāciju un pamatojumu šādai rīcībai. Pārbaudes lietā tika konstatēta lietas vilcināšana gan no paša tiesājamā, gan no tiesas puses, uz ko tika norādīts arī tiesībsarga atzinumā. Pēc atzinuma sniegšanas tiesa lietas izskatīšanu nozīmēja tuvākā mēneša laikā, un jau līdz 2011. gada beigām lieta tika izskatīta pēc būtības pirmajā tiesu institūcijā, un pieņemts spriedums.

Neskatoties uz to, ka saskaņā ar ECT praksi valsts nav atbildīga par tiesas procesa kavējumiem, kas radušies pušu rīcības rezultātā, tiesībsargs savos atzinumos ir norādījis, ka būtu nepieciešams izvērtēt esošo regulējumu un pastāvošo tiesu praksi, lai procesa dalībniekiem, izmantojot savas procesuālās

tiesības saskaņā ar spēkā esošo redakciju, nebūtu iespējams izmantot tās tādā veidā, lai ļaunprātīgi novilcinātu tiesas procesu.

1.2. Personas tiesības uz taisnīgu tiesu, atrodoties apcietinājumā

Tiesībsargs vairākās lietās ir konstatējis problēmu saistībā ar krimināllietu izskatīšanas termiņiem, it īpaši pievēršot uzmanību gadījumiem, kad persona krimināllietas izskatīšanas laikā atrodas apcietinājumā.

Šajos gadījumos var saskatīt divas pamatproblēmas:

- 1) garie iztiesāšanas termiņi;
- 2) tiesību apjoms personai atrodoties apcietinājumā.

Tiesībsargs jautājumu par garajiem iztiesāšanas termiņiem ir aktualizējis jau iepriekš, arī likumprojekts „Grozījumi Kriminālprocesa likumā” norāda uz to, ka tiek domāts, kā izveidojušos situāciju risināt. Grozījumi paredz vairākas izmaiņas līdzšinējā sistēmā, lai tiktu paātrināti krimināllietu izskatīšanas termiņi. Jaunais likumprojekts paredz biežāku izvērtēšanu attiecībā uz nepieciešamību turpināt piemērot apcietinājumu pēc pirmās instances tiesas sprieduma. Plānots, ka minētie grozījumi Kriminālprocesā stāsies spēkā 2012. gada 1. jūlijā.

Attiecībā uz otro problēmu jānorāda, ka tiesībsargs jau 2007. gadā vērsās Tieslietu ministrijā, aktualizējot jautājumu par tiesību apjoma palielināšanu personām, kas atrodas apcietinājumā pēc pirmās instances tiesas sprieduma. Tiesībsargs ir norādījis, ka būtu jāizvērtē normatīvais regulējums saistībā ar apcietinājumā esošo personu tiesību apjomu pēc pirmās instances tiesas sprieduma pasludināšanas, iespēju robežās paredzot līdzvērtīgas tiesības ar notiesātajām personām.

Piemēram, persona, attiecībā uz kuru ir pieņemts pirmās instances notiesājošs tiesas spriedums, bet ir iesniegta apelācijas sūdzība, saglabā apcietinātās personas statusu, un šādai personai saskaņā ar Sodū izpildes kodeksu nav tiesību uz ilgstošo satikšanos, šādas personas nevar tik pakļautas progresīvai soda izpildei, kas tiek attiecināta uz notiesātajām personām un kuras mērķis ir panākt soda izpildes režīma atbilstību notiesātā uzvedībai un resocializācijas pakāpei, nodrošinot soda izpildi, kā arī notiesātā optimālu iekļaušanos dzīvē pēc atbrīvošanas.

Tiesībsarga birojā saņemtā informācija liecina, ka Latvijā pie esošās tiesu noslodzes daudzos gadījumos personām nākas gadiem ilgi atrasties apcietinātā statusā, galvenokārt gaidot lietas izskatīšanu apelācijas un kasācijas instancēs.

2011. gadā ir uzsākta (un turpināsies arī nākamajā gadā) iespējamo problēmas risinājumu meklēšana starp kompetentajām institūcijām, un šajās diskusijās piedalās arī Tiesībsarga biroja pārstāvji.

Ar 2010. gada 21. oktobra grozījumiem (stājās spēkā 2011. gada 1. janvārī) Krimināllikumā ir paredzēta jauna norma – 49.1 pants, kas paredz veidus, kā tiesa, nosakot sodu, var labot personai nodarīto kaitējumu, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Krimināllikuma 49.1 panta pirmā daļa paredz: „Ja tiesa konstatē, ka nav ievērotas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, tā var: 1) šo apstākli ņemt vērā pie soda noteikšanas un sodu mīkstināt; 2) noteikt sodu, kas ir zemāks par minimālo robežu, kāda par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu paredzēta likumā; 3) noteikt citu, vieglāku soda veidu, nekā par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu paredzēts likumā”.

Tiesībsargs savos atzinumos ir vērsis iesniedzēju uzmanību uz minēto normu, tomēr ierobežoto resursu dēļ nav bijis iespējams veikt pētījumu par to, cik bieži tiesas šo normu ir piemērojušas un vai šīs normas ieviešana ir sasniegusi iecerēto mērķi.

1.3. Pieeja tiesai

2011. gadā aktualizējās jau agrāk skatītais jautājums par pieeju tiesai un personas tiesībām vērsties valsts un pašvaldību iestādēs, un šķēršļiem šo tiesību īstenošanai valsts valodas neprasmes dēļ.

Tiesībsargs pārbaudes lietas ietvaros konstatēja, ka ieslodzītajām personām pieeja tiesai ārpus kriminālprocesa ir praktiski ierobežota valsts valodas nepietiekamas prasmes dēļ. Saziņa ar radniekiem un materiālās iespējas daudziem ieslodzītajiem ir ierobežotas, līdz ar to nav iespējas veikt pieteikuma vai sūdzības tulkojumu. Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā paredzētās iespējas arī ir ierobežoti pieejamas, bet attiecībā uz vērsanos administratīvajā tiesā un Satversmes tiesā to nav vispār. Kā redzams praksē, arī Juridiskās palīdzības administrācija nav šīm personām pieejama valodas neprasmes dēļ.

Šī jautājuma risināšanai tiesībsargs vērsās Tieslietu ministrijā, lūdzot izvērtēt, kā, ievērojot Valsts valodas likuma prasības, varētu praktiski nodrošināt pieeju tiesai civillietās, administratīvajās lietās un konstitucionālo sūdzību iesniegšanā ieslodzītajiem, kuri objektīvi nespēj sagatavot dokumentus tiesai valsts valodā. Kā iespējamie risinājumi tika norādīti, piemēram, tulka pieejamība ieslodzījuma vietā, plašākas valsts valodas apmācības vai vismaz sākotnēji ieslodzījuma vietā pieejami standarta pieteikumu paraugi (veidlapas) un darbinieks, kas varētu sniegt īsu konsultāciju. Kā otrs risinājums tika ierosināts paplašināt palīdzības piešķiršanas kritērijus Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā, uzsverot, ka, lai arī šie risinājumi prasa finansiālus ieguldījumus, tie ir būtiski, lai garantētu personu konstitucionālās tiesības uz taisnīgu tiesu.

Tieslietu ministrija kopumā ir atbalstījusi nepieciešamību risināt jautājumu par tulka pieejamību ieslodzījuma vietā un plašākām valsts valodas apmācībām ieslodzījuma vietās, taču norādījusi, ka šie risinājumi saistīti ar papildu valsts budžeta līdzekļiem, kas šobrīd nav pieejami. Tāpat Tieslietu ministrija norādījusi, ka sadarbībā ar Ieslodzījumu vietu pārvaldi meklēs risinājumus, kas neprasa papildu finansiālo ieguldījumu (t.sk. brīvības atņemšanas iestādes un IeVP lēmumu autorizētā pieteikuma (sūdzības) veidlapas izstrāde, valodas apguves kursi u.tml.). Tieslietu ministrija nesaskata pamatojumu palīdzības piešķiršanas kritēriju paplašināšanai Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā attiecībā uz vērsanos Satversmes tiesā un citās jomās. Tiesībsargs ir vērsies šī jautājuma risināšanai arī Saeimas komisijās, taču pagaidām nav panākta tā virzība.

2. Personas tiesiskais statuss

Papildu stratēģijā izvirzītajām prioritātēm kā aktuālu tēmu varētu minēt pilsonības piešķiršanas un atņemšanas jautājumu.

2010. gada pārskatā tiesībsargs aktualizēja dubultpilsonības jautājumu kā vienu no tiem, kam politiskajā līmenī tuvākajā laikā būtu jāpievērš uzmanība, jo personas, migrējot uz ārvalstīm un nodzīvojot tur noteiktu laika posmu, var naturalizācijas ceļā iegūt ārvalsts pilsonību, un noteiktos apstākļos tas uzrādīs tendenci, ka samazināsies Latvijas Republikas pilsoņu kopums vai būs jākonstatē ievērojams latents dubultpilsonību ieguvušo personu skaits. Kā reaģēt uz šo globālo tendenci, valstij būtu jāizšķiras tuvākajā laikā. Vairāk nekā trīspadsmit gadus Pilsonības likuma nostādnes netika mainītas. Šobrīd, kad Saeimā ir iesniegti priekšlikumi grozījumiem Pilsonības likumā, kas skar arī iespējamo grozījumu veikšanu dubultpilsonības jautājumā attiecībā uz atsevišķu valstu grupu, būtu vēlams diskutēt politiskajā līmenī arī attiecībā uz Pilsonības likuma 3.1 panta regulējumu, t.sk. panta piekto daļu. Pēc tiesībsarga ieskata politiskā līmenī ir jābūt redzējumam, kādā veidā valsts nākotnē vēlas risināt nepilsoņu skaita samazināšanas jautājumu. Būtu vēlams, ka ar normatīvā regulējuma palīdzību šo statusu ieguvušo iedzīvotāju skaits samazinātos iespējami īsākā laika posmā.

2011. gadā no iedzīvotājiem mutvārdos un rakstveidā saņemtajos iesniegumos iezīmējās vēl viena tendence, kas skar pilsoņa statusa regulējumu valstī, proti, personas vēlējās atteikties no Latvijas Republikas pilsonības, saņemot nepilsoņa statusu. Reaģēt uz šādu rīcību, kuru drīzāk varētu raksturot kā emocionālu protestu pret situāciju valstī, juridiski nav iespējams, jo saskaņā ar normatīvo regulējumu persona, kura ir bijusi kādas valsts pilsoņe, nevar pretendēt uz nepilsoņa statusu.

Saistībā ar pilsonības atņemšanas jautājumu Tiesībsarga birojā 2011. gadā ar atzinumu tika pabeigta pārbaudes lieta par personu, kas bija Latvijas Republikas pilsoņe un kurai atņēma pilsonību, piešķirot bezvalstnieka statusu. Lemjot tālāk jautājumu par uzturēšanās atļauju, PMLP atteica izsniegt personai pastāvīgās uzturēšanās atļauju. Jāatzīmē, ka 2010. gadā tiesībsargs jau vērtēja jautājumu par Latvijas Republikas pilsonības atņemšanu minētajai personai un konstatēja, ka pilsonība personai atņemta, nevērtējot samērīgumu. Pēc LR IeM PMLP galīgā lēmuma atteikt piešķirt minētajai personai pastāvīgo uzturēšanās atļauju, tiesībsargs sniedza atzinumu par minēto jautājumu un, pamatojoties uz Tiesībsarga likuma 13. pantu, vērsās administratīvajā rajona tiesā, aizstāvot minētās personas intereses un apstrīdot atteikumu bijušajai Latvijas Republikas pilsoņei, pēc tautības latvietei, kurai visciešākā saikne ir ar Latvijas valsti un kura pastāvīgi dzīvo valstī, to nepamētot, piešķirt pastāvīgo uzturēšanās atļauju.

Krimināltiesību joma

Kas ir krimināltiesības cilvēktiesību kontekstā?

Krimināltiesības ir saistītas ar valsts represīvo iestāžu rīcību, veicot pirmstiesas izmeklēšanu, piemērojot un izpildot sodu. Tādējādi krimināltiesību jomas uzmanības lokā ir praktiski visas Satversmēs 8. nodaļā un Konvencijā uzskaitītās pamattiesības, kuru aizskārums ir vai var rasties galvenokārt Valsts vai pašvaldības policijas, Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu rīcības rezultātā. Piemēram, soda uzlikšana un izpilde administratīvo pārkāpumu lietās, noziedzīga nodarījuma izmeklēšana un ar to saistītie tiesību ierobežojumi, kā arī apstākļi ieslodzījuma vietās un personu tiesību ierobežojumi tajās. Kā būtiskākie jautājumi jomas kontekstā varētu tikt izdalīti:

- 1) tiesības uz dzīvību un veselību (efektīva izmeklēšana tiesību aizskārums gadījumā);
- 2) necilvēcīgas apiešanās un spīdzināšanas aizliegums (amatpersonu rīcība un apstākļi ieslodzījuma vietās);
- 3) tiesības uz brīvību (drošības līdzekļu piemērošana);
- 4) tiesības uz taisnīgu tiesu (pirmstiesas izmeklēšanas kontekstā);
- 5) tiesību uz īpašumu ierobežojums (pirmstiesas izmeklēšanas laikā);
- 6) privātās dzīves ierobežojums (pirmstiesas izmeklēšanas un soda izpildes laikā).

Krimināltiesību jomas prioritātes:

1. Ieslodzīto personu tiesību aizsargāšana slēgta tipa iestādēs.
2. Personu tiesību ievērošana pirmstiesas izmeklēšanas laikā.
3. Personu tiesību aizsardzības garantiju ievērošana saskarsmē ar policiju.

I. Ieslodzīto personu tiesību aizsargāšana slēgta tipa iestādēs

Ieslodzītās personas ir mazaizsargāto personu grupa, kas var tikt pakļauta dažādiem cilvēktiesību aizskārumiem. Ieslodzīto personu tiesību aizsargāšana slēgta tipa iestādēs kā prioritāte tika izvirzīta ar mērķi turpināt iepriekšējos gados uzsāktu sistēmisko problēmu apzināšanu un novēršanu.

Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācijas Rec(2006) par Eiropas cietumu noteikumiem (turpmāk – Eiropas cietumu noteikumi) 1. daļas 2. punktā norādīts, ka personām, kurām atņemta brīvība, saglabā visas tiesības, izņemot tās, kas tām likumīgi atņemtas ar lēmumu, ar kuru tām piespriests sods vai piemērots apcietinājums. Senāts vairākās lietās ir secinājis, ka ieslodzījumā esošajām personām jābūt nodrošinātam noteiktam cilvēktiesību minimumam, kas personai nevar tikt

atņemts, lai nepārkāptu personas tiesības uz cilvēcīgu izturēšanos attiecībā pret to (sk., Senāta 2006. gada 15. jūnija lēmuma lietā Nr. SKA-348/2006 11. punktu, 2007. gada 14. februāra lēmuma lietā Nr. SKA-186/2007 7. punktu, 2007. gada 15. jūnija lēmuma lietā Nr. SKA-404/2007 11. punktu).

No ieslodzītajām personām ik gadu tiek saņemts ievērojams iesniegumu skaits par brīvības atņemšanas apstākļiem, labas pārvaldības principa pārkāpumiem, nepietiekamu medicīnisko aprūpi un citiem jautājumiem.

Tiesībsargs ir vienīgā neatkarīgā valsts institūcija, kurai likumdevējs ir deleģējis tiesības jebkurā laikā bez speciālas atļaujas apmeklēt slēgta tipa iestādes, brīvi pārvietoties iestādes teritorijā, apmeklēt visas telpas un vienatnē satikties ar personām, kuras tiek turētas slēgta tipa iestādēs. Šīs tiesības Tiesībsarga biroja darbinieki efektīvi izmanto, lai iegūtu objektīvu informāciju, izskatot individuālus iesniegumus, kā arī veicot monitoringa vizītes pēc savas iniciatīvas. 2011. gadā ir veiktas 14 vizītes uz ieslodzījuma vietām. Monitoringa vizītes veiktas Šķirotavas cietumā, Vecumnieku cietumā, Daugavgrīvas cietumā, Jelgavas cietumā, Olaines cietumā un Rīgas Centrālcietumā.

Tiesībsarga biroja pārstāvji arī novēroja, kā šogad ieslodzījuma vietās tiek organizēta balsošana. 23. jūlijā (tautas nobalsošanā par 10. Saeimas atlaišanu) un 17. septembrī (11. Saeimas vēlēšanās) tika apmeklēta lielākā daļa ieslodzījuma vietu.

Saistībā ar tiesību aktu grozīšanu un priekšlikumu izteikšanu ieslodzījuma vietu darba pilnveidošanai Tiesībsarga biroja darbinieki pastāvīgi piedalās šādās Tieslietu ministrijas izveidotajās darbā grupās:

- Kriminālsodu izpildes politikas pastāvīgajā darba grupā,
- Jaunu Brīvības atņemšanas iestāžu iekšējās kārtības noteikumu izstrādes darba grupā,
- darba grupā Par apcietinājuma un kriminālsodu izpildes laikā pieņemto lēmumu pārsūdzēšanas/apstrīdēšanas normatīvā regulējuma uzlabošanu,
- darba grupā Par pētniecisko aktivitāšu koordinēšanu kriminālsodu izpildes jomā.

Šogad, no 5. līdz 15. septembrim, Latvijā kārtējo monitoringa vizīti veica Eiropas Komiteja spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai (CPT). Komitejas delegācijas pārstāvji vizītes laikā tikās arī ar tiesībsargu. Tikšanās laikā tika pārrunāta tiesībsarga loma slēgta tipa iestāžu uzraudzībā. Tika sniegts pārskats par tiesībsarga sniegtajām rekomendācijām atbildīgajām iestādēm. Īpaši tika uzsvērts izmeklēšanas institūta efektivitātes trūkums ieslodzījuma vietās, sniegta informācija par tām ieslodzījuma vietām, kur sadzīves apstākļi ir visnepiemērotākie ieslodzīto turēšanai, piemēram, Valmieras cietuma Izmeklēšanas nodaļā un uz mūžu notiesāto nodaļā Jelgavas cietumā.

1. Labas pārvaldības principu ievērošana

Par labas pārvaldības principa pārkāpumiem 2011. gadā ir saņemti 60 iesniegumi. Savukārt 186 iesniegumos lūgts sniegt informāciju par dažādiem ar soda izpildi saistītiem jautājumiem. Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. pants paredz, ka valsts pārvalde savā darbībā ievēro labas pārvaldības principu. Tas ietver atklātību pret privātpersonu un sabiedrību, datu aizsardzību, taisnīgu procedūru īstenošanu saprātīgā laikā un citus noteikumus, kuru mērķis ir panākt, lai valsts pārvalde ievērotu privātpersonas tiesības un tiesiskās intereses.

Labas pārvaldības princips ieslodzījuma vietā nozīmē to, ka ieslodzītajām personām ir brīva pieeja cietuma darbiniekiem gan rakstiskā, gan mutiskā veidā. Cietuma administrācijai uz ieslodzīto lūgumiem un sūdzībām ir jāreaģē laicīgi. Cietuma administrācijai aktīvi jākomunicē ar ieslodzītajiem, jāinformē par ieslodzītās personas tiesībām un pienākumiem, jācenšas atbildēt pēc būtības uz visiem ieslodzīto interesējošiem jautājumiem, kā arī jārisina ieslodzīto problēmas brīvības atņemšanas iestādē.

Tiesībsargs no saņemtajiem ieslodzīto iesniegumiem un no ieslodzījuma vietu apmeklējumos iegūtās informācijas secina, ka ieslodzījuma vietās, kurās ir liels ieslodzīto skaits, kā tas, piemēram, ir Rīgas Centrālcietumā, Daugavgrīvas cietumā, ir vērojami labas pārvaldības principa pārkāpumi. Nešaubīgi, ka pats cietuma priekšnieks nevar būt pieejams visiem ieslodzītajiem, līdz ar to īpaša loma ir vecāko inspektoru darbam ieslodzījuma vietā. Tieši vecākajiem inspektoriem visaktīvāk jākomunicē ar ieslodzītajiem, jo visbiežāk sūdzības rodas no tā, ka ieslodzītajam nav pienācīgi izskaidrots kāds jautājums vai arī viņš vispār nav uzklausīts.

Joprojām tiek saņemti iesniegumi par to, ka cietuma darbinieki kontrolē ieslodzīto saraksti ar institūcijām, sarakste ar kurām nav pakļauta pārbaudei. Aizvērtā veidā nosūtītās vēstules tiek atnestas atpakaļ, un ieslodzītie tiek aicināti tās nenosūtīt.

Tiesībsargs nosūtīja vēstuli Ieslodzījuma vietu pārvaldei ar lūgumu mācību procesā vai sanāksmēs ar cietuma priekšniekiem pārrunāt labas pārvaldības principa ievērošanas nozīmi ieslodzīto tiesību ievērošanā.

Tāpat vizīšu laikā, iepazīstoties ar ieslodzīto personu lietām, redzams, ka cietuma administrācija, pieņemot lēmumu par ieslodzītās personas disciplinārsodišanu, ne vienmēr izvērtē ieslodzītā paskaidrojumus par notikušā apstākļiem. Piemērotie disciplinārsodi lielā mērā ietekmē ieslodzījuma vietu administratīvo komisiju lēmumus par notiesāto pārvietošanu uz augstāku/zemāku soda izciešanas režīma pakāpi. Iepazīstoties ar notiesāto personu lietām Šķirotavas cietumā, uzmanība tika pievērsta administratīvo komisiju lēmumu saturam un tika konstatēts, ka protokollēmumi lielākoties nav izprotami un to formulējums parasti sastāv no vispārīgām tipveida frāzēm, piemēram, „nav sasniegts noteiktais resocializācijas rezultāts” vai „nav sasniegts brīvības atņemšanas soda mērķis”. Bija vērojams, ka arī pašiem ieslodzītajiem, izlasot šādu formulējumu, nebija skaidrs, kādu iemeslu dēļ viņiem atteikta pārvietošana uz augstāku soda izciešanas režīma pakāpi. Turklāt negatīvi administratīvo komisiju lēmumi par pārvietošanu uz augstāku režīmu ir pieņemti pat situācijās, kad Resocializācijas daļas priekšnieka vērtējums par konkrēto ieslodzīto ir bijis pozitīvs.

Papildus vērojama savdabīga tendence kavēt personu pārvietošanu uz atklātā tipa cietumu. Sākotnēji personai ir atteikts pārvietot uz atklātā tipa cietumu, bet pēc kāda laika tiek pieņemts pozitīvs lēmums, lai gan no lietas nav secināms, ka būtu mainījušies kādi būtiski apstākļi personas uzvedībā vai attiecībā uz kādiem citiem aspektiem.

No saņemtajiem iesniegumiem un vizīšu laikā konstatētā nākas secināt, ka ieslodzījuma vietās pastāv ieslodzīto pašpārvaldes. Piemēram, monitoringa vizītes laikā Šķirotavas cietumā ieslodzītie šo savu iekšējo kārtību nemaz necentās slēpt un brīvi par to runāja. Minētais liecina par to, ka arī cietuma administrācijai par to ir zināms, un tai būtu aktīvāk jāveic nepieciešamās darbības, lai esošo kārtību lauztu. Iepriekš minēto apliecina konkrēti piemēri – labierīcības un sanitārās telpas vienībās uzkopj tikai zemākā ranga ieslodzītie jeb „kreisie”.

Aktuāls jautājums ir maksas iekasēšana par patērēto elektroenerģiju. Pamatojoties uz 2006. gada 30. maija Ministru kabineta Nr. 432 „Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi” 41. panta nosacījumiem, izdevumus par individuālās sadzīves elektroiekārtas patērēto elektroenerģiju sedz notiesātais. Tātad ieslodzītais drīkst izmantot personisko televizoru un citu sadzīves tehniku tikai tad, ja viņam ir iespēja segt izdevumus par patērēto elektroenerģiju.

Jau 2011. gada sākumā tiesībsargs Tieslietu ministrijai norādīja patērētās elektroenerģijas apmaksas neaurskatāmo procedūru ieslodzījuma vietās. Nav saprotams, pēc kādiem kritērijiem tiek iekasēta maksa par patērēto elektroenerģiju. 2011. gada 3. marta atbildē Tieslietu ministrija tiesībsargu informēja, ka Ieslodzījuma vietu pārvalde izstrādās grozījumus Ministru kabineta 2006. gada 25. aprīļa

noteikumos Nr. 327 „Ieslodzījuma vietu maksas pakalpojumu cenrādis”, kuros paredzēs noteikt maksu par elektropreču lietošanu. Taču līdz šim grozījumi nav pieņemti.

2. Brīvības atņemšanas soda progresīvās sistēmas ietvaros pieņemto lēmumu pārsūdzēšanas efektivitāte

Tiesībsarga birojā ilgstošā laika posmā ir saņemti notiesāto iesniegumi par disciplinārsodu un administratīvo komisiju pieņemto lēmumu pārsūdzēšanu. Lai šo jautājumu izvērtētu sistemātiski, tiesībsargs ierosināja pārbaudes lietu. Pārbaudes lietā ir secināts, ka lēmumu par disciplinārsodu piemērošanu notiesātajiem un administratīvo komisiju pieņemto lēmumu pārsūdzības mehānisms ir neefektīvs.

Latvijas Sodų izpildes kodekss (turpmāk – SIK) paredz, ka piemērotos sodus par režīma pārkāpumu notiesātais var pārsūdzēt Ieslodzījuma vietu pārvaldē un pēc tam administratīvajā tiesā. Savukārt administratīvā komisija, lemjot jautājumu par režīma maiņu, piemērotos disciplinārsodus ņem vērā, un vairumā gadījumu negatīvs lēmums tiek pieņemts, pamatojoties uz to, ka ir izdarīts disciplinārpārkāpums, kaut arī tas likumā noteiktajā kārtībā ir pārsūdzēts. Arī administratīvās komisijas lēmums tiek izpildīts nekavējoties, kaut gan arī tas ir pārsūdzams.

Tiesībsargs secināja, ka šobrīd nav saskatāms mērķis disciplinārsodu pārsūdzībai, sodu notiesātais izcieš nekavējoties, pārsūdzība ir ilgs process, savukārt administratīvā komisija to tāpat ņem vērā, lemjot par režīma maiņu.

Disciplinārsodi ir pārsūdzami Administratīvā procesa likumā (turpmāk – APL) noteiktajā kārtībā, un šo lietu izskatīšana administratīvajā tiesā ilgst gadu, divus. Savukārt administratīvo komisiju lēmumi ir pārsūdzami vispārējās jurisdikcijas tiesās Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā. Lietas par administratīvo komisiju lēmumiem tiek izskatītas dažu mēnešu laikā. Šie abi jautājumi ir savstarpēji cieši saistīti, tāpēc atzinumā tiesībsargs norādīja, ka jāvērtē, vai nebūtu lietderīgāk skatīt tos viena procesa ietvaros kā vienotus soda izpildes jautājumus.

Turklāt administratīvajai komisijai būtu jāpieņem lēmums tikai tad, kad ir pilnīgi skaidrs, vai notiesāto raksturojošais elements – sods par režīma pārkāpumu – ir bijis piemērots tiesiski vai prettiesiski. Arī administratīvās komisijas lēmuma pārsūdzība nebūtu formāla, bet balstīta uz pamatotiem un juridiski vairs neapstrīdamiem faktiem.

Minētais problēmjautājums ir ietverts Tieslietu ministrijas darba grupas Par apcietinājuma un kriminālsodu izpildes laikā pieņemto lēmumu pārsūdzēšanas/apstrīdēšanas normatīvā regulējuma uzlabošanu darba kārtībā. Šajā darba grupā piedalās arī Tiesībsarga biroja pārstāvis.

Atzinumā ir aktualizēts jautājums par to, ka administratīvās komisijas neņem vērā tiesas lēmumus lietās par administratīvo komisiju pieņemto lēmumu atcelšanu un pieņem iepriekšējiem identiskus lēmumus. Lai gan SIK 50.13.panta ceturtā daļa paredz, ka gadījumos, kad tiesa ir atcēlusi administratīvās komisijas lēmumu, šī lieta no jauna ir izskatāma nākamajā administratīvās komisijas sēdē, tomēr šāda situācija ir nepieļaujama. Pienākums ievērot tiesas lēmumus izriet no Latvijas Republikas Satversmes un likuma „Par tiesu varu”. Turklāt tiesa bieži vien savos lēmumos ir norādījusi uz būtiskiem trūkumiem administratīvo komisiju darbā. Tāpēc tiesībsargs secināja, ka pašreiz tiesas tiek nepamatoti noslogotas, administratīvās komisijas lēmums mainīts netiek un arī notiesātajam no tā nav nekāda labuma. Pat ja tiesa ir atcēlusi administratīvās komisijas lēmumu, tas tikai rada pienākumu atkārtoti lietu izskatīt nākamajā administratīvās komisijas sēdē.

Minētais jautājums tika diskutēts Tieslietu ministrijas Kriminālsodu izpildes darba grupas sanāksmē, kurā piedalījās arī Tiesībsarga biroja pārstāvji. Darba grupas dalībnieki piekrita tiesībsarga atzinumā

konstatētajam par nepieciešamību administratīvajām komisijām ievērot tiesas lēmumā noteikto. Tieslietu ministrijas pārstāvji uzdeva Ieslodzījuma vietu pārvaldei veikt pasākumus šī jautājuma noregulēšanā. Tiesībsargs arī turpmāk vērtēs, vai administratīvās komisijas ņem vērā tiesas lēmumos norādīto.

3. Medicīniskā aprūpe

Tāpat kā iepriekšējos gados, arī šogad tika saņemti iesniegumi par veselības aprūpes jautājumiem (ārstu nepieejamību, sniegtās medicīniskās palīdzības kvalitātes trūkumiem, medikamentu trūkumu). Kā zināms 2010. gada 20. jūnijā tika sastādīts tiesībsarga atzinums Nr. 20, kurā iztirzātas problēmas un sniegti ieteikumi Tieslietu ministrijai, Veselības ministrijai un Ieslodzījuma vietu pārvaldei. Atzinumā tika konstatēts, ka pastāvošā ieslodzīto veselības aprūpes sistēma neatbilst Eiropas cietumu noteikumu vadlīnijām. 2011. gada oktobrī tiesībsargs nosūtīja vēstuli Ministru prezidentam, kurā atkārtoti vērsa uzmanību uz veselības aprūpes problēmām ieslodzījuma vietās.

Ministru kabinets informē, ka 2011. gadā Tieslietu ministrijai ar Veselības ministrijas atbalstu ir izdevies panākt ievērojamu progresu ieslodzīto veselības aprūpes sistēmas uzlabošanā. Ir izveidota jauna ieslodzīto veselības aprūpes finansēšanas kārtība, kas maksimāli tuvināta sabiedrībā pastāvošajai. Jaunā kārtība ir saistīta ar papildu naudas nepieciešamību ieslodzīto veselības aprūpes izdevumu segšanā, tomēr jāatzīmē, ka Tieslietu ministrija šos izdevumus nodrošinās piešķirtā budžeta ietvaros. Tiesībsargs 2012. gadā sekos, kā normatīvais akts tiek izpildīts praksē.

2011. gada 27. septembrī tika pieņemti Ministru kabineta noteikumi Nr. 744 „Grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 19. decembra noteikumos Nr. 1046 „Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība”” (turpmāk – Noteikumos Nr. 1046), kas nosaka jaunu kompetences sadalījumu starp Tieslietu ministriju un Veselības ministriju attiecībā uz ieslodzīto veselības aprūpes finansēšanu.

Tieslietu ministrija sedz samaksu:

- par ieslodzījuma vietā strādājošās ārstniecības personas sniegtajiem veselības aprūpes pakalpojumiem;
- pacientu iemaksas un pacientu līdzmaksājumus par ieslodzītajiem, kas saņem veselības aprūpi ārpus ieslodzījuma vietas.

Ar grozījumiem Noteikumos Nr. 1046 ieslodzījuma vietu ārstu tiesības pietuvinātas brīvībā strādājošo ģimenes ārstu tiesībām, paredzot ieslodzījuma vietu ārstiem tiesības izrakstīt nosūtījumus ieslodzīto izmeklējumiem, kas ieslodzītajiem dos iespēju saņemt valsts apmaksātus ambulatoros un stacionāros veselības aprūpes pakalpojumus ārstniecības iestādēs ārpus ieslodzījuma vietām par valsts budžeta līdzekļiem, tai skaitā arī kompensējamus medikamentus, tāpat kā tas ir pārējiem iedzīvotājiem sabiedrībā.

4. Sadržīves apstākļi

Sākot ar 2010. gadu Tiesībsarga birojā tika mainīta prakse saistībā ar individuālo sūdzību izskatīšanu par sadzīves apstākļiem ieslodzījuma vietās. Lai racionāli izmantotu resursus, netiek veikta tūlītēja individuālo sūdzību pārbaude ieslodzījuma vietās, taču pārbaudes vizītes tiek plānotas, izvērtējot saņemtajos iesniegumos sniegtās ziņas.

Tā, piemēram, ilgākā laika posmā tika saņemti iesniegumi par neatbilstošiem sadzīves apstākļiem Rīgas Centrālcietuma un Olaines cietuma soda izolatoru kamerās. Tika veiktas pārbaudes un secināts, ka abās ieslodzījuma vietās atsevišķas soda izolatoru kameras ir neatbilstošas cilvēktiesību prasībām. Sanitārais mezgls veidots kā caurums grīdā un nav norobežots no pārējās telpas. Virs tā atrodas aukstā ūdens krāns, līdz ar to ieslodzītais ir spiests mazgāties un veikt citus ar personīgo higiēnu saistītos

pasākumus virs kanalizācijas. Tiesībsargs vairākkārt uzsvēris, ka higiēniskās aprūpes veikšana virs sanitārā mezgla, kurš ir veidots kā caurums grīdā un virs kura ir izveidots ūdens krāns, no cilvēktiesību viedokļa ir uzskatāma par pazemojošu. Līdzīgi apstākļi tika konstatēti 2008. gadā Jēkabpils cietumā. Tiesībsargs toreiz rekomendēja neizmantot soda izolatora kameras, taču tikai pēc Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komitejas (turpmāk – CPT) vizītes, kas notika 2009. gada decembra sākumā, un tās saņemtajiem norādījumiem Jēkabpils cietumā tika slēgtas piecas soda izolatora kameras.

Tiesībsargs rekomendēja līdz apstākļu uzlabošanai norādītajās Rīgas Centrālcietuma un Olaines cietuma soda izolatora kamerās ieslodzītos neievietot. Olaines cietuma administrācija atbildes vēstulē norāda, ka tiesībsarga rekomendācija tiks respektēta.

Apmeklējot slēgta tipa iestādes, tika pievērsta uzmanība arī tiesībsarga iepriekš sniegto rekomendāciju izpildei.

4.1. Jelgavas cietums

Tiesībsargs, tāpat kā Spīdzināšanas novēršanas komiteja (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, CPT), jau 2007. gadā ir secinājis, ka Jelgavas cietumā režīms un uzturēšanā apstākļi nav atbilstoši cilvēktiesību prasībām. Tiesībsarga biroja darbinieki 2011. gada 23. martā apmeklēja Jelgavas cietumu, kur cita starpā veica pārbaudi arī uz mūžu notiesāto korpusā. Vizītes laikā tika secināts, ka uz mūžu notiesātajiem nav nodrošināta iespēja ne strādāt, ne iegūt izglītību. Vienīgā aktivitāte dienā ir vienu stundu ilga pastaiga. Tādējādi 23 stundas diennaktī ieslodzītais pavada kamerā. Uz mūžu notiesātie ir ne tikai pilnībā norobežoti no citiem ieslodzītajiem, kas atrodas cietumā, bet ir norobežoti arī savā starpā. Ieslodzītais reāli var runāt un kontaktēties tikai ar to ieslodzīto, kurš atrodas viņa kamerā. Būtībā šajās kamerās nekas nav mainījies kopš iepriekšējām vizītēm. Kameras ir izvietotas telpas vidū, gar kameru „logiem” iet gaitenis, kurā uz ārpusi ir izbūvēti logi ar stikla blokiem. Pašu kameru logi ir aizklāti ar režģi. Līdz ar to kamerās ievietotajiem nav pieejama dienas gaisma. Sanitārā mezgla norobežojums ir uzskatāms par formālu. Kameras ir mazas un, ņemot vērā to, ka ieslodzītie tajās pavada 23 stundas diennaktī, atrašanās tajās ir uzskatāma par cilvēka cieņu pazemojošu.

4.2. Rīgas Centrālcietuma „tranzīta” kameras

2010. gadā tiesībsargs informēja Rīgas Centrālcietuma priekšnieku un Ieslodzījuma vietu pārvaldes priekšnieku, ka no ieslodzītajām personām regulāri tiek saņemtas sūdzības par nepietiekamu dabisko apgaismojumu Rīgas Centrālcietuma pirmā korpusa kamerās. Apmeklējot ieslodzījuma vietu, tika konstatēts, ka, tāpat kā karantīnas kamerās, logam priekšā piestiprinātas dzelzs konstrukcijas. Tiesībsargs rekomendēja rast risinājumus, lai kamerās tiktu nodrošināts normāls dabiskais apgaismojums. 2011. gadā Tiesībsarga biroja darbinieki apmeklēja Rīgas Centrālcietumu un, apskatot „tranzīta” kameras, konstatēja, ka tiesībsarga rekomendācija par dabiskā apgaismojuma nodrošināšanu nav izpildīta. Joprojām logam priekšā ir metāla drošības konstrukcijas „žalūzijas”, kuras nepieļauj dienas gaismas iekļūšanas iespēju kamerā. 73. kamerā bija viena dienas gaismas lampa virs loga. Minētā lampa nodrošināja nepieciešamo apgaismojumu vienīgi pie loga. Pārejā kameras telpā apgaismojuma nebija. Vizītes laikā pie kameras Nr. 73 durvīm un sanitārajā mezglā praktiski nebija iespējams neko saskatīt pat ar ieslēgtu mākslīgo apgaismojumu. Savukārt mākslīgais apgaismojums 76. kamerā bija izslēgts, un durvju atvēršanas brīdī, apmēram plkst. 15.00, ieslodzītie atradās pilnīgā tumsā. Ja arī logam piestiprinātās žalūzijas objektīvu apstākļu dēļ nevar noņemt, tad nav attaisnojama cietuma administrācijas rīcība, nenodrošinot atbilstošu mākslīgo apgaismojumu. Neiztur kritiku darbinieku apgalvojums, ka mākslīgais apgaismojums tiek izslēgts pēc ieslodzīto lūguma. Vienlaikus tika norādīts, ka ieslodzīto aktivitātes sākas pēc plkst. 17.00, kad cietuma darbiniekiem beidzas darba laiks. Nav pieļaujams, ka šāda nepareiza pieeja tiek akceptēta. Cietuma administrācijai jā rūpējas, lai ieslodzītajam diena tiktu piepildīta ar saturiskām aktivitātēm.

4.3. Daugavgrīvas cietuma Daugavpils nodaļa

Tiesībsarga birojā ilgstoši tiek saņemti ieslodzīto iesniegumi ar sūdzībām par uzturēšanās apstākļiem Daugavgrīvas cietuma Daugavpils nodaļā. Tomēr pēdējā gada laikā sūdzībām par apstākļiem šajā cietuma nodaļā ir bijusi tendence palielināties, turklāt sūdzības bijušas par tiem pašiem problēmjaudājumiem, uz kuriem jau ir vērsta uzmanība pēc 2010. gada 7. septembra vizītes. Šī iemesla pēc tika ierosināta pārbaudes lieta par sniegto rekomendāciju izpildi.

Attiecībā uz apstākļiem karantīnas kamerās tiesībsargs iepriekš norādīja, ka apstākļi apskatītajās karantīnas kamerās neatbilst cilvēktiesību standartiem, proti, tajās nav dabiskās ventilācijas un apgaismojuma, savukārt mākslīgais apgaismojums ir nepietiekams, arī sanitārā mezgla norobežojums nenodrošina personas privātumu. Lai gan vizītes laikā karantīnas kamerās atradās ne vairāk kā četri ieslodzītie, tomēr lielākās bija aprīkotas ar gultas vietām 12 personām (sešas divstāvēgas gultas), kameru platība nav pietiekama paredzētajam ieslodzīto skaitam. Tiesībsargs aicināja nekavējoties uzsākt trūkumu novēršanu karantīnas kamerās vai arī atteikties no to izmantošanas. Ieslodzījuma vietu pārvalde, atbildot uz tiesībsarga norādītajiem trūkumiem, 2011. gada sākumā informēja, ka pēc aizrādījuma saņemšanas kamerās nekavējoties tika nodrošināta dabiskās ventilācijas un apgaismojuma ierīkošana, remontdarbu turpināšana ir plānota 2011. gada piešķirtā finansējuma ietvaros.

Pēc atkārtotas pārbaudes karantīnas kamerās ir secināms, ka sniegtās rekomendācijas nav ievērotas. Apmeklējuma laikā karantīnas kamerās kopumā atradās 30 cilvēki. Dabiskais apgaismojums ir ļoti vājš un nepietiekams. Logi veidoti no stikla blokiem, atsevišķās vietās tie ir aizmūrēti un tiem priekšā ir restes. Logi nav atverami, līdz ar to dabiskās ventilācijas kamerās nav, arī mākslīgā ventilācija nav pietiekama. Minētais ir īpaši attiecināms uz tām kamerām, kurās ir liels ievietoto personu skaits.

Sanitāro mezglu norobežojumi ir formāli, proti, tie ir norobežoti no pārējās telpas ar nelielu plāksni, kura ir nepietiekami augsta, turklāt tā norobežo sanitāro mezglu tikai no vienas puses. Vairākumā karantīnas kameru bija redzams, ka tās netiek regulāri uzkoptas. Kā novēroja Tiesībsarga biroja darbinieki, atsevišķās karantīnas kamerās bija ievietoti viens līdz divi cilvēki, savukārt citās – aptuveni septiņi līdz deviņi cilvēki, turpretī dažas no kamerām bija tukšas. Cietuma darbinieki izskaidroja, ka kamerā, kurā atrodas 9 notiesātie, ir ievietoti tie, kuri tiks etapēti uz Daugavpils cietuma Grīvas nodaļu. Vienā no apskatītajām kamerām bija vērojams, ka ir veikts minimāls kosmētiskais remonts, kas neapšaubāmi ir vērtējams atzinīgi, tomēr sanitārā mezgla norobežojums arī šajā kamerā nav pietiekams.

Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3. pants uzliek valstij pozitīvu pienākumu nodrošināt, lai visi ieslodzītie tiktu turēti apstākļos, kas savienojami ar cilvēka cieņu, lai soda izpildes veids nepakļautu attiecīgo personu tādas intensitātes grūtībām vai pārbaudījumiem, kas pārsniedz neizbēgamo ieslodzījumam piemītošo ciešanu līmeni, un lai, ņemot vērā ieslodzījuma praktiskās prasības, ieslodzītā veselība un labklājība tiktu adekvāti nodrošināta (Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 2. decembra sprieduma lietā „Farbtuhs pret Latviju” 51. punkts). Valsts nevar aizbildināties ar naudas līdzekļu vai citu resursu trūkumu kā iemeslu tiesību nenodrošināšanai, jo necilvēcīgas izturēšanās aizlieguma pārkāpums nav attaisnojams ne pie kādiem apstākļiem. Ieslodzītās personas par Konvencijas 3. panta pārkāpumiem vēršas ne tikai nacionālajās institūcijās, bet arī Eiropas Cilvēktiesību tiesā, kā rezultātā valstij nākas maksāt personām apjomīgas naudas summas. Turklāt daudzus uzlabojumus var panākt arī bez būtiskiem finansiāliem ieguldījumiem, piemēram, sanitārā mezgla norobežojumi, ieslodzīto nodrošināšana ar tīrīšanas līdzekļiem.

Tiesībsargs aicināja Ieslodzījumu vietu pārvaldes un Daugavgrīvas cietuma vadību ņemt vērā iepriekš norādīto un norobežot sanitāros mezglus no pārējās telpas daļas tādā apmērā, lai persona, kas apmeklē

sanitāro mezglu, nejustos pazemota un aizskarta. Ir izvērtējama iespēja ieslodzītos izdalīt mazākā skaitā, izvietojot visās karantīnas kamerās. Ir jānodrošina pieeja tīrīšanas līdzekļiem un rīkiem, lai ieslodzītajiem ir iespēja sakopt kameru (pat, ja tajā uzturas salīdzinoši neilgu laiku). Šobrīd esošie apstākļi karantīnas kamerās ir uzskatāmi par tādiem, kas nav savienojami ar Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3. pantā noteikto necilvēcīgās izturēšanās aizliegumu.

Vizītes laikā Tiesībsarga biroja darbinieki apmeklēja arī vairākas dzīvojamās kameras. Kopumā vērtējot, apstākļi dzīvojamās kamerās nav uzlabojušies. Joprojām ir secināms, ka kamerās ir nepieciešams kosmētiskais remonts, it īpaši nepieciešams uzlabot grīdu un griestu stāvokli. Tiesībsargs lūdz īpaši pievērst uzmanību jautājumam par higiēnas ievērošanu kamerās, proti, nodrošināt, lai ieslodzītajiem rindas kārtībā būtu iespēja savu kameru sakopt (nomazgāt sienas, palodzes, iztīrīt sanitāro mezglu u.tml.) un nodrošināt, lai no ieslodzīto puses tas tiktu darīts.

Savukārt pozitīvi vērtējama Daugavgrīvas cietuma administrācijas rīcība uz mūžu notiesāto apstākļu uzlabošanā.

4.4. Šķirotavas cietums

Pēc Šķirotavas cietuma apmeklējuma 2009. gada novembrī tika sniegti ieteikumi un rekomendācijas sadzīves apstākļu uzlabošanai cietumā. Apstākļi soda izolatora kamerās neatbilda cilvēktiesību standartiem. Veicot monitoringa vizīti 2011. gadā, secināts, ka netiek izmantoti vecie sodu izolatori un to vietā ir ierīkoti jauni, kuros sadzīves apstākļi ir nesalīdzināmi labāki par tiem, kādi bija iepriekšējos. Tomēr tika rekomendēts tajos uzlabot dabisko, kā arī mākslīgo apgaismojumu.

4.5. Vecumnieku cietums

Vecumnieku cietums ir vienīgais cietums Latvijā, kuru pēc formas var uzskatīt par atklātā tipa cietumu, jo tajā nav slēgtā vai daļēji slēgtā tipa cietuma nodaļu, ir plaša nenorobežota teritorija, kurā ieslodzītie var brīvi pārvietoties. Vizītes laikā, 2011. gada 12. oktobrī, tika apskatītas sodu izolatoru kameras, dzīvojamās un citas telpas. Cilvēktiesību pārkāpumi tika konstatēti soda izolatoru kamerās. Apmeklējuma brīdī tās bija aukstas un mitras. Divās soda izolatoru kamerās, kas paredzētas divu cilvēku ievietošanai, nav sanitārā mezgla norobežojuma, logs ir neliels, kā rezultātā arī dabiskais apgaismojums ir minimāls. Vizītes laikā vairāki notiesātie vērsa Tiesībsarga biroja darbinieku uzmanību uz to, ka cietumam pieguļošajā teritorijā esošajās darbnīcu telpās un fermā arī dzīvo notiesātie. Minēto apstiprināja arī darbinieki, norādot, ka tādējādi šīs personas tiek pasargātas no pārējiem notiesātajiem. Darbnīcu telpās esošajās istabiņās dzīvo aptuveni 10 cilvēki. Tās ir ļoti sliktā stāvoklī – ārējās sienas ļoti plānas un sliktā stāvoklī, sanitārā mezgla istabiņās nav centrālās apkures. Savukārt fermā dzīvo divi notiesātie, kur tur arī strādā. Līdzās lopu novietnei ir izveidota istabiņa. Par konstatētajiem pārkāpumiem tiesībsargs atbildīgajām institūcijām ir sniedzis atzinumu, norādot, ka darbnīcu telpās un fermā izveidotās istabiņas nav domātas, lai tajās pastāvīgi dzīvotu cilvēki. Latvijas Soduzpildes kodeksa 50.6 panta trešā daļa paredz, ka atklātajos cietumos notiesātie uzturas kopmītņu tipa telpās. Tādējādi arī atbilstoši normatīvajam regulējumam notiesātos nav paredzēts ievietot fermā vai darbnīcu telpās pat tad, ja viņi ir izteikuši vēlmi neatrasties kopā ar citiem notiesātajiem, jo jūtas apdraudēti. Neapšaubāmi valstij ir pienākums garantēt to ieslodzīto drošību, kas dažādu apsvērumu dēļ nevar atrasties kopējās dzīvojamās telpās, tādēļ pozitīvi vērtējama cietuma administrācijas vēlme rūpēties par ieslodzīto drošību, bet arī šādos gadījumos ir jānodrošina telpa, kas atbilst likumam.

5. Informācijas pieejamība

Tiesībsarga birojā ir izskatīta pārbaudes lieta par informācijas pieejamību notiesātajām personām. Secināts, ka ieslodzītajiem, kuriem nav finanšu līdzekļu un kuri nesaņem atbalstu no tuviniekiem, ir ierobežotas tiesības uz informācijas saņemšanu.

Konkrētajā gadījumā runa ir par personas tiesībām uz informāciju, kas noteiktas Satversmē un starptautiskajos tiesību aktos. Satversmes 100. panta pirmais teikums nosaka: „Ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust uzskatus”.

Eiropas cietumu noteikumu 24.10. punkts rekomendē ieslodzītajiem atļaut regulāri interesēties par sabiedriskajām aktualitātēm, abonējot un lasot laikrakstus, periodiskos izdevumus un citas publikācijas, kā arī klausoties radio vai televīzijas pārraides, izņemot atsevišķus gadījumus, kad tiesu iestāde to uz noteiktu laiku ir īpaši aizliegusi.

Pārbaudes lietā tika secināts, ka ieslodzītais drīkst izmantot personisko televizoru tikai tad, ja viņam ir iespēja saņemt izdevumus par patērēto elektroenerģiju.

Televizors ir uzskatāms par vienu no informācijas gūšanas avotiem. No cilvēktiesību viedokļa ieslodzītajai personai ir jābūt nodrošinātai iespējai iegūt informāciju par sabiedrībā notiekošiem procesiem, taču valstij nav jānodrošina informācijas iegūšana kādā noteiktā (personai ērtākā) veidā. Valstij ir piešķirta rīcības brīvība, nodrošinot iespēju ieslodzītajai personai iegūt informāciju par sabiedrībā notiekošiem procesiem.

Informācijas pieejamībā ietilpst ne tikai radio un televīzijas pieejamība, bet arī pieeja bibliotēkai un laikrakstiem. Ikvienam ieslodzītajam ir jābūt iespējai izmantot šīs tiesības, un cietuma administrācija tās nedrīkst nepamatoti ierobežot.

Notiesātajiem neatkarīgi no viņiem noteiktā režīma veida atļauts bez ierobežojuma iegādāties literatūru grāmatu tirdzniecības tīklā, parakstīties uz laikrakstiem un žurnāliem un iegādāties rakstāmpiederumus par viņu personīgajā kontā esošajiem līdzekļiem (SIK – 44. pants). Notiesātajiem zemākajā režīma pakāpē ir tiesības ar cietuma administrācijas starpniecību saņemt grāmatas cietuma bibliotēkā. Savukārt notiesātajiem vidējā un augstākajā pakāpē ir tiesības dienas kārtībā paredzētajā laikā patstāvīgi apmeklēt cietuma bibliotēku. Avīzes, žurnālus un normatīvos aktus notiesātie var saņemt sūtījumos un pienesumos neierobežotā skaitā.

Tiesībsarga biroja darbinieki, apmeklējot brīvības atņemšanas iestādes, ir konstatējuši, ka prakse televizoru izmantošanā vienāda režīma cietumos ir atšķirīga. Nevienā no ieslodzījuma vietām netika konstatēts, ka zemākajā režīma pakāpē esošie ieslodzītie tiktu vesti uz ārpus kameras iekārtotām telpām skatīties televīzijas pārraides. Turklāt vizīšu laikā ir secināts, ka cietumu bibliotēkā literatūras klāsts nav plašs un vispusīgs, turklāt preses izdevumi vispār netiek abonēti.

Kā jau iepriekš tika minēts, valstij nav jānodrošina informācijas iegūšana kādā konkrētā, personai ērtākā veidā. Līdz ar to tiesībsargs uzskata, ka Ieslodzījuma vietu pārvaldei, izvērtējot katra cietuma iespējas un resursus, jāatrod optimāls risinājums informācijas nodrošināšanai, piemēram, nodrošinot bibliotēkas ar preses izdevumiem vai arī nodrošinot iespēju koplietošanas telpās skatīties televīzijas pārraides vai klausīties radio uztvērēju.

Jautājums tika diskutēts arī Kriminālsodu izpildes politikas pastāvīgās darba grupas sēdē. Tieslietu ministrija atzīst pastāvošo problēmu attiecībā uz informācijas pieejamību notiesātajiem, kas izcieš sodu slēgtā cietuma režīma vidējā un augstākajā pakāpē. Notiesātajiem būtu jānodrošina iespēja skatīties

brīvības atņemšanas iestādes televizoru koplietošanas telpās, ja notiesātajam nav personiskā televizora, tomēr šāda risinājuma īstenošana ir saistīta ar papildu valsts budžeta līdzekļiem.

6. Izmeklēšanas institūts brīvības atņemšanas iestādēs

2010. gadā tiesībsargs jau aktualizēja problemātiku par izmeklētāju darbības efektivitāti Latvijas ieslodzījuma vietās. Tika konstatēts, ka šobrīd pastāvošā prakse nav uzskatāma par atbilstošu Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3. pantam. Arī 2011. gadā, monitoringa vizīšu laikā, iegūtā informācija Vecumnieku cietumā un Šķirotas cietumā apstiprina iepriekš izdarītos secinājumus.

Iepazīstoties ar pārbaudes materiāliem Šķirotavas cietumā, vairākās lietās ir redzams, ka, iespējams, notiesāto vidū ir noticis kāds incidents ar vardarbību, tomēr nav darīts viss iespējamais, lai noskaidrotu objektīvo patiesību.

Piemēram, izziņas materiālā teikts: „Notiesātais paslīdējis pa kāpnēm un ieguvis apakšrokļa traumu, tāpēc noziedzīgs nodarījums nav konstatējams. Konstatēts, ka noticis nelaimes gadījums. Lietā ir medicīnas daļas ziņojums un ieslodzītā paskaidrojums, ka ir kritis un sasities, pretenziju ne pret vienu neesot. Citu notiesāto paskaidrojumu lietā nav.” Tas neapšaubāmi liecina par šādu pārbauci neefektivitāti, jo nevienā no tām nav redzama skaidra atbilde par notiesātajiem nodarīto miesas bojājumu izcelsmi. Šādās situācijās izmeklētājs vienmēr notic notiesātā paskaidrojumam par to, ka notikušais ir bijis nelaimes gadījums, lai gan minētais paskaidrojums ir stipri apšaubāms. Līdz ar to vērtības šādiem pārbaudes materiāliem praktiski nav.

7. Apcietināto personu tiesību ierobežojumi pēc pirmās instances tiesas sprieduma

Konkrētā tēma ir saistīta ar personas tiesībām uz privāto dzīvi. Apcietināto personu tiesības uz satikšanos ir reglamentētas Apcietinājumā turēšanas kārtības likumā. Apcietinātajam ir tiesības uz vismaz stundu ilgu tikšanos ar radniekiem vai citām personām ne retāk kā reizi mēnesī. Ilgstošo tikšanos aizliegums šobrīd ir noteikts ar likumu. Tiesībsargs jau 2007. gadā Tieslietu ministrijai norādīja, ka pilnīgs ilgstošo tikšanos aizliegums apcietinājumā esošām personām nav atbilstošs cilvēktiesību standartiem gan pirms pirmās instances sprieduma sastādīšanas, gan, vēl jo vairāk, pēc tā. Pilnīgs ilgstošo satikšanos aizliegums nav personu vismazāk ierobežojošais līdzeklis, kas palīdzētu sasniegt vēlamo mērķi – izmeklēšanas netraucētu veikšanu vai kriminālprocesa netraucētu norisi. 2011. gada oktobrī Tieslietu ministrijā atsākās diskusija par šo tēmu, un šobrīd tiek apzināts, vai ieslodzījuma vietas ar esošo kapacitāti spētu praktiski nodrošināt šo tiesību izpildi.

8. Resocializācija

2011. gada vasarā Latvijas Sodų izpildes kodeksā tika veikti grozījumi saistībā ar to notiesāto resocializāciju, kuriem piemērota brīvības atņemšana. 2012. gadā galvenokārt uzmanība tiks pievērsta resocializācijas pasākumu īstenošanai brīvības atņemšanas iestādēs.

9. Mājokļa jautājums pēc atbrīvošanās no ieslodzījuma vietas

Tiesībsarga birojā ir aktualizējies jautājums par valsts nepietiekamo atbalstu no ieslodzījuma vietām atbrīvotajām personām. Personas, kuras tiek atbrīvotas no ieslodzījuma vietām, ir īpaša sociālā riska grupa. Nereti jau līdz apcietināšanai personai nav bijuši sakārtoti sociālie jautājumi, kas saistīti ar dzīvesvietu, darbu. Ilgstoša atrašanās ieslodzījuma vietā vēl vairāk izkropļo priekšstatu par dzīves vērtībām, turklāt šajā laika posmā vairākumā gadījumu tiek sarautas arī ģimenes saites. Šobrīd kriminālsodu izpildes laikā tiek iedzīvināti resocializācijas pasākumi, kuriem ir jāiet kopsolī ar personas atbalstīšanu pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas.

Tiesības uz mājokli noteiktas Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 11. panta pirmajā daļā. Šā pakta dalībvalstis atzīst personas tiesības uz viņa un viņa ģimenes pietiekamu dzīves līmeni, t.i., nepieciešamo uzturu, apģērbu, mājokli, kā arī tiesības nemitīgi uzlabot dzīves apstākļus. Tiesības uz mājokli ir jāsaprot kā tiesības uz adekvātu mājokli, kas ietver sevī pakalpojumu, materiālu, iekārtu un infrastruktūras pieejamību. Tiesību uz adekvātu mājokli adresātam ir jābūt pieejai dabas un sabiedriskajiem resursiem, dzeramajam ūdenim, apkures un gaismas, sanitārajām un mazgāšanās iespējām, pārtikas uzglabāšanas līdzekļiem, kanalizācijas tīkliem un palīdzības dienestiem. Ikvienai šā pakta līgumslēdzējai valstij, tai skaitā Latvijai, ir pienākums nodrošināt šo cilvēka pamattiesību.

Nacionālā līmenī palīdzības piešķiršanu reglamentē likums „Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā” (turpmāk – likums) un attiecīgie pašvaldību saistošie noteikumi. Likuma 14. panta pirmās daļas 5. punkts nosaka, ka pirmām kārtām ar dzīvojamo telpu nodrošināmas maznodrošinātas personas, kuras pēc soda izciešanas atbrīvotas no ieslodzījuma vietas, ja tās pirms notiesāšanas dzīvoja attiecīgās pašvaldības administratīvajā teritorijā un tām nav iespējams likumā noteiktajā kārtībā iemīnāties agrāk aizņemtajā dzīvojamā telpā. Šis noteikums neattiecas uz tām personām, kuras devušas piekrišanu privatizēt to irēto valsts vai pašvaldības dzīvokli citai personai un noslēgušas ar šo personu vienošanos par dzīvojamās telpas lietošanas tiesību izbeigšanu vai ar kuru piekrišanu dzīvoklis ir pārdots vai citādi atsavināts un darījuma rezultātā persona zaudējusi lietošanas tiesības uz attiecīgo dzīvokli. Likumā ir noteikts – sešus mēnešus pirms personas atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas ieslodzījuma vieta paziņo pašvaldībai, ka ieslodzītais būs jānodrošina ar dzīvojamo telpu.

Praktiski dzīvojamo telpu jautājums tiek risināts brīdī, kad persona atbrīvojas no ieslodzījuma vietas un sākotnēji iegūst maznodrošinātās personas statusu. Tas nozīmē, ka attiecīgu laika periodu pēc atbrīvošanās no ieslodzījuma vietas persona ir ne tikai bez dzīvojamās telpas, bet arī bez naudas līdzekļiem. Arī nokļūšana līdz sociālajam dienestam ir apgrūtināta. Vienīgais risinājums ir patversme, kur atrašanās var būt īslaicīga. Tiesībsarga ieskatā palīdzība ieslodzītajam jāsaņem nekavējoties. Jāapzinās, ka savlaicīga pašvaldības palīdzības nesniegšana var novest līdz tam, ka persona nonāk atpakaļ ieslodzījuma vietā, pirms tam nodarot kaitējumu citas personas īpašumam, veselībai vai pat dzīvībai. Brīvības atņemšanas sodu izcietušām personām ir jāpalīdz iegūt līdzvērtīgu stāvokli sabiedrībā, jo tādējādi valsts rūpējas ne tikai par vienu individu, bet arī samazina noziedzības draudus sabiedrībā.

Tiesībsargs nosūtīja vēstuli Latvijas Pašvaldību savienībai (LPS), lūdzot aktualizēt šo jautājumu pašvaldībās. Vienlaikus tika lūgts apzināt, kuras pašvaldības nespēj efektīvi nodrošināt likumā noteiktās prasības, kādi ir iemesli un iespējamie risinājumi. LPS tiesībsargam atbildēja, ka būtiskākais iemesls apgrūtinātai iespējai efektīvi nodrošināt likumā noteiktās prasības ir finansējuma trūkums. LPS ieskatā iespējamais risinājums būtu atjaunot valsts līdzfinansējumu dzīvojamo māju būvniecībai.

II. Personu tiesību ievērošana pirmstiesas izmeklēšanas laikā

Kriminālprocesu veic, ievērojot starptautiski atzītās cilvēktiesības un nepieļaujot neattaisnotu kriminālprocesuālo pienākumu uzlikšanu vai nesamērīgu iejaukšanos personas dzīvē. Pirmstiesas izmeklēšanas laikā veiktās izmeklēšanas darbības, procesuālie piespiedu līdzekļi, mantisko jautājumu risināšana, kā arī pirmstiesas kriminālprocesa pabeigšana saprātīgā termiņā vistiešākajā mērā skar personu cilvēktiesības. Tomēr nav izslēgta iespēja, ka nepilnīga normatīvā regulējuma, interpretācijas vai atsevišķu amatpersonu rīcības dēļ uzsākta kriminālprocesa ietvaros personas cilvēktiesības var tikt nesamērīgi ierobežotas vai pārkāptas.

Tiesībsarga pārstāvis ir piedalījies Tieslietu ministrijas pastāvīgajā Krimināllikuma darba grupā, kura izstrādāja nozīmīgus grozījumus Krimināllikumā, kas šobrīd ir iesniegti Saeimā. Likumprojekti īsteno otru nozīmīgāko krimināltiesību reformu pēc neatkarības atjaunošanas, kriminālsodu sistēmu tuvinot citu Eiropas Savienības (ES) valstu sodu sistēmai. Grozījumi skaidri pateiks kriminālsodu mērķi, proti, ne vien personu sodīt, bet arī atjaunot taisnīgumu, aizsargāt sabiedrību, resocializēt, atturēt citas personas no noziegumu izdarīšanas. Atbilstoši šiem soda mērķiem grozījumi sekmēs brīvības

atņemšanai alternatīvu sodu piemērošanu un būtiski samazinās sodu maksimālās un minimālās robežas, īpaši mantiskajiem noziegumiem – vidēji par 40 procentiem. Tas ļaus nākotnē samazināt ieslodzīto skaitu cietumos vidēji par 30 procentiem. Vienlaikus bargi sodi joprojām saglabājas noziegumiem, kas saistīti ar cilvēka veselības un dzīvības apdraudējumu, narkotikām, dzimumnoziegumiem. Tāpat grozījumi paredz aizstāt kriminālsodu – arestu ar jaunu brīvības atņemšanas soda paveidu – īslaicīgu brīvības atņemšanu, nosakot, ka par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu var tikt noteikta īslaicīga brīvības atņemšana uz laiku no piecpadsmit dienām līdz trim mēnešiem. Vienlaikus grozījumi paredz mazināt KL noteiktās brīvības atņemšanas sodu robežas, atkarībā no kurām tiek noteikta noziedzīga nodarījuma klasifikācija. Likumprojekta mērķis, mazinot brīvības atņemšanas sodu termiņus, nebija panākt noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas maiņu, bet nodrošināt to, lai sods atbilstu noziedzīga nodarījuma bīstamībai un kaitīgumam. Tas nozīmē, ka par mazāk smagu noziegumu pamatā jāpiemēro piespiedu darbs, naudas sods, bet tikai īpašos gadījumos – brīvības atņemšana.

1. Tiesības uz pirmstiesas kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā

2010. gadā kopumā tika saņemti 40 iesniegumi par tiesību uz taisnīgu tiesu pirmstiesas izmeklēšanā iespējamiem pārkāpumiem, bet 2011. gadā – 63 iesniegumi. 2011. gadā Tiesībsarga birojā pieauga saņemto iesniegumu skaits, kuros izteiktas sūdzības par ilgstošiem kriminālprocesiem, kā arī par to, ka vērsšanās pie uzraugošā prokurora ir izrādījusies neefektīva. Atsevišķos gadījumos kriminālprocesu uzraugošā prokurora norādījumi nav ņemti vērā, tādējādi radot šaubas par kriminālprocesa uzraudzības efektivitāti. Atsevišķos gadījumos kriminālprocesā pat ir iestājies noilgums, tādējādi liedzot to novest līdz taisnīgam krimināltiesisko attiecību noregulējumam. Visbiežāk šādās situācijās tiek aizskartas cietušo tiesības.

Kriminālprocesa likuma 37. pantā ir noteikti izmeklēšanu uzraugošā prokurora pienākumi attiecībā uz kriminālprocesa uzraudzību: dot norādījumus par izmeklēšanas gaitu un veicamajām darbībām, ja netiek nodrošināta mērķtiecīga izmeklēšana vai tiek pieļauta neattaisnota iejaukšanās personas dzīvē, vai vilcināšanās, kā arī pieprasīt, lai izmeklētāja tiešais priekšnieks nomaina procesa virzītāju. Tāpat prokurors izskata sūdzības, lemj par pieteiktajiem noraidījumiem u.c.

Tomēr nereti ir gadījumi, kad prokurora norādījumi kriminālprocesa gaitā tiek ignorēti un prokurora uzraudzība dzīvē izrādās neefektīva, un tiek pieļauti procesā iesaistīto personu tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpumi. Dažkārt uzraugošie prokurori ir kūtri savu pienākumu pildīšanā un neizmanto visus likumā paredzētos instrumentus, lai nodrošinātu ātru un sekmīgu kriminālprocesa norisi, nepieļaujot neattaisnotu novilcināšanu.

Tiesībsargs, izskatot iesniegumus par kriminālprocesa novilcināšanu, praktiski visos gadījumos lūdza amatā augstāk stāvošajiem prokuroriem izvērtēt, vai kriminālprocesā nav pieļauta neattaisnojama vilcināšanās, kā arī pieprasīja informāciju par kriminālprocesā veiktajām darbībām. Prokuratūru atbildes bija ļoti dažādas (gan pozitīvas, gan negatīvas), un tajās nav saskatāma vienota izpratne par Tiesībsarga likuma 13. panta 1. punktu – tiesībsargam ir tiesības no iestādes pieprasīt un bez maksas saņemt pārbaudes lietā nepieciešamos dokumentus (administratīvos aktus, procesuālos lēmumus, vēstules, paskaidrojumus) un citu informāciju. Bieži vien prokuratūras atsakās sadarboties ar tiesībsargu un nesniedz pilnvērtīgu informāciju, aizbildinoties ar Kriminālprocesa likuma 375. pantu – kriminālprocesa materiāli ir izmeklēšanas noslēpums, tādējādi liedzot tiesībsargam pildīt ar likumu noteiktās funkcijas – veikt pārbaudes sakarā ar iespējamiem personu tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumiem.

Piemēri:

- Pie tiesībsarga vērsās iesniedzēja, uzskatot, ka kriminālprocess, kurā viņai ir cietušās personas statuss, tiek novilcināts. Lai veicinātu iesniedzējas tiesību uz taisnīgu tiesu ievērošanu, tiesībsargs vērsās pie kriminālprocesu uzraugošā prokurora, lūdzot veikt pārbaudi, vai kriminālprocesā netiek

pieļauta novilcināšana. Savā sākotnējā atbildē uzraugošais prokurors nekonstatēja pārkāpumus kriminālprocesa gaitā. Ņemot vērā, ka tiesībsargs uzraugošā prokurora sniegto motivāciju uzskatīja par nepietiekamu, tika nosūtīts atkārtots lūgums informēt par kriminālprocesa gaitā veiktajām darbībām. Atbildot uz lūgumu, augstākstāvošais prokurors sniedza nepieciešamo informāciju, no kuras izrietēja, ka kriminālprocesā nav ņemti vērā procesu uzraugošā prokurora norādījumi un ir pieļauta novilcināšana. Turklāt tika norādīts, ka ir uzsākta uzraugošā prokurora disciplinārā pārkāpuma pārbaudes lieta, kuras ietvaros uzraugošajam prokuroram piemērots disciplinārsods.

- Pie tiesībsarga vērsās iesniedzējs, norādot uz iespējamu viņa tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumu – kriminālprocesa iespējamu novilcināšanu. Iesniedzējs norādīja, ka procesa virzītājs uz viņa iesniegumiem kriminālprocesa ietvaros nereaģē. Tiesībsargs lūdza uzraugošo prokuroru veikt pārbaudi. Tika saņemta atbilde, ka, tā kā kriminālprocess ir izbeigts, sūdzība par iespējamo kriminālprocesa novilcināšanu ir noraidīta. Tiesībsargu neapmierināja sniegtā atbilde, un viņš vērsās pie amatā augstāka prokurora, kurš atcēla uzraugošā prokurora atbildi. Atkārtoti izvērtējot kriminālprocesu, tika konstatēta kriminālprocesa novilcināšana un process atjaunots. Tomēr tiesībsargam tika atteikts sniegt informāciju par kriminālprocesā veiktajām darbībām, pamatojoties uz KPL 375. panta pirmo daļu, proti, kriminālprocesa materiāli pirmstiesas izmeklēšanas laikā ir izmeklēšanas noslēpums. Turklāt tika atteikts iepazīstināt tiesībsargu ar lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu, kurš vēlāk tika atcelts. Sakarā ar minēto tiesībsargs vērsās pie amatā augstākā tiesas apgabala prokuratūras virsprokurora, tomēr sev pozitīvu rezultātu nepanāca. Līdz ar to tiesībsargam tika liegta iespēja pilnā mērā pārliecināties par iesniedzēja tiesību uz taisnīgu tiesu ievērošanu, kā arī sniegt iesniedzējam motivētu atbildi pēc būtības.

Līdzīgas atbildes saņemtas arī no citām prokuratūrām, piemēram, Rīgas tiesas apgabala prokuratūras, kura atteikusies sniegt informāciju, aizbaidinoties ar KPL 375. panta pirmo daļu – izmeklēšanas noslēpumu. Savukārt Finanšu un ekonomisko noziegumu prokuratūra bez iebildumiem sniegusi visas nepieciešamās ziņas par kriminālprocesu, kurā notiek izmeklēšana, līdz ar to kļiedējot šaubas par, iespējams, pieļautajiem pārkāpumiem kriminālprocesā.

Izskatot pārbaudes lietas par iespējamo kriminālprocesa novilcināšanu, secināms, ka uzraugošie prokurori bieži vien ir izteikuši norādījumus procesa virzītājam. Pēc kāda perioda tie atkal tiek izteikti, jo iepriekšējie nav ņemti vērā. Nav saprotams, vai uzraugošā prokurora rīcībā ir pietiekami efektīvi instrumenti, lai panāktu, ka procesa virzītāji ņemtu vērā viņa norādījumus, vai arī problēma ir nepietiekami aktīvā prokuroriem ar likumu noteikto pilnvaru izmantošanā. Uzraugošā prokurora norādījumu savlaicīga neizpildīšana var novest pie kriminālprocesa novilcināšanas, kas savukārt var novest pie kriminālprocesā iesaistīto personu tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumiem.

Lai risinātu jautājumu par vienotu Tiesībsarga likuma 13. panta 1. punkta izpratni, tiesībsargs 2011. gada septembrī nosūtīja vēstuli Tieslietu padomei ar lūgumu iekļaut darba kārtībā diskusiju par šo tēmu. Taču saņemtajā atbildē norādīts, ka tiesībsarga tiesību apjoms ietilpst likumdevēja kompetencē un būtu risināms, vērstoties ar ierosinājumu institūcijā, kas var īstenot likumdošanas iniciatīvu.

2011. gada novembrī tiesībsargs vērsās LR Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijā. Tiesībsargs norādīja, ka viņam ir deleģēts pienākums kontrolēt, kā tiek ievērotas Latvijas Republikas Satversmē un starptautiskajās tiesībās nostiprinātās cilvēktiesību normas. Likumdevējs tiesībsargam tā darbības nodrošināšanai ir piešķīris nepieciešamos instrumentus, lai pārbaudes lietas ietvaros varētu iegūt visu nepieciešamo informāciju un izvērtēt, vai konkrētajā gadījumā ir ievērotas cilvēktiesības un labas pārvaldības princips. Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas 2003. gada 8. septembra rekomendācijā Nr. 1615 norādīts, ka, lai nodrošinātu efektīvu ombuda darbību, viņam jābūt nodrošinātai pienācīgai un neierobežotai pieejai visai informācijai, kas nepieciešama lietas izskatīšanā. Situācijā, kad tiesībsargājošās institūcijas liedz iepazīties ar materiāliem, kuriem ir būtiska nozīme

pārbaudes lietā, tiesībsargam tiek ierobežotas tiesības pildīt Tiesībsarga likumā noteiktos uzdevumus. Lai novērstu tiesībsargājošo iestāžu atšķirīgo praksi, pie kuras noved Tiesībsarga likuma 13. panta 1. punkta un Kriminālprocesa likuma 375. panta pretrunīgā interpretācija, tiesībsargs ierosināja Saeimas Juridiskai komisijai veikt grozījumus Kriminālprocesa likuma 375. panta pirmajā daļā, nosakot tiesībsargam tiesības iepazīties ar pārbaudes lietā nepieciešamajiem krimināllietas materiāliem.

2. Aresta uzlikšana mantai

Sākot ar 2007. gadu Tiesībsarga birojā ir ierosinātas septiņas pārbaudes lietas par aresta uzlikšanu mantai un uzliktā aresta atcelšanu. Apkopojot iepriekš izskatīto pārbaudes lietu laikā iegūto informāciju, tika ierosināta pārbaudes lieta pēc tiesībsarga iniciatīvas par Kriminālprocesa likuma (turpmāk tekstā – KPL) 361. panta atbilstību cilvēktiesību prasībām, lai izvērtētu normatīvā regulējuma un normatīvo aktu piemērotāju rīcības atbilstību cilvēktiesību prasībām, izvērtējot jautājumus par aresta uzlikšanu mantai un tā atcelšanu.

Secināts, ka KPL 361. panta pirmajā daļā minētos pamatus, kas ļauj uzlikt arestu mantai, ir nepieciešams izteikt precīzāk. Konstatēts, ka prokuratūras iestādes, izskatot sūdzības par aresta uzlikšanu mantai, pārsvarā atsaucas uz to, ka lēmumu ir pieņēmis izmeklēšanas tiesnesis, kurš pirmstiesas kriminālprocesa laikā ir cilvēktiesību garants. Savukārt netiek vērtēts īpašumtiesību ierobežošanas samērīgums un ierobežošanas nepieciešamība vēlākā laika periodā.

KPL ir noteikti pamati, kas ļauj uzlikt arestu mantai, savukārt nav noteikti kritēriji, kas ļauj izvērtēt, vai konkrētajā gadījumā ir nepieciešams noteikt arestu mantai, kā arī nav noteikts arestējamās mantas apjoms. Vienlaikus ir identificēts, ka institūcijām nav saprotams jēdziena „ar kriminālprocesu saistīta manta” saturs. Piemēram, Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs 2011. gada 24. maija vēstulē Nr. 1/4329, sniedzot atbildi uz tiesībsarga jautājumu par jēdziena „ar kriminālprocesu saistīta manta” saturu, sniedza KPL 134. panta pirmajā daļā minēto lietiskā pierādījuma skaidrojumu. Pārbaudes lieta vēl ir izskatīšanas stadijā, un konkrētais jautājums vēl tiks diskutēts Tieslietu ministrijas izveidotajā Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma darba grupā.

Konkrētās prioritātes ietvaros Tieslietu ministrijai ir sniegti šādi viedokļi:

- Viedoklis par Kriminālprocesa likuma atbilstību Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvas Nr. 2010/64/ES „Par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā” (turpmāk tekstā – „Direktīva”) prasībām.
- Viedoklis par Eiropas Savienības Komisijas izstrādāto priekšlikumu Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvai par tiesībām piekļūt advokātam kriminālprocesa ietvaros un tiesībām sazināties pēc aizturēšanas.

III. Personu tiesību aizsardzības garantijas saskarsmē ar policiju

Personu un sabiedrības drošības garantēšana ir viens no policijas uzdevumiem. Policijas pienākums ir aizsargāt personu dzīvību, veselību, tiesības un brīvības, īpašumu, sabiedrības un valsts intereses no noziedzīgiem un citiem prettiesiskiem apdraudējumiem. Ikviens cilvēks grib būt pārliecināts, ka netiks apdraudēts līdzcilvēku prettiesiskās vai noziedzīgās rīcības dēļ, savukārt aizskāruma gadījumā ikviens grib būt drošs, ka policija pietiekami ātri un objektīvi noskaidros patiesību. Policijas darbs var tikt organizēts veiksmīgi, tikai balstoties uz iedzīvotāju palīdzību. Tātad, lai iemantotu sabiedrības uzticību, policijai ikdienas darbā ārkārtīgi svarīgi ir ievērot cilvēka tiesības, likumību, humānismu. Lai garantētu sabiedrības drošību, policija likumā paredzētajos gadījumos var ierobežot personas brīvību vai galējās nepieciešamības gadījumā pat lietot fizisku spēku, speciālos cīņas paņēmienus vai speciālos līdzekļus. Tieši šo darbību ietvaros, lai izvairītos no ļaunprātīgas apiešanās, ir svarīgi ievērot cilvēktiesību standartus. Tiesībsarga birojā saņemto iesniegumu skaits par policijas darbinieku prettiesisku rīcību pēdējos gados nav liels, piemēram, par iespējamu vardarbību 2011. gadā ir saņemti seši iesniegumi.

Tomēr kopsakarībā ar iegūto informāciju Islaicīgās aizturēšanas vietās var izdarīt secinājumus, ka veicama vēl virkne uzlabojumu policijas darba stiprināšanai.

Vērojami trūkumi policijas darbinieku saskarsmē ar iedzīvotājiem un labas pārvaldības principa pārkāpumi.

Piemērs:

- Tiesībsarga birojā vērsās persona, norādot, ka ir II grupas invalīds ar garīga rakstura traucējumiem un jūtas uz ielas apdraudēts no atsevišķu personu puses. Savukārt policijas darbības, lai viņu aizsargātu, ir neefektīvas un attieksme ir aizskaroša. Iesniedzējs arī norādīja, ka atbildīgais policijas darbinieks viņam ir izteicis draudus – ja viņš atkārtoti vērsīsies policijā, tiks ievietots psihoneiroloģiskajā slimnīcā.

Lai izvērtētu iesniedzēja norādītos apstākļus, tika ierosināta pārbaudes lieta. Pēc tiesībsarga lūguma pārbaudi par šo gadījumu uzsāka Valsts policijas Latgales reģiona pārvaldes Preiļu iecirknis. Pēc pārbaudes materiāla saņemšanas tiesībsargs secināja, ka tā nav bijusi pilnīga un ir vērojami trūkumi. Tāpēc tiesībsargs vērsās Valsts policijas Iekšējās drošības birojā ar lūgumu veikt atkārtotu pārbaudi.

Pārbaudes lietā tiesībsargs secināja, ka, policijai veicot pārbaudi, ir ņemti vērā tikai vienas puses argumenti, proti, policijas darbinieku. Viņu sniegtajiem paskaidrojumiem ir piešķirta augstāka ticamības pakāpe. Izmeklēšanai ir jābūt tik efektīvai, lai, izvērtējot visus lietas materiālus, nepārprotami rastos pārliecība, ka ir ņemti vērā un vērtēti visi apstākļi, aptaujātas visas iespējamās personas un abu pušu paskaidrojumiem, izdarot secinājumus, ir piešķirta vienāda ticamības pakāpe. Tādējādi atzinumā tika secināts: ir pamats uzskatīt, ka pārbaude nav veikta efektīvi un policijas darbinieku rīcībā ir saskatāmi labas pārvaldības principa pārkāpumi.

Turklāt policijas pārvalde, veicot pārbaudi par policijas darbinieku rīcību, ir pieprasījusi informāciju no ārsta – psihiatra – par iesniedzēja garīgo veselību. Izvērtējot policijas dienesta pārbaudes materiālu, nekļuva skaidrs šāda medicīniskā slēdziena iegūšanas mērķis. Tiesībsargs secināja, ka policijas rīcība, pieprasot no medicīnas iestādes informāciju par iesniedzēja garīgo veselību bez šīs personas piekrišanas un bez pamatojuma, ir vērtējama kā iejaukšanās personas tiesībās uz privātās dzīves neaizskaramību un ir uzskatāma par būtisku personas pamattiesību ierobežojumu.

Konkrētajā gadījumā par iesniedzēja invaliditāti un konfliktu ar atsevišķām personām bija informēts arī attiecīgās pašvaldības Sociālais dienests. Secināms, ka sadarbība starp policijas darbiniekiem un Sociālo dienestu šajā gadījumā nav bijusi pietiekama. Kritiski vērtējama Valsts policijas un Sociāla dienesta darbinieku rīcība, nespējot šajā situācijā personai sniegt pietiekamu palīdzību.

Mīnami atsevišķi gadījumi, no kuriem redzams, ka policijas darbinieki nepilnīgi (nesaprotami) izskaidro lēmumu un rīcības iemeslus (motīvus). Attiecīgi, neizprotot rīcības vai lēmuma iemeslus, personas vēlas tos apstrīdēt. Vērojams, ka nepietiekamas informētības dēļ personas parasti vēršas dažādās valsts institūcijās, tādējādi tiek noslogotas citas iestādes un institūcijas, kas norāda uz labas pārvaldības principa nepienācīgu ievērošanu no policijas darbinieku puses.

Piemēri:

- Tiesībsarga birojā vērsās persona, kurai pašvaldības policijas darbinieki bija sastādījuši vairākus administratīvā pārkāpuma protokolus par vienu pārkāpumu. Minētā persona vērsās ar iesniegumu pie attiecīgās pašvaldības policijas priekšnieka, tomēr atbilde uz to netika sniegta.
- Tiesībsarga birojā saņemts iesniegums no personas par to, ka no procesa virzītāja saņemtas vairākas pavēstes. Tomēr minētajās pavēstēs persona netika informēta par savu statusu lietā vai tiesībām, bet gan brīdināta par neierašanās sekām. Līdz ar to persona uztvēra pavēsti kā draudus.

2011. gadā tiesībsargs, izvērtējot tiesu ēku konvoja zonu atbilstību cilvēktiesību prasībām, konstatēja, ka konvojējamo personu pārmeklēšana notiek gaitenēs un telpās (kamerās) personu īslaicīgai turēšanai. Tas nozīmē, ka pārmeklēšana var tikt veikta citu konvojējamo personu klātbūtnē. Minēto darbību rezultātā tiek aizskartas Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pantā un Latvijas Republikas Satversmes 96. pantā garantētās tiesības. Līdz ar to pārmeklēšana, kas veikta citu personu klātbūtnē, var tikt atzīta par godu un cieņu aizskarošu rīcību. Ņemot vērā to, ka vairums tiesu namu atrodas pielāgotās telpās (piemēram, dzīvojamās ēkās) un konvoja zonās telpu skaits ir ierobežots, tiesībsargs aicināja Valsts policiju nodrošināt, lai personas pārmeklēšana netiek veikta citu konvojējamo klātbūtnē.

Apmeklējot tiesas, tika konstatēts, ka atsevišķās konvoja zonās (piemēram, Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesā) ir nelielas slēdzamas telpas (aptuveni 1×1m), pusi no kurām aizņem koka paaugstinājums sēdēšanai. Ņemot vērā telpas izmērus un iekārtojumu, personas kustību iespējas tajās ir būtiski ierobežotas. Minētajās telpās konvojējamās personas tiek ievietotas ārkārtas gadījumos uz laiku līdz vienai stundai. Normatīvie akti nenosaka prasības šādu telpu iekārtošanai, kā arī nenosaka izmantošanas kārtību un gadījumus, kādos konvojējamās personas varētu tikt tajās ievietotas. Tādējādi pastāv varbūtība, ka šāda veida telpas var tikt izmatotas, lai personai nodarītu fiziskas vai morālas ciešanas, t.i., ļaunprātīgi, tāpēc tiesībsargs aicināja Valsts policiju pārtraukt šāda veida telpu izmantošanu, bet Tiesu administrāciju – slēgt šāda veida telpas.

1.Valsts policijas īslaicīgās aizturēšanas vietu apmeklējumi

Turpinot iepriekšējos gados uzsākto praksi, Tiesībsarga biroja darbinieki 2011. gadā pēc savas iniciatīvas apmeklēja Valsts policijas īslaicīgās aizturēšanas vietas (turpmāk – ĪAV) Talsos, Aizkrauklē, Jelgavā, Rēzeknē. Tieši apmeklējumu laikā, veicot sarunas ar aizturētajām personām un ĪAV darbiniekiem, var objektīvi identificēt trūkumus normatīvajā regulējumā vai tā piemērošanā.

2010. gada 20. decembrī Satversmes tiesa pieņēma spriedumu lietā Nr. 2010-44-01, atzīstot Aizturēto personu turēšanas kārtības likuma 7. panta piektās daļas 1. punktu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 95. pantam. Valsts policijai līdz 2011. gada 31. decembrim bija jānovērš trūkumi Aizturēto personu turēšanas likumā, kā arī jānodrošina ĪAV apstākļu atbilstība likumā noteiktajām prasībām.

Apmeklējot ĪAV, tika pievērsta uzmanība iepriekš sniegto tiesībsarga rekomendāciju izpildei. Apkopojot vizīšu laikā iegūto informāciju, secināms, ka VP pamatā ņem vērā un izpilda tiesībsarga sniegtās rekomendācijas (piemēram, Aizkraukles ĪAV izvietots pastaigu laukums, bet kamerās ierīkoti logi). Tomēr tika konstatēti arī gadījumi, kad rekomendācijas nav tikušas izpildītas (piemēram, Talsu ĪAV turpināja izmantot cilvēktiesību prasībām neatbilstošas kameras).

2011. gadā iegūtā informācija norādīja uz ĪAV ievietoto personu nepietiekamu informētību par savu procesuālo statusu un tiesību apjomu. Konstatēts, ka iepazīstināšana ar aizturētās personas tiesībām notiek, izsniedzot izrakstu no normatīvajiem aktiem. Savukārt sarunās ar aizturētajām personām tika noskaidrots, ka viņiem nav priekšstata par izsniegtās veidlapas nozīmi un saturu, kā arī savām tiesībām. Proti, darbinieki savus pienākumus ir pildījuši formāli. Tiesībsarga biroja darbinieki īpašu uzmanību pievērš ĪAV esošo personu informētībai par viņu tiesībām. Pašlaik tiek veikta ĪAV ievietoto personu aptauja, lai iegūtu vispusīgu informāciju šajā jautājumā.

Konstatēts, ka VP ĪAV atšķirīgi izprot un piemēro normatīvo aktu prasības. (Piemēram, atsevišķās ĪAV higiēnas līdzekļi tiek izsniegti vienīgi pēc personas pieprasījuma, savukārt citās – aizturētajai personai tie tiek piedāvāti). Pastāv atšķirīga prakse ĪAV jautājumā par gultas veļas izsniegšanu, proti, atsevišķās ĪAV ieslodzītajām personām tā tiek izsniegta, citās – nē.

Arī policijas darbinieku apgāde (nodrošinājums) dažādos iecirkņos ir atšķirīga. Piemēram, vairākos ĪAV tika konstatēts, ka darbinieki nav nodrošināti ar formas tērpiem normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā un apjomā. Līdz 2011. gada oktobrim apmeklētajās ĪAV netika konstatēts, ka būtu uzsāktas darbības Aizturēto personu turēšanas kārtības likumā noteikto prasību ieviešanai. Proti, radās pamatotas bažas par minētajā likumā noteikto prasību ieviešanu līdz Satversmes tiesas noteiktajam termiņam (2011. gada 31. decembrim).

IV. Krimināltiesību jomas aktualitātes

Līdztekus izvirzītajām prioritātēm Krimināltiesību jomas juristi izskatīja pārbaudes lietas arī par citām tēmām.

1. Personas tiesības uz drošību un brīvību

Tiesībsarga birojā tika saņemts iesniegums, kurā norādīts, ka personai ar pirmās instances notiesājošo tiesas spriedumu ir piemērots drošības līdzeklis – apcietinājums. Tiesas spriedums daļā par apcietinājuma piemērošanu nav motivēts. Tā kā lietas izskatīšana apelācijas instancē ir ieilgusi, persona apcietinājumā ir pavadījusi gandrīz trīs gadus. Pamatojoties uz šo iesniegumu, tiesībsargs ierosināja pārbaudes lietu un atzinumā secināja, ka attiecībā pret šo personu ir noticis Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5. pantā garantēto personas tiesību uz brīvību pārkāpums.

Atbilstoši Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 272. panta ceturtajai daļai pirmās instances tiesai, piespriežot brīvības atņemšanas sodu par smagu vai sevišķi smagu noziegumu, nav obligāts pienākums automātiski piemērot drošības līdzekli – apcietinājumu. Tiesai ir šādas tiesības gadījumos, kad ir objektīvi kritēriji un apstākļi, kuros to ir nepieciešams darīt. Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse norāda uz apcietinājuma nepieciešamības izvērtēšanas obligātumu. Konkrētajā pārbaudes lietā tiesībsargs secināja, ka pirmās instances tiesa, piemērojot apcietinājumu, spriedumā nav sniegusi motivāciju par nepieciešamību to piemērot. Tiesas galvenais uzdevums, mainot drošības līdzekli uz visbargāko no tiem – apcietinājumu, ir spriedumā sniegt pārliecinošu un argumentētu izklāstu, kas ir bijis par pamatu drošības līdzekļa maiņai līdz notiesājoša sprieduma spēkā stāšanās brīdim. Tāpēc tiesībsargs secināja, ka Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā nostiprinātie personas brīvības ierobežojuma kritēriji nav ievēroti.

Saskaņā ar KPL 281. panta piekto daļu pieteikumu par apcietinājuma atcelšanu vai grozīšanu pēc lietas nodošanas apelācijas instances tiesai līdz iztiesāšanas uzsākšanai var iesniegt tikai tad, ja ir radušies tādi veselības un ģimenes apstākļi, kas var būt par pamatu apcietinājuma atcelšanai vai grozīšanai. Līdz ar to personas tiesības lūgt izvērtēt apcietinājuma nepieciešamību pēc lietas nodošanas apelācijas instances tiesā ir ierobežotas. Tādējādi tiesībsargs secināja, ka KPL 281. panta piektajā daļā paredzētā kontrole par apcietinājuma atcelšanu vai grozīšanu ir formāla un nepamatoti sašaurina to gadījumu skaitu, kad personas apcietinājuma nepieciešamība var tikt vērtēta. Personai tiek liegta iespēja vērsties tiesā ar lūgumu izvērtēt apcietinājuma turpmāko nepieciešamību arī tādos gadījumos, kad tiesvedība apelācijas instances tiesā ir pārlietu ieilgusi un ar pirmās instances notiesājošu tiesas spriedumu noteiktais brīvības atņemšanas laiks iet uz beigām, bet persona joprojām atrodas apcietinātā statusā ar visiem no tā izrietošajiem tiesību ierobežojumiem.

Jau 2007. gadā tiesībsargs vērsās Tieslietu ministrijā, iesakot izstrādāt grozījumus KPL, kas skaidri definētu, ka ir jānodrošina kontrole par apcietinājuma turpmākās piemērošanas nepieciešamību arī tad, ja apcietinājums piemērots ar notiesājošu pirmās instances tiesas spriedumu. Tomēr tiesībsarga viedoklis pilnībā netika ņemts vērā. Šobrīd ir izsludināts likumprojekts „Grozījumi Kriminālprocesa likumā”, kura 4. pants paredz papildināt likuma 281. pantu ar jaunām 5.1 un 5.2 daļām, kas paredz

apcietinājuma turpmākās piemērošanas nepieciešamības izvērtēšanas kārtību pēc lietas nodošanas izskatīšanai apelācijas kārtībā. Atbilstoši šiem grozījumiem apelācijas instances tiesai tiks uzlikts pienākums pēc lietas iztiesāšanas uzsākšanas, ja lietas iztiesāšana tiek atlikta vai pasludināts pārtraukums uz laiku, kas ilgāks par diviem mēnešiem, izvērtēt apcietinājuma turpmāko nepieciešamību. Savukārt personai pašai būs tiesības iesniegt pieteikumu par apcietinājuma turpmākās piemērošanas nepieciešamību tikai tad, ja lietas iztiesāšana tiek noteikta uz laiku, kas ir ilgāks par diviem mēnešiem pēc lietas saņemšanas tiesā. Ņemot vērā to, ka apcietinājuma kontrole pēc lietas nodošanas apelācijas instances tiesai pašreizējā 281. panta 5. daļas redakcijā ir uzskatāma par formālu un nav atbilstoša cilvēktiesību prasībām, tiesībsargs sekos līdzi Valsts sekretāru sanāksmē izsludināto grozījumu turpmākai virzībai.

2. Personas tiesības uz taisnīgu tiesu

LR Saeimai nosūtīts priekšlikums izstrādāt grozījumus Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā (turpmāk – VNJPL), paredzot iespēju personām ar zemu ienākumu līmeni saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību prasības iesniegšanai un tiesvedībai Satversmes tiesā.

VNJPL 5. panta pirmajā daļā noteikts, ka valsts nodrošina juridisko palīdzību juridiska rakstura jautājuma risināšanai ārpus tiesas un tiesā aizskarto vai apstrīdēto personas tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzībai šajā likumā paredzētajos gadījumos, veidos un apjomā. Atbilstoši VNJPL noteiktajam valsts piešķir juridisko palīdzību civillietās, pārrobežu strīdos, administratīvajās lietās (atsevišķos gadījumos), krimināllietās un ārpustiesas juridisko palīdzību.

2010. gadā pārbaudes lietas ietvaros tiesībsargs R. Apsītis secināja, ka valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības nesniegšana trūcīgām un maznodrošinātām personām, tām vēršoties Satversmes tiesā, nesamērīgi ierobežo Latvijas Republikas Satversmes 92. pantā un Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantā garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu. Satversmes tiesas process ir uzskatāms par sarežģītu, tāpēc Satversmes tiesā iesniedzamā pieteikuma formai un saturam ir noteiktas striktas prasības un tā sagatavošanai ir nepieciešamas juridiskās argumentācijas prasmes.

Jau 2010. gada beigās tiesībsargs vērsās Tieslietu ministrijā ar aicinājumu izstrādāt grozījumus VNJPL, kas novērstu Satversmē garantēto cilvēktiesību nesamērīgu ierobežojumu. Diemžēl Tieslietu ministrija neatbalstīja šo aicinājumu, norādot, ka: „2009. gada 1. jūnijā Saeimā tika iesniegts likumprojekts „Grozījumi Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā”, kas cita starpā samazināja valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjomu ar mērķi (norādīts likumprojekta anotācijā) ietaupīt budžeta līdzekļus, tādējādi likumdevēja tiesību politikas mērķis budžeta taupības nolūkos bija samazināt piešķirtās juridiskās palīdzības apjomu, tāpēc šobrīd aicinājums paplašināt nodrošinātās juridiskās palīdzības apjomu nav atbalstāms, jo šāds lēmums būtu pretrunā ar noteikto politikas mērķi.”

Lai gan tiesības uz taisnīgu tiesu nav absolūtas, tomēr Satversme tieši neparedz gadījumus, kuros tās varētu tikt ierobežotas. Satversmes tiesa un Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinušas, ka tiesības uz taisnīgu tiesu var tikt ierobežotas tiktāl, ciktāl tās netiek atņemtas pēc būtības. Tomēr šim ierobežojumam jābūt noteiktam likumā, kā arī attaisnotam ar leģitīmu mērķi un samērīgam ar to. Savukārt spēkā esošais regulējums personām ar zemu labklājības līmeni pēc būtības atņem tiesības vērsties Satversmes tiesā, kā rezultātā tām nav pieejams šis tiesību aizsardzības mehānisms.

Pārbaudes lietas ietvaros tiesībsargs ir apzinājis arī citu tiesību ekspertu viedokļus šajā jautājumā. Latvijas Universitātes docente A. Rodiņa savā promocijas darbā „Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā” norāda, ka: „Konstitucionālās sūdzības subjektiem nav iespējams saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību, kāda tiek garantēta personām civilprocesā, administratīvajā procesā un kriminālprocesā. Taču šāds valsts pienākums izriet no Satversmes 92. pantā iekļautajām garantijām(...) konstitucionālās sūdzības pamatojumā personai ir jāprot pierādīt, kuras pamattiesības un kā (kādā

veidā) ir aizskartas ar tiesību normu (aktu), kas neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai (aktam)” . Latvijas Zvērinātu advokātu padomes priekšsēdētājs J. Grīnbergs norāda, ka normatīvajos aktos jāparedz risinājums valsts pienākuma izpildei sakarā ar juridiskās palīdzības sniegšanu Satversmes tiesā. Savukārt Satversmes tiesas priekšsēdētājs G. Kūtris norāda, ka: „... Satversmes tiesas kolēģijas apmēram 36% gadījumu (vidēji) atsakās ierosināt lietu tieši pieteikuma acīmredzami nepietiekamā juridiskā pamatojuma dēļ. (...) Līdz ar to nav šaubu, ka juridiski kvalitatīvāks pieteikums veicinātu personas tiesību ātrāku aizsardzību.” Tādējādi valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršana pieteikuma sagatavošanai iesniegšanai Satversmes tiesā, kā arī pārstāvība uzsāktās tiesas procesā nodrošinātu un veicinātu ātrāku tiesību aizsardzību personām ar zemiem ienākumiem.

3. Fotoradari

2008. gadā pēc tiesībsarga R. Apsīša iniciatīvas tika ierosināta pārbaudes lieta par personas sodīšanu par pārkāpumiem, kas fiksēti, izmantojot tehniskās ierīces (fotoradarus). Minētās pārbaudes lietas mērķis bija noskaidrot, vai, amatpersonai pieņemot lēmumu par personas sodīšanu, tiek ievērotas cilvēktiesību prasības. 2009. gadā, apkopojot un izvērtējot iegūto informāciju, tika konstatēti trūkumi pastāvošajā normatīvajā regulējumā (CSL 436. pantā), jo par šādā veidā fiksētiem pārkāpumiem pie atbildības var tikt sauktas personas, kas nav vainojamas konkrētā pārkāpuma izdarīšanā. Turklāt šīm personām ir liegtas iespējas apstrīdēt protokolu – lēmumu, jo viņas nav šī administratīvā akta adresāti. Tādējādi, piemērojot sodus par pārkāpumiem, kas fiksēti ar fotoradariem, var tikt aizskartas personas tiesības uz taisnīgu tiesu, kas garantētas Latvijas Republikas Satversmes 92. pantā un Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantā. Turklāt, piemērojot vienīgi minimālo sodu par pārkāpumiem, kas fiksēti, neapturot transporta līdzekli, tiek nepamatoti pārkāpts atšķirīgas attieksmes aizliegums, kas noteikts Satversmes 91. pantā un Konvencijas 14. pantā.

Apzinoties nepieciešamību saglabāt līdzsvaru starp indivīda tiesību ierobežojumu un sabiedrības drošības interesēm, kuras tiek apdraudētas, personai pārkāpjot Ceļu satiksmes noteikumus, 2009. un 2010. gadā tiesībsargs R. Apsītis vērsās Iekšlietu, Tieslietu un Satiksmes ministrijā ar aicinājumu izstrādāt nepieciešamos grozījumus normatīvajos aktos, kas novērstu pastāvošos trūkumus. Tomēr ministrijas neuzskatīja šādu grozījumu izstrādi par lietderīgu.

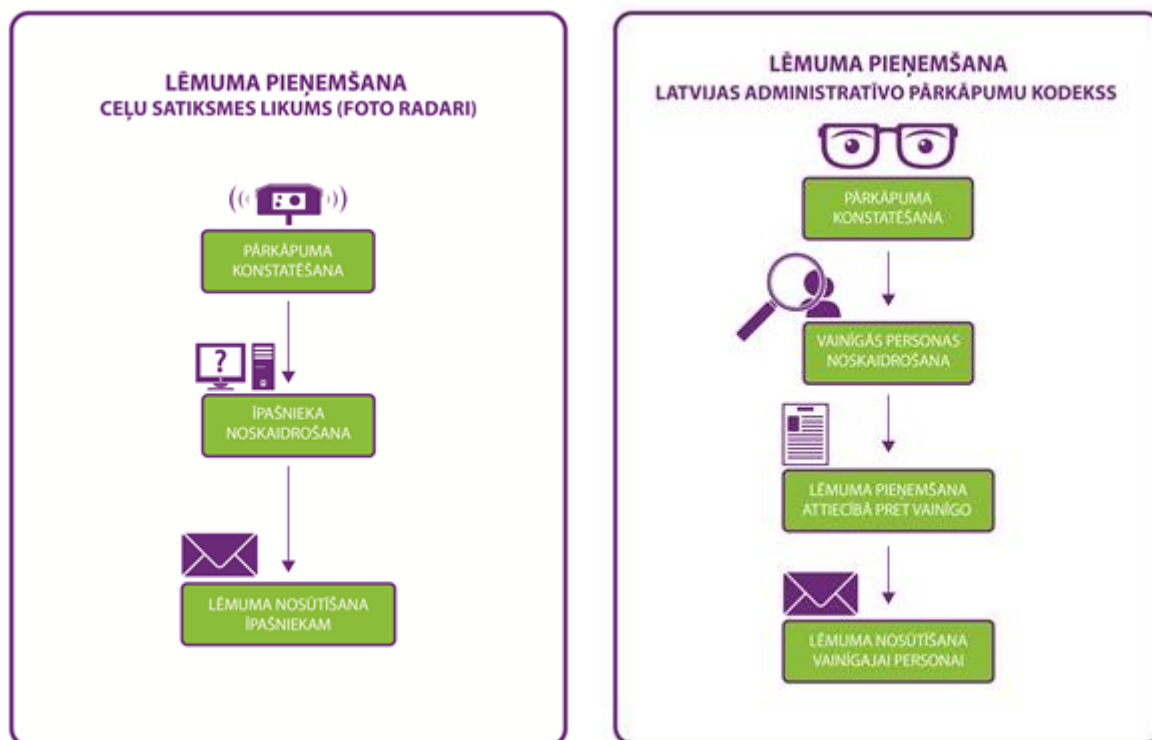
2011. gadā Sabiedriskās politikas centrs „Providus”, veicot pētījumu „Administratīvā pārkāpuma lietvedība ceļu satiksmē”, konstatē trūkumus pastāvošajā regulējumā. Minētā pētījuma autori secina: „Konkrētās personas (administratīvā akta adresāta) noskaidrošana ir viens no būtiskajiem faktiem, kas iestādei jānoskaidro pirms tā izdod administratīvo aktu. (...) Pašreizējais regulējums pat nedod iespēju transportlīdzekļa turētājam vai īpašniekam pierādīt savu nevainīgumu. Protokols – lēmums tiek izsūtīts tādā formā, kas netieši liek nevis līdzdarboties, bet uzreiz samaksāt uzlikto naudas sodu”.

2011. gada 8. martā noslēdzās Iekšlietu ministrijas rīkotais konkurss "Ceļu satiksmes drošības uzlabošanai nepieciešamo mērierīču sistēmas ieviešana, uzstādīšana un apkalpošana", kura rezultātā fotoradaru skaits valstī tiks būtiski palielināts . Valsts policijas Prevencijas pārvaldes priekšnieks E. Zivtiņš un Ceļu Satiksmes drošības direkcijas direktors A. Lukstiņš vairākkārt masu saziņas līdzekļiem ir snieguši informāciju, ka ar fotoradariem papildus braukšanas ātruma pārkāpumiem tiks fiksēti arī citi (braukšana bez tehniskās apskates un apdrošināšanas, kā arī luksofora aizliedzošā signāla neievērošana). Tādējādi var pieļaut, ka pieaugs arī lēmumu skaits par personu sodīšanu, kas pieņemti, neapturot transporta līdzekli un nenoskaidrojot pārkāpēju.

Spēkā esošais tiesiskais regulējums:

Latvijas Republikas Administratīvo pārkāpumu kodeksa (turpmāk – LAPK) 1498. pantā ir noteikta personas atbildība par braukšanas ātruma neievērošanu. Savukārt Ceļu satiksmes likuma (turpmāk – CSL) 436. pantā noteiktas īpatnības administratīvajā procesā attiecībā uz pārkāpumiem, kas fiksēti ar tehniskiem līdzekļiem, neapturot transportlīdzekli. Minētais pants paredz, ka protokols – lēmums par

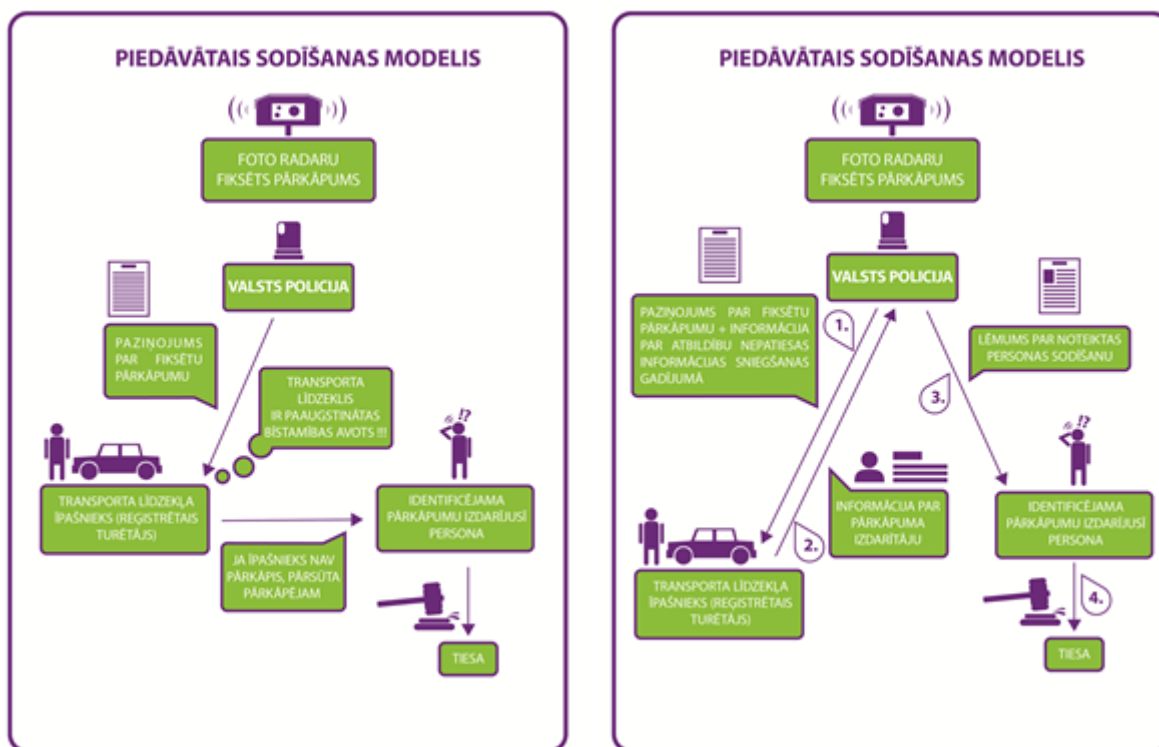
minimālā naudas soda samaksu – tiek nosūtīts transporta līdzekļa reģistrācijas apliecībā norādītajam turētājam vai īpašniekam.

2011. gada 26. maijā tiesībsargs aicināja Latvijas Republikas Saeimas priekšsēdētāju līdz 2011. gada oktobrim izstrādāt grozījumus CSL 436. pantā, kas mainītu sodīšanas kārtību, ja pārkāpums ir fiksēts ar fotoradariem. Proti, paredzot, ka ar fotoradaru fiksētais pārkāpums ir pamats lietvedības uzsākšanai. Minētās lietvedības ietvaros amatpersona nosūta attiecīgā transporta līdzekļa īpašniekam paziņojumu (protokolu) par notikušo pārkāpumu un aicinājumu (piemēram: desmit dienu laikā) ierasties iestādē un sniegt identificējošu informāciju par pārkāpumu izdarījušo personu (šādu iespēju jau pašlaik paredz Ceļu satiksmes likuma 20. pants). Tādējādi valsts būs veikusi minimāli nepieciešamās darbības pārkāpumu izdarījušās personas noskaidrošanai. Līdz ar to amatpersonai, pamatojoties uz fotoradara fiksēto pārkāpumu un īpašnieka sniegtajām ziņām, būs iespēja pieņemt objektīvāku lēmumu par vainīgās personas sodīšanu. Savukārt, ja īpašnieks neierodas vai nevar (nevēlas) sniegt lēmuma pieņemšanai nepieciešamās ziņas, varētu tikt prezumēts, ka viņš atzīst savu vainu konkrētā pārkāpuma izdarīšanā. Attiecīgi amatpersonai LAPK noteiktajā kārtībā būtu iespēja un pamats pieņemt lēmumu par soda piemērošanu transporta līdzekļa īpašniekam.

Piedāvātie modeļi nenodrošinās absolūti visu pārkāpumu izdarījušo personu saukšanu pie likumā paredzētās atbildības. Tomēr tie paredzēs, ka, valstij veicot minimālas izmeklēšanas darbības, tiks būtiski samazināta iespējamība, ka nelabvēlīgas sekas iestājas personai, kura nav izdarījusi konkrēto pārkāpumu. Tādējādi valsts rīcība atbilstu tiesiskās paļāvības principam. Turklāt tiktu nodrošināts, ka personas neatkarīgi no pārkāpuma fiksēšanas veida saņemtu vienādus sodus. Proti, tiktu novērsta nevienlīdzīga attieksme pret vienādu pārkāpumu izdarījušām personām. Vienīgi pārkāpumu izdarījušās personas sodīšana var veicināt satiksmes drošības uzlabošanu, novēršot atkārtota pārkāpuma izdarīšanu.

Piedāvātie risinājumu modeļi:

Tiesībsargs 2011. gada 4. novembrī atkārtoti vērsās pie Latvijas Republikas Saeimas priekšsēdētāja ar aicinājumu veikt nepieciešamās izmaiņas tiesību aktos.

2011. gada decembrī tiesībsargs J. Jansons vērsās Saeimas Tautsaimniecības vides un reģionālās politikas komisijā ar priekšlikumu veikt grozījumus Ceļu satiksmes likuma 436. pantā.

4. Tiesības uz īpašumu

Tiesībsargs R. Apsītis konstatēja, ka Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 257. panta pirmajā daļā noteiktais pienākums nodrošināt naudas soda izpildi, t.i., glabāt personas automašīnu līdz naudas soda izpildei, nav samērīgs tiesību uz īpašumu ierobežojums. Turklāt, ja persona izmantos savas tiesības un apstrīdēs nelabvēlīgu lēmumu, ilgstošas tiesvedības rezultātā viņai var rasties būtisks materiāls kaitējums. Līdz ar to, pastāvot šādam regulējumam, tiek pārkāptas personas Latvijas Republikas Satversmes 105. pantā un Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Pirmā protokola 1. pantā garantētās tiesības. 2010. gadā Tieslietu ministrijā notika darba grupas sēde, kurā konceptuāli tika atbalstīts tiesībsarga viedoklis par nepieciešamību izstrādāt grozījumus LAPK 257. panta pirmajā daļā. Arī 2010. gada 12. novembra vēstulē Nr. 1-17/5342 Tieslietu ministrija informēja tiesībsargu, ka ir paredzēts svītrot LAPK 257. panta pirmās daļas kvadrātiekvās ietvert tiesisko regulējumu un nepieciešamo tiesisko regulējumu ietvert LAPK 258. pantā. Minētā jautājuma tālākā virzība tika paredzēta 2011. gada janvārī.

Tomēr līdz 2011. gada oktobrim grozījumi izstrādāti netika, bet atkārtotā Tieslietu ministrijas darba grupas sēdē tiesībsarga priekšlikumu veikt grozījumus LAPK 257. panta pirmajā daļā neatbalstīja Iekšlietu ministrijas pārstāvji. Ņemot vērā to, ka Tieslietu ministrijas darba grupā netika panākts vienots viedoklis minētajā jautājumā, tiesībsargs J. Jansons 2011. gada decembrī vērsās pie Saeimas Juridiskās komisijas priekšsēdētāja ar saviem priekšlikumiem grozījumiem LAPK 257. panta pirmajā daļā.

2012. gads

Pilsonisko un politisko tiesību nodaļa

Pilsonisko un politisko tiesību nodaļas prioritātes:

- I Personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību nodrošināšana
- II Privātās dzīves aizsardzības efektivitāte
- III Ieslodzīto personu tiesību aizsardzība slēgta tipa iestādēs
- IV Personu tiesību ievērošana pirmstiesas izmeklēšanā
- V Aizturēto ārzemnieku un patvēruma meklētāju tiesiskais statuss un aizsargāšana
- VI Personu tiesību aizsardzības garantijas saskarsmē ar policiju

I Personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību nodrošināšana

2012.gadā tika atkārtoti aktualizēta problēmsituācija, kura izveidojusies sakarā ar cilvēktiesībām neatbilstošo rīcības spējas regulējumu, par ko tiesībsargs ziņoja jau 2008.gadā. Diemžēl novēloto iestāžu rīcības rezultātā jaunais regulējums tā arī nestājās spēkā līdz 2012.gada 1.janvārim, kā bija noteikusi Satversmes tiesa. Tā vietā no februāra darbojās pagaidu noregulējums. Pagaidu noregulējums risināja tikai akūtākās problēmas saistībā ar tiesā iesniegtajām lietām, bet nerisināja tādus jautājumus, kas saistīti, piemēram, ar jau esošo rīcības spējas personu tiesību apjoma palielināšanu, joprojām radot personu tiesību pārkāpumus, uz ko arī tika norādīts Saeimai. Jaunais rīcības spējas ierobežošanas normatīvais regulējums beidzot tika pieņemts 2012.gada nogalē, nosakot tā spēkā stāšanās datumu – 2013.gada 1.janvāris. Iepriekšējais regulējums paredzēja, ka personai, kurai trūkst lielākās daļas vai visu garīgo spēju, var pilnībā ierobežot rīcības spēju. Tas nozīmēja, ka persona nevar pati pieņemt lēmumus par savā dzīvē svarīgiem jautājumiem, piemēram, kur dzīvot un ar ko dzīvot kopā, vai dibināt ģimeni, vai audzināt bērnus utt. Saskaņā ar jauno regulējumu, tiesa vairs nevarēs ierobežot personas personiskās nemantiskās tiesības un tiesības pārstāvēt sevi iestādēs un tiesās. Savukārt attiecībā uz mantiskiem jautājumiem pastāvēs dažādi risinājumi.

Kaut arī izdarītie grozījumi pilnībā neatbilst ANO Konvencijai par personu ar invaliditāti tiesībām (turpmāk – ANO Konvencija), jo likumā nav ietvertas pilnvērtīgas alternatīvas rīcības spējas ierobežošanai, kā, piemēram, atbalstītās lemtspējas mehānisms (atbalsta personas), tomēr tie noteikti uzlabos personu ar garīgiem traucējumiem cilvēktiesību aizsardzību. Tādējādi valsts pauž uzskatu, ka ikvienam cilvēkam ir cilvēktiesības un viņu nevar diskriminēt veselības stāvokļa dēļ.

Jau pagājušajā gadā tika konstatētas arī vairākas problēmas normatīvajā regulējumā, kas liedz personām ar garīga rakstura traucējumiem, kas atrodas Valsts sociālās aprūpes centros (turpmāk – VSAC), īstenot savas tiesības. Piemēram – personām pēc būtības tiek liegtas tiesības atstāt VSAC, radot *de facto* brīvības ierobežošanu. 2011.gadā Labklājības ministrija tika aicināta virzīt konkrētu grozījumu izdarīšanu Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā. Tā kā LM nerīkojās, jau šajā gadā lūgums izdarīt minētos grozījumus tika nosūtīts Saeimai, konkrētāk – 2012.gada jūnijā tiesībsargs nosūtīja lūgumu mainīt Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 28.panta trešo daļu, piedāvājot konkrētu redakciju. 2012.gada 6.decembrī likuma izmaiņas tika pieņemtas Saeimā 3.lasījumā. Tas, protams, nenozīmē, ka pārējais regulējums ir ļoti labs, bet vismaz tiek sperts mazs solis, lai mazinātu ļoti nopietnus cilvēktiesību pārkāpumus, kas jau iestrādāti normatīvajā regulējumā. Šis piemērs arī parāda, kā var izveidoties konstruktīva un veiksmīga sadarbība starp likumdevēju un tiesībsargu.

Turpinot par apskatīto problemātiku saistībā ar VSAC personām ar garīga rakstura traucējumiem, birojs arī 2012.gadā turpināja pārbaudes VSAC filiālēs. Šī gada nogalē trīs Valsts sociālās aprūpes centru filiāles tika apmeklētas kopā ar pieaicinātu starptautiski atzītu ekspertu no Islandes, psihiatru,

kurš ilgus gadus ir strādājis arī Eiropas Padomes Spīdināšanas novēršanas komisijas sastāvā. Veikto pārbažu vizīšu rezultātā tika apkopoti VSAC saskatītie pārkāpumi, lai sagatavotu ārkārtas ziņojumu Saeimai.

Tika aktualizēts arī jautājums saistībā ar medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu. Konkrētas pārbaudes lietas ietvaros tika konstatēts, ka personas brīvība (ievietošana psihiatriskajā slimnīcā) ierobežota ar tiesas lēmumu, bet minētā lēmuma pārskatīšana nav notikusi atbilstoši Kriminālprocesa 607.panta ceturtajai daļai.

Lieta Nr. 2012-347-3F. Atzinumā konstatēts pārkāpums attiecībā uz tiesas pienākumu reizi gadā pārskatīt lēmumu par personai nozīmētajiem medicīniska rakstura piespiedu līdzekļiem. Personai nozīmēts medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis – ārstēšanās stacionārā 2004.gadā. Tiesas lēmums pārskatīts tikai 2008.gadā, 2010.gadā, 2012.gadā.

Ir konstatēti arī pārkāpumi attiecībā uz tiesas rīcību, nenosūtot personai lēmumu par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu; tiesas pienākumu reizi gadā pārskatīt jautājumu par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanu.

Vēlos norādīt, ka Tiesībsarga birojā ir konstatēti vairāki šādi gadījumi un tādēļ AT priekšsēdētājs tika aicināts izsūtīt Tiesībsarga vēstuli visām Latvijas Republikas tiesām vai iekļaut šo jautājumu diskusijai Tieslietu padomē, lai turpmāk tiesas savā darbā ievērotu personas ar garīga rakstura traucējumiem cilvēktiesības.

Reaģējot uz dažādām konstatētajām problēmām attiecībā uz procesiem par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu (turpmāk – MRPL) piemērošanu, Tieslietu ministrijā š.g. augustā tika izveidota darba grupa, lai izvērtētu grozījumu nepieciešamību Kriminālprocesa likumā saistībā ar konstatētajiem cilvēktiesību pārkāpumiem, kur sastāvā ir iekļauts arī Tiesībsarga biroja pārstāvis, kas sniedzis savus priekšlikumus par virkni nepieciešamo grozījumu Kriminālprocesa likumā (turpmāk – KPL) attiecībā uz medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu. Piemēram, tika norādīts, ka nepieciešams izslēgt KPL 606.panta pirmās daļas otro teikumu, kas paredz, ka persona, pret kuru notiek process MRPL noteikšanai, pati var lēmumu pārsūdzēt tikai tad, ja tā piedalījies tiesas sēdē. Tiesībsarga pārstāvis norādīja, ka šai personai nedrīkst liegt tiesas lēmuma pārsūdzību.

2012.gadā arī tika sniegti vairāki atzinumi par rīcībnespējīgo personu tiesībām, piemēram, tiesībām iestāties biedrībā, izvēlēties savu uzticības personu, tiesībām saņemt personu apliecinošu dokumentu, u.tml.

1) Latvijas Republikas Administratīvā tiesa pieaicināja tiesībsargu kā institūciju administratīvajā lietā Nr.A420336312 sniegt atzinumu saistībā ar rīcībnespējīgas personas tiesībām iestāties biedrībā. Tiesībsargs savā atzinumā norādīja, ka arī rīcībnespējīgām personām ir tiesības iestāties biedrībās. Atzinumā tika norādīts arī uz to, ka viens no biedrības mērķiem var būt arī aizsargāt savu biedru intereses, līdz ar to, veicinot šo personu tiesību aizsardzību. Tādējādi, liedzot personai pašai tiesības iestāties biedrībā, ne tikai tiek ierobežotas personas tiesības biedroties, bet arī tiek liegts īstenot citas tiesības, kuras, iespējams, palīdz veicināt un/vai aizsargāt konkrētā biedrība.

Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir vairākās lietās konstatējusi cilvēktiesību pārkāpumu gadījumus, kad valsts, pamatojoties uz vispārēju rīcībnespējas ierobežojumu, automātiski personai liegusi dažādas cilvēktiesības.

Latvija ir pievienojusies ANO „Konvencijai par personu ar invaliditāti tiesībām” (turpmāk – ANO Konvencija), kuras 5.pants nosaka diskriminācijas aizliegumu, savukārt ANO Konvencijas 2.panta 3.punktā skaidrots, ka „*”diskriminācija invaliditātes dēļ” nozīmē jebkāda veida nošķiršanu, izslēgšanu vai ierobežošanu invaliditātes dēļ, kuras mērķis ir traucēt vai pilnībā nepieļaut visu politisko, ekonomisko, sociālo, kultūras, pilsonisko vai citu cilvēktiesību un pamatbrīvību atzīšanu, izmantošanu vai īstenošanu vienlīdzīgi ar citiem, vai kurai ir tādas sekas”*.

ANO Konvencijas 29.pants paredz, ka dalībvalstis apņemas veicināt personu ar invaliditāti līdzdalību nevalstiskajās organizācijās un ar valsts sabiedrisko un politisko dzīvi saistītās apvienībās. Tāpat ANO Konvencijas 12.pants nosaka, ka personām ar invaliditāti līdzvērtīgi ar citiem ir rīcībspēja visās dzīves jomās.

2) Pamatojoties uz personas iesniegumu, tika ierosināta pārbaudes lieta par rīcībspējīgas personas tiesībām iegūt personu apliecinošu dokumentu, jo Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde atteicās pašai rīcībspējīgajai personai izsniegt pasi. Tiesībsargs atzinumā secināja, ka normatīvais regulējums nenosaka kārtību par pasu izsniegšanas un glabāšanas kārtību personām, pār kurām nodibināta aizgādība, kā tas ir attiecībā uz nepilngadīgiem. Līdz ar to, ierobežojums attiecībā uz pilngadīgām personām nav noteikts ar likumu, bet PMLP regulējumu, kas attiecas uz nepilngadīgām personām, pēc analogijas attiecina arī uz pilngadīgām personām, kurām noņemta rīcībspēja. Ierobežojot personas tiesības, nevar atsaukties uz regulējumu, kas nav pieņemts attiecībā uz konkrēto personu grupu. Tāpat Senāta Administratīvo lietu departaments vairākos spriedumos secinājis, ka ierobežojot cilvēktiesības, administratīvo aktu nevar pamatot ar normu pēc analogijas.

Attiecībā uz PMLP sniegto norādījumu par vispārīgo ierobežojumu attiecībā uz rīcībspējīgas personas tiesībām saņemt un glabāt mantu, atzinumā tika norādīts, ka, lai arī rīcībspējīgām personām, saskaņā ar pašreizējo regulējumu, ir ļoti daudz ierobežojumu, tomēr nevar teikt, ka rīcībspējīgas personas vispār nevarētu saņemt un glabāt jebkādu mantu. Turklāt pase vai personas apliecība nav uzskatāma par mantu tās parastā izpratnē, jo tas ir personu apliecinošs dokuments. Pase pēc būtības ir lieta, kas izņemta no privāttiesiskās apgrozības. Tātad pase ir dokuments un to nevar uzskatīt par mantu kā privāttiesiskas apgrozības priekšmetu, jo tā ir valsts īpašums. Turklāt var būt dažādas situācijas, kad ir būtiski, lai personai būtu personu apliecinošs dokuments un, attiecīgi, persona varētu pierādīt savu personību, pretējā gadījumā var rasties nelabvēlīgas sekas (piemēram, policijai ir dotas tiesības aizturēt personu tāpēc, lai noskaidrotu tās personību).

ANO Konvencijas 18.pants nosaka, ka dalībvalstis atzīst personu ar invaliditāti tiesības uz pārvietošanās brīvību, brīvu dzīvesvietas un pilsonības izvēli vienlīdzīgi ar citiem, tostarp nodrošinot, ka invaliditātes dēļ personām ar invaliditāti netiek atņemta to spēja iegūt, paturēt un izmantot savus pilsonības dokumentu vai citus personu apliecinošus dokumentus.

3) Lietā 2012-47-4C iesniedzēja vērsās Tiesībsarga birojā, jo no bāriņtiesas uzzināja, ka meita (ar kuru viņa dzīvoja kopā) ir iesniegusi pieteikumu tiesā par rīcībspējas atņemšanu. Pārbaudes laikā tika konstatēts, ka tiesa, pārkāpusi procesuālās normas, neinformējot personu par šāda pieteikuma saņemšanu, civillietas ierosināšanu un tiesas sēdes nozīmēšanu. Pēc tiesībsarga iejaukšanās, tiesas priekšsēdētāja pieprasīja tiesneses paskaidrojumu un veica pārrunas tiesnešu kopsapulcē, lai nākotnē netiktu pieļauti šādi pārkāpumi. Turpmākajā procesā personai bija nodrošinātas iespējas piedalīties un tiesa pieņēma lēmumu par lietas izbeigšanu.

4) Diemžēl arī pāris lietās tika konstatēti ļoti būtiski cilvēktiesību pārkāpumi rīcībspējas atņemšanas procesa laikā (te gan uzreiz jāpiebilst, ka šie procesi abos gadījumos bija notikuši jau pirms vairākiem gadiem), kuru rezultātā personām arī tika atņemta rīcībspēja. Vienā no lietām arī tiesībsargs vērsās pie Latvijas Republikas Augstākās tiesas priekšsēdētāja, lūdzot iesniegt protestu par spēkā stājušos tiesas nolēmumu, ar kuru personai tika atņemta rīcībspēja, jo procesa laikā tika pieļauti rupji cilvēktiesību pārkāpumi, piemēram, persona nebija informēta par tiesas procesu, tai netika nosūtīti tiesas nolēmumi, netika prasīts viedoklis, utt. Diemžēl AT nesaskatīja, ka šie ļoti nopietnie tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumi radītu nepieciešamību iesniegt protestu.

Jau ilgstoši viena no problēmām garīgās veselības jomā ir nesakārtotā normatīvā bāze. Lai arī atsevišķas lietas ir tikušas uzlabotas pēdējo gadu laikā, piemēram, izdarot grozījumus Ārstniecības likumā, kas attiecas uz personas piespiedu ievietošanu psihoneiroloģiskajā slimnīcā. Tomēr daudzas lietas joprojām nav noregulētas, tādējādi radot iespējamus cilvēktiesību pārkāpumus. Piemēram,

psihoneiroloģiskajās slimnīcās, kur notiek piespiedu ārstēšana, tiek pielietoti vairāki piespiedu līdzekļi un arī ierobežotas personu tiesības uz privāto dzīvi. Tomēr normatīvais regulējums praktiski neeksistē – ierobežojumus nosaka ar iestādes iekšējās kārtības noteikumiem.

Lai cilvēktiesību ierobežojums būtu pieļaujams, tam, pirmkārt, jābūt noteiktam ar pienācīgā kārtā pieņemtu likumu. Ja cilvēktiesību ierobežojumi noteikti ar iekšējās kārtības noteikumiem, ierobežojumi nav noteikti ar likumu. Tā rezultātā var secināt, ka ierobežojumi neatbilst Satversmei.

Jau 2011.gadā, konstatējot problēmu saistībā ar Rīgas psihiatrijas un narkoloģijas centra piespiedu ārstēšanas nodaļas iekšējās kārtības noteikumos noteiktajiem ierobežojumiem, tika iestādei norādīts, ka, lai turpmāk nerastos šādas situācijas, būtu steidzami nepieciešams pieņemt normatīvo regulējumu, kas paredzētu iespējamus cilvēktiesību ierobežojumus piespiedu ārstēšanas nodaļā. Jāatzīmē, ka Rīgas psihiatrijas un narkoloģijas centra valdes priekšsēdētājs Jānis Buģins jau ilgstoši ir arī Veselības ministrijas galvenais speciālists psihiatrijas jautājumos - Veselības ministrijas konsultants psihiatrijas jomā.

Tomēr var konstatēt, ka minētā situācija normatīvā regulējuma jomā nav uzlabojusies.

Ņemot vērā iepriekš norādīto, tiesībsargs vērsās pie Veselības ministrijas un lūdza informēt par Veselības ministrijas plāniem attiecībā uz normatīvā regulējuma pilnveidošanu, lai turpmāk nepieļautu cilvēktiesību ierobežojumus psihoneiroloģiskajās slimnīcās bez atbilstoša normatīvā regulējuma.

2012.gadā tika sniegts atzinums saistībā ar personu tiesību ievērošanu psihiatrisko ekspertīžu nodaļā. Lietā 2012 – 123-2A iesniedzēja sūdzējās par apstākļiem ekspertīžu nodaļā Laktas ielā. Atzinumā tika konstatēts, ka personas nevar brīvi piekļūt tualetes telpai, jo palātas ir slēgtas, bet pašās palātās tualetes nav ierīkotas. Lai ekspertējamās personas varētu nokļūt līdz tualetei, viņām vispirms ir jāizsauc kāds no medicīnas personāla, kam attiecīgi jāziņo policijas darbiniekiem, lai varētu tikt atvērtas durvis un personu varētu nogādāt uz tualeti. Tādējādi tika konstatēts, ka RPNC nav pilnībā ņēmis vērā tiesībsarga 2007.gadā sniegtās rekomendācijas attiecībā uz ekspertējamo personu tiesību ievērošanu.

Tāpat atzinumā pausts uzskats, ka attiecībā uz personām, kuras uzturas tieši Ekspertīžu nodaļā, normatīvajos aktos būtu nepieciešams atsevišķs regulējums par datu apstrādi šādās iestādēs, konkrēti nosakot, kādos gadījumos un kādā apjomā ir iespējams veikt videonovērošanu, precīzi nosakot, kurām personām ir pieeja šai informācijai, cik ilgi šādi ieraksti ir glabājami, un kādos gadījumos tie nododami trešajām personām. Tādējādi tika konstatēts, ka personu, kuras atrodas Ekspertīžu nodaļā, videonovērošana pati par sevi nav uzskatāma par cilvēktiesību pārkāpumu, bet esošais tiesiskais regulējums nav uzskatāms par cilvēktiesībām atbilstošu.

Pētījums

2012.gada nogalē tika veikts pētījums „Pacientu cilvēktiesības atrodas psihoneiroloģiskajā slimnīcā”.

Šī pētījuma mērķis bija izpētīt Latvijai saistošos cilvēktiesību standartus, īstenojot personu stacionēšanu un ārstēšanu bez to piekrišanas psihoneiroloģiskajās institūcijās (tai skaitā arī attiecībā uz personām, kurām ir noteikti MRPL, kā arī tiespsihiatriskās ekspertīzes), izvērtēt Latvijas regulējuma atbilstību šiem standartiem un analizēt citu valstu normatīvos regulējumus, meklējot labās prakses piemērus.

Pētījuma rezultātā tika secināts, ka starptautiskie dokumenti (gan juridiski saistošie, gan jo īpaši rekomendācijas un principi) paredz samērā izvērstu regulējumu attiecībā uz personu ar garīga rakstura traucējumiem ārstēšanu bez to piekrišanas. Vairākas rekomendācijas un principi detalizēti definē kritērijus, kādos personu varētu pakļaut terapijai bez tās piekrišanas, kā arī apstākļus un nosacījumus, kādos var piemērot fiziskās ierobežošanas līdzekļus. Pēdējo gadu laikā arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse ir attīstījusies plašāk šajā jomā, nosakot standartus, kurus valstīm jāievēro, lai netiku pārkāpts Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. un 3.pants.

Īpaša nozīme starptautisko tiesību attīstībā attiecībā uz personām ar garīgā rakstura traucējumiem ir bijusi ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām salīdzinoši nesennai stāšanās spēkā. Tās ratifikācija nacionālā līmenī ir bijusi par pamatu reformām vairākās valstīs (kas turpinās arī šobrīd), piemērojot regulējuma atbilstību Konvencijas nosacījumiem.

Izvērtējot citu valstu praksi, var secināt, ka atsevišķu valstu normatīvie regulējumi ir krietni attīstītāki un detalizētāki, salīdzinot ar Latviju, taču jāuzsver, ka arī apskatīto valstu likumi, kā arī to ieviešana praksē, neraugoties uz ilgstošākām demokrātiskām tradīcijām, nav nevainojama. Piemēram, Anglijā nacionālā tiesa atzina, ka Garīgās veselības likuma Uzvedības noteikumiem nav juridiski saistoša spēka, kas attiecīgi rada līdzvērtīgas problēmas kā Latvijā, attiecībā uz likuma līmenī neesošu regulējumu jomā, kas skar personu fiziskās kustības līdzekļu piemērošanu. Savukārt Somijas regulējumu samērā nesena spriedumā ir kritizējusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa, norādot arī uz aizsargmehānismu trūkumu gadījumos, kad pacientam tiek noteikta piespiedu terapija. Nīderlandē, neraugoties uz normatīvā regulējuma skaidrību, praksē pastāv problēmas ar plašo pacientu izolāciju institūcijās. Saskaņā ar statistikas datiem, viens no četriem pacientiem Nīderlandes psihoneiroloģiskajās slimnīcās piedzīvo piespiedu izolēšanu, kuras vidējais ilgums ir 16 dienas.

Apzinoties, ka institucionālā aprūpe vienmēr ir pakļauta zināmiem cilvēktiesību pārkāpumu riskiem, iespējams, ka viens no labākajiem risinājumiem ir iespējami izvairīties no personu stacionēšanas, ieviešot alternatīvus mehānismus. Vairāku valstu normatīvajā regulējumā ir paredzēta piespiedu ārstēšana sabiedrībā, atstājot institūciju tikai kā pēdējo iespēju, kad aprūpe ārpus institūcijas nav iespējama. Lai gan šādu alternatīvu diemžēl nebūs iespējams piemērot visos gadījumos, tas varētu būt pozitīvs risinājums situācijās, kad personas ārstniecību var nodrošināt mazāk ierobežojošos apstākļos.

Pētījuma rezultātā tika sniegtas arī šādas rekomendācijas Latvijas situācijas uzlabošanai:

- Latvijas normatīvajā regulējumā ir konstatējamas būtiskas nepilnības attiecībā uz personām, kuras atrodas psihoneiroloģiskajās institūcijās bez to piekrišanas, iespējamiem cilvēktiesību ierobežojumiem. Lai to novērstu, būtu nepieciešams izstrādāt grozījumus Ārstniecības likumā, paredzot konkrētu pamatojumu, kā arī mehānismu, kādā var ierobežot precīzi norādītas cilvēktiesības;
- izstrādājot normatīvā regulējuma grozījumus, būtu jānorāda gan personas, uz kurām ierobežojumi attiektos (paredzot regulējumu arī attiecībā uz tām personām, kurām ir noteiktas tiespsihiatriskās ekspertīzes, gan arī medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis), kā arī aptverot visas institūcijas, kurās šādi ierobežojumi varētu tikt piemēroti (tai skaitā ilgstošas sociālās aprūpes centrus);
- normatīvajā regulējumā būtu jānošķir personas stacionēšana pret tās gribu no piespiedu terapijas nodrošināšanas, paredzot atsevišķus lēmumus katram ierobežojumam, kā to paredz starptautiskie cilvēktiesību dokumenti, kā arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *X.v.Finland*;
- Latvijā normatīvo aktu līmenī būtu jāparedz regulējums personas fiziskās ierobežošanas līdzekļu piemērošanai;
- institūcijās piemērotajiem fiziskās ierobežošanas līdzekļu piemērošanas gadījumiem jābūt pakļautiem ārējai pārraudzībai, piemēram, paredzot, ka institūcijai par jebkādiem šādiem gadījumiem jāziņo Veselības inspekcijai;
- personai jābūt iespējai pārsūdzēt tai noteiktos ierobežojumus, paredzot efektīvus tiesību aizsardzības līdzekļus, īpaši attiecībā uz tādiem nozīmīgiem lēmumiem, kā piespiedu terapijas nodrošināšana un komunikācijas ierobežojumi ar ārpus institūcijas esošām personām;
- lielāka vērtība būtu jāpievērš Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komitejas (turpmāk – CPT) ziņojumiem par Latviju, kā arī Tiesībsarga biroja monitoringa rezultātiem, kuri bieži vien atspoguļo vienas un tās pašas problēmas, kas ilgstoši netiek risinātas, piemēram, attiecībā uz bērnu ārstēšanu atsevišķi no pieaugušām personām;
- ņemot vērā CPT konstatēto, ka cietsirdīgas rīcības rezultāta vainīgs visbiežāk ir personāls, nevis medicīnas darbinieki, būtu jānodrošina efektīva personāla kontrole visos līmeņos, kā arī personāla apmācība cilvēktiesību standartos;

- lai izvairītos no nesamērīgas personu stacionēšanas institūcijās, līdzīgi citu valstu praksei, būtu jāiekļauj normatīvajā regulējumā jāiekļauj, ka personas ārstēšana institūcijā ir nodrošināma tikai tad, ja citas metodes nav piemērotas un efektīvas. Vienlaicīgi būtu jāparedz iespēja nodrošināt terapiju bez personas piekrišanas ārpus institūcijas, ieviešot efektīvus pacienta kontroles mehānismus.

II Privātās dzīves aizsardzības efektivitāte

Privātās dzīves tiesību saturu veido personas identitāte, fiziskā vai garīgā integritāte, tostarp gods un cieņa, sava dzīves telpa, seksuālās darbības un sociālās attiecības, attiecības ar citām personām, ieskaitot informāciju par šīm attiecībām. Tas ietver arī tiesības paturēt savu privāto dzīvi noslēpumā no citām privātpersonām. Valstij ir pienākums ne vien neiejaukties bez pamata indivīdu privātajā dzīvē, bet arī pasargāt viņus no līdzpilsoņu un plašsaziņas līdzekļu aizskārums.

Tiesībsarga birojā tiek saņemti iesniegumi par dažādiem privātās dzīves aizskārumiem: informācijas izpaušanas nepieļaujamība, personas komunikāciju (pasta, e-pasta, sarunu) kontroli, personas videonovērošanu, uzvārdu atveidošanu latviešu valodā, fotogrāfiju izmantošanu u.c.

Noteikti būtu izceļamas tādas tēmas kā personvārdu atveide saistībā ar liegumu reģistrēt personas ar noteiktiem vārdiem un uzvārdiem Iedzīvotāju reģistrā un videonovērošanas veikšana (daļēji) publiskās vietās. Abu šo jautājumu aktualitāte pēdējo gadu laikā nav mazinājusies, gluži pretēji - pieaugusi, par ko liecina indivīdu uzsāktās tiesvedības administratīvajās tiesās.

Lai veiktu minēto tēmu padziļinātu izpēti, 2012.gadā tika iesākti un pabeigti divi pētījumi: „Personu vārdu rakstība un civiltiesības” un „Videonovērošana kā personas tiesību uz privāto dzīvi ierobežojums un tā pieļaujamās robežas”, kuri plašākam interesentu lokam būs pieejami biroja mājas lapā.

Tāpat 2012.gadā Tiesībsarga birojā pabeigto pārbaudes lietu skaitā, kas tika ierosinātas, lai izvērtētu privātās dzīves iespējamo aizskārumu, būtu jāatzīmē pārbaudes lieta Nr.148-5D/2010. Minētajā lietā izvērtējumam tika nodots jautājums, vai, publicējot A.Grūtupa grāmatā „Maniaks” slēgtā tiesas sēdē izskatītas krimināllietas materiālus, kas atklāj noziegumā cietušās personas identitāti un privātās dzīves aspektus, ir pārkāptas cietušajai personai garantētās civiltiesības.

Vērtējot iespējamo privātās dzīves un privātuma aizskārumu, publicējot grāmatā ar personu saistītu sensitīvu informāciju no krimināllietas materiāliem, tika skaidroti sekojoši aspekti: * ko saprot ar personas privātumu un kādā veidā ir noregulēta personas privātuma un privātās dzīves aizsardzība * vai konkrētajā gadījumā cietušās personas privātās dzīves aizskārumu pieļāva likums, vai tam bija leģitīms mērķis un vai privātuma ierobežojums bija nepieciešams un konkrētajā situācijā samērīgs.

Minētās pārbaudes lietas atzinumā tika norādīts, ka:

„personas dati ir jebkura informācija attiecībā uz identificētu vai identificējamu fizisku personu (“datu subjektu”); identificējama persona ir tā, kuru var identificēt tieši vai netieši, norādot reģistrācijas numuru [personas kodu] vai vienu vai vairākus šai personai raksturīgus fiziskās, fizioloģiskās, garīgās, ekonomiskās, kultūras vai sociālās identitātes faktoros. Personu [personas] datu apstrāde ir jebkura ar personas datiem veikta darbība vai darbību kopums ar vai bez automatizētiem līdzekļiem – kā vākšana, reģistrēšana [ierakstīšana], organizēšana, uzglabāšana, piemērošana [pielāgošana] vai pārveidošana, labošana [izguve], konsultēšana [iepazīšanās], izmantošana, atklāšana, pielietojot pārsūtīšanu, [izpaušana pārsūtīt], izplatīšanu [izplatot] vai darot tos pieejamus citādā veidā, grupēšana vai savienošana, piekļuves noslēgšana, dzēšana vai iznīcināšana. Datu subjekta piekrišana ir jebkurš labprātīgi sniegts šīs personas vēlmju konkrēts un paziņots [ar apstākļu pārzināšanu pamatota] norādījums[s], ar kuru datu subjekts izsaka savu piekrišanu uz viņu attiecināmu personas datu apstrādei. Visi personas dati pēc savas būtības nevar apdraudēt attiecīgās personas privāto dzīvi. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 95/46/EK par personas aizsardzību attiecībā uz personas datu

apstrādi un šādu datu brīvu apriti 33. apsvērumā ir atsauce uz tādiem datiem, kas var pēc savas būtības apdraudēt personas pamatbrīvības vai privāto dzīvi un kurus nevar apstrādāt bez attiecīgās personas skaidri izteiktas piekrišanas, kas nozīmē, ka visi dati nav vienādi. Šādi sensitīvie dati ir dati, kas atklāj rasi vai etnisko izcelsmi, politiskos uzskatus, reliģisko vai filozofisko pārliecību, kā arī uz veselību vai seksuālo dzīvi attiecināmi dati.

Attiecībā uz personas datu apstrādi ir jāmin sekojoši principi – personas datiem jābūt a) godprātīgi un likumīgi apstrādātiem, b) vāktiem konkrētiem, skaidriem un likumīgiem nolūkiem, c) to tālākai apstrādei jābūt savienojamai ar minētajiem nolūkiem. Tāpat personas datu apstrādei tiek izvirzīta prasība, ka tos drīkst apstrādāt tikai tad, ja: a) to apstrāde ir vajadzīga, lai izpildītu uzdevumu, ko veic sabiedrības interesēs vai b) apstrāde ir vajadzīga, lai ievērotu juridiskus pienākumus, kas jāpilda par apstrādi atbildīgajai personai, vai [...] c) datu subjekts nepārprotami ir devis savu piekrišanu [...].

ES normatīvajos aktos atkārtotais princips, ka personu datiem ir jābūt apstrādātiem likumīgi un noteiktiem mērķiem, atsevišķos gadījumos ar datu subjekta piekrišanu. Ja dati, kas iegūti slēgtā tiesas sēdē, iegūst ierobežotas pieejamības informācijas statusu un tiek apstrādāti atbilstoši sniegtajai atļaujai konkrētam zinātniskam vai literāram nolūkam, ar to neanulējās pienākums datu apstrādātājam neizpaust datus, it īpaši, ja tie skatīti slēgtā tiesas sēdē par dzimumnoziedzuma izdarīšanu un var skart vēl dzīvas personas privātās dzīves (privātuma) neaizskaramību.

Lai arī pārbaudes lietas ietvaros tika konstatēts, ka dokumentēšanas un dokumentu kārtēšanas organizēšanas kārtība rajonu/pilsētu tiesās un apgabaltiesās atšķiras no LR AT organizētās kārtības, attiecībā uz trešo personu tiesībām iepazīties ar civillietu, krimināllietu un administratīvo lietu materiāliem un nolēmumiem spēkā esoša ir likumā „Par tiesu varu”, Kriminālprocesa likumā (turpmāk - KPL) un Informācijas atklātības likumā noteiktā kārtība attiecībā uz pieeju krimināllietu materiāliem kā ierobežotas pieejamības informācijai.

Vērtējot atļaujas izsniegšanu A.Grūtupam iepazīties ar krimināllietas Nr.41202882/K-57/83 materiāliem LR Augstākajā tiesā, jāsecina, ka pieeja datu apstrādei tika dota nelikumīgi. Pārbaudes lietā nav konstatēti pierādījumi, ka pieeja krimināllietas materiāliem, kas ir ierobežotas pieejamības informācija, bija oficiāli pieprasīta, pieprasījums atbilstošā kārtībā izvērtēts un krimināllietas materiālu apstrāde notikusi ar atļauju.

Tāpat nevar apgalvot, ka cietušās personas datu apstrāde no krimināllietas Nr.41202882/K-57/83 tika veikta ar zinātnisku mērķi, jo ir apšaubāma grāmatas „Maniaks” atbilstība zinātniskam darbam.

Vērtējot pārbaudes lietas ietvaros ar [cietušās] privāto dzīvi saistīto personas datu apstrādes un publiskošanas samērīgumu, jāatzīmē – **pirmkārt**, atsevišķu personu [...] atļauja ar privāto dzīvi saistītu datu publiskošanai grāmatā „Maniaks” autoram netika dota; attiecībā uz šīm personām autors nav mēģinājis cietušo personu datus transformēt tā, lai pasargātu viņas no identificēšanas iespējas.

Grāmatas autors, aprakstot kriminālprocesu, nav mainījis cietušās vārdu [...], precīzi minējis viņas darbavietu un devis pietiekoši daudz citas norādes par cietušo, līdz ar to ir pieļāvis lielu iespēju identificēt cietušo.

Otrkārt, jāsecina, ka šajā pārbaudes lietā Satversmes 96.pantā garantētās tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību ir pretstatītas Satversmes 100. un 113. pantā personai garantētajām vārda, zinātniskās, mākslinieciskās jaunrades brīvībām.

Literārā darba „Maniaks” gadījumā, ar seksuālo vardarbību saistītu pārdzīvojumu publiskošanas gadījumā bija jānodrošina atainotās personas anonimitāte un lielāka privātās dzīves aizsardzība salīdzinājumā ar mākslinieciskās izteiksmes un vārda brīvību, jo ar personas privāto dzīvi saistītu faktu, personas datu publiskošana var būt attaisnojama tikai gadījumos, kad sabiedrības tiesībām uz informācijas pieejamību ir lielāka nozīme nekā personai garantētajām tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību.

Minētajā pārbaudes lietā tika konstatēts cietušajai garantēto tiesību uz privātās dzīves neaizskaramību pārkāpums un norādīts, ka grāmatas „Maniaks” autors, aprakstot vēsturisku personu un noziedzumu pastrādāšanas detalizētus apstākļus, tostarp minot dzimumnoziedzumus cietušās personas, ar mērķi panākt lielāku ticamības un klātbūtnes efektu, nesamērīgi publicēja sensitīvu rakstura informāciju par reālām, identificējamām un dzīvi palikušām cietušām personām.

III Ieslodzīto personu tiesību aizsardzība slēgta tipa iestādēs

Ieslodzījumā esoša persona ir neaizsargāta, tā ir absolūtā valsts pakļautībā un līdz ar to valsts aizsardzībā. Apstākļi, ka valsts personu ir sodījusi ar brīvības atņemšanu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, nedod pamatu uzskatīt, ka šī persona – likumpārkāpējs, līdz ar brīvības zaudēšanu zaudē pārējās tiesības, kas izriet no starptautiski atzītiem cilvēktiesību standartiem. Viņam tāpat kā jebkurai personai saglabājas tiesības uz humānu, cilvēka cieņu neaizskarošu izturēšanos, kas ir brīva no morālas un fiziskas vardarbības. Apiešanās veidā ar ieslodzītajiem jāievēro minētie principi.

Satversmes tiesa ir atzinusi, ka valstij, pieņemot tiesisko regulējumu, kas attiecas uz notiesātajām personām, iespēju robežās jāvadās pēc Apvienoto Nāciju Organizācijas un Eiropas Padomes izstrādātajām rekomendācijām šajā jomā. Tā Eiropas cietumu noteikumos (Eiropas Padomes Ministru komitejas Ieteikums Rec(2006)2 dalībvalstīm par Eiropas cietumu noteikumiem) ir uzsvērts, ka brīvības atņemšanas sodu piemērošana un izturēšanās pret ieslodzītajiem liek ievērot drošības, aizsardzības un disciplīnas prasības, vienlaikus nodrošinot arī tādas ieslodzījuma apstākļus, kas nav cilvēka cieņu aizskaroši, un piedāvājot ieslodzītajiem jēgpilnas profesionālās darbības un rehabilitācijas programmas, tādejādi sagatavojot viņus reintegrācijai sabiedrībā.

Personai zaudējot brīvību, tās eksistence, tiesību aizsardzība pilnībā kļūst atkarīga no ieslodzījuma vietu personāla, administrācijas un valsts amatpersonām. Tādejādi ieslodzīto personu tiesības un to aizsardzības mehānisms un tā efektivitāte vienmēr ir bijusi tiesībsarga uzmanības lokā.

Ieslodzīto tiesību aizsardzībā tiesībsargs savas funkcijas un uzdevumus īsteno, izskatot iesniegumus, apmeklējot ieslodzījuma vietas (gada laikā ir veiktas 10 vizītes uz ieslodzījuma vietām), kā arī piedaloties dažādās ar kriminālsodu un apcietinājumu – kā drošības līdzekļa izpildi - saistītās darba grupās (Tieslietu ministrijas rīkotā Kriminālsodu izpildes darba grupa, darba grupa par apcietinājuma un kriminālsodu izpildes laikā pieņemto lēmumu pārsūdzēšanas/apstrīdēšanas normatīvā regulējuma pilnveidošanu).

Līdzīgi kā iepriekšējos gados, arī 2012.gadā tika saņemts ievērojams ieslodzīto personu iesniegumu skaits par dažādiem ar soda un apcietinājuma kā drošības līdzekļa izpildi saistītiem jautājumiem. Galvenokārt iesniegumi tika saņemti par šādiem jautājumiem:

- neatbilstoši sadzīves apstākļi;
- veselības aprūpes jautājumi, kas saistīti ar ārstēšanas kvalitāti un ārstu savlaicīgu nepieejamību;
- neapmierinātība par administratīvās komisijas pieņemtiem lēmumiem;
- lūgums pārvietot uz citu ieslodzījuma vietu. Iemesli ir divi:
 - 1) vēlas atrasties tuvāk radnieku dzīvesvietai ,
 - 2) jūtas apdraudēti no citiem ieslodzītajiem, īpaši tad, ja pirms ieslodzījuma sadarbojies ar policijas darbiniekiem.
- labas pārvaldības principu pārkāpumi – cietuma darbinieki neizskaidro tiesības, neuzklausa, neizsniedz nepieciešamos normatīvos aktus, pieņem neargumentētus lēmumus;
- īslaicīgo un ilgstošo satikšanos norises un piešķiršanas kārtība;
- korespondences cenzūra (nenosūta vai pārbauda vēstuļu saturu);
- lūgums nosūtīt tiesu nolēmumus (ECT, administratīvās tiesas);
- video novērošana uz mūžu notiesāto kamerās un pārmērīgi stingrais režīms;
- cietuma veikala “Mego” cenu starpība un akciju neesamība atšķirībā no līdzvērtīgiem brīvībā esošajiem veikaliem;
- nesamērīgi augstie elektroenerģijas tarifi par individuālās sadzīves tehnikas lietošanu;
- cietuma iekšējās hierarhijas problemātika.

Sadzīves apstākļu neatbilstība cilvēktiesību prasībām (2011. gadā saņemti 164 rakstveida iesniegumi, 2012. gadā 68 iesniegumi)

Joprojām tiek saņemti iesniegumi par dzīvojamo kameru pārapsūdzību, nepietiekamu ventilāciju, apgaismojumu, karstā ūdens neesamību kamerās, nepietiekamu sanitārā mezgla norobežojumu. Lai

racionāli izmantotu resursus, Tiesībsarga biroja darbinieki neveic tūlītēju individuālo sūdzību pārbaudi. Saņemtā informācija par katru no ieslodzījuma vietām tiek apkopota un ņemta vērā, veicot monitoringa vizīti. Jāatzīmē, ka pēdējā gada laikā ir palielinājies iesniegumu skaits, kuros ieslodzītie lūdz atsūtīt iepriekš sniegtos tiesībsarga atzinumus par apstākļiem ieslodzījuma vietās. Visvairāk šāda rakstura iesniegumi tiek saņemti no Daugavgrīvas cietuma. Tiesībsarga atzinumus ieslodzītie aktīvi izmanto savu tiesību aizsardzībai. Piemēram, vēršoties administratīvajās tiesās par ieslodzījuma vietas faktisko rīcību, nenodrošinot cilvēktiesībām atbilstošus uzturēšanās apstākļus. Vienlaikus vērojama tendence, ka arī administratīvajās tiesās arvien vairāk vēršas pie tiesībsarga ar lūgumu sniegt informāciju par apmeklējumu laikā konstatēto.

Saistībā ar tiesībsarga sniegto rekomendāciju izpildi, kontekstā ar monitoringa vizītēs konstatētajiem sadzīves apstākļiem minams piemērs par Daugavgrīvas cietumu.

2011.gadā pēc vizītes Daugavgrīvas cietuma Daugavpils nodaļā tiesībsargs sniedza atzinumu, ka 2010.gadā sniegtās rekomendācijas attiecībā uz apstākļiem karantīnas un dzīvojamās kamerās nav ņemtas vērā. Arī soda izolatoros tika konstatēts, ka sanitārā mezgla norobežojums nenodrošina personas privātuma aizsardzību. 2012.gadā atkārtoti apmeklējot Daugavgrīvas cietuma Daugavpils nodaļu, attiecībā uz soda izolatoru kamerām tika secināts, ka rekomendācija attiecībā uz soda izolatoru kamerām, ir ievērota. Savukārt karantīnas kamerās uzstādīti sanitārā mezgla norobežojumi ar durvīm, uzlabots mākslīgais apgaismojums. Cietuma darbinieki norādīja, ka karantīnas kamerās tiek ievietots pēc iespējas mazāks skaits ieslodzīto. Secināts, ka sniegtā rekomendācija ir ņemta vērā.

1. Veselības aprūpes jautājumi, kas saistīti ar ārstēšanas kvalitāti un medicīniskās palīdzības pieejamību

Par veselības aprūpi 2012.gadā vairākumā gadījumu ir saņemti iesniegumi, kuros ir izteiktas sūdzības par ieslodzījuma vietās saņemto medicīnisko aprūpi - par medicīnas darbinieku rīcību (piemēram, nenosūtīt uz Veselības un darbības ekspertīzes ārstu komisiju invaliditātes noteikšanai vai atkārtotas invaliditātes ekspertīzes veikšanai un nenosūtīt uz dažādām procedūrām), par medicīnas personāla paviršību, kā rezultātā ir pasliktinājies veselības stāvoklis. Tiesībsargs, saņemot šāda rakstura iesniegumus, to pārsūta izskatīšanai pēc būtības Veselības inspekcijai.

Vairākus gadus aktuāla problēma ieslodzījuma vietās ir stomatoloģiskās palīdzības pieejamība un zobu ārstēšana. Ministru kabineta 2007.gada 20.marta noteikumu Nr.199 „Noteikumi par apcietināto un notiesāto personu veselības aprūpi izmeklēšanas cietumos un brīvības atņemšanas iestādēs” 2.2.punktā noteikts: „ieslodzītie bez maksas saņem neatliekamo stomatoloģisko palīdzību”. Lai noskaidrotu, ko sevī ietver neatliekamā palīdzība, tika saņemts Ieslodzījuma vietu pārvaldes viedoklis. Saņemtajā atbildē norādīts, ka noteikumu projekta izstrādes laikā tika veiktas konsultācijas ar Stomatoloģijas centru. Pēc Stomatoloģijas centra viedokļa neatliekamā stomatoloģiskā palīdzība sevī ietver akūtus gadījumus, sejas, žokļu traumas un asiņošanu. Pēc Ieslodzījuma vietu pārvaldes iniciatīvas ieslodzījuma vietās kā neatliekamā medicīniskā palīdzība tika iekļauta arī medicīniskā palīdzība zobu sāpju gadījumos, paredzot pacientam izsniegt pretsāpju zāles, pagaidu plombu uzlikšanu vai zobu izraušanu – neparedzot zobu ārstēšanu. Šobrīd ieslodzītās personas, līdzīgi kā brīvībā esošas personas, zobus var ārstēt vai protezēt tikai par saviem līdzekļiem. Ieslodzījuma vietu pārvalde ir paudusi viedokli, ka nebūtu samērīgi, ja ieslodzītās personas cietumos varētu pilnīgi bez maksas, vai daļēji apmaksājot, saņemt tādas ārstēšanās pakalpojumus, par kuru pārējiem iedzīvotājiem ir nepieciešams maksāt ievērojamu naudas summu. Tiesībsarga ieskatā ieslodzījuma vietas administrācijai, sadarbībā ar ieslodzīto personu, katrā individuālā gadījumā, ja ieslodzītajam nav finanšu līdzekļu, bet nepieciešama plašāka stomatoloģiskā palīdzība, ir jāatrod risinājums, lai ieslodzītais ilgstoši neciestu zobu sāpes. Pretējā gadījumā var tikt konstatēts spīdzināšanas aizlieguma pārkāpums, kas noteikts Latvijas Republikas Satversmes 95.pantā un Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3.pantā. Analoģisku pieeju nepieciešams ievērot arī bezmaksas zobu protezēšanā, veicot individuālu izvērtēšanu un pie nosacījuma, ka ieslodzītais līdzdarbojas jautājuma risināšanā, ja ir

medicīniska rakstura pierādījumi, ka bezmaksas zobu protezēšanas atteikuma rezultātā ieslodzītajam ēdienu uzņemšana ir apgrūtināta.

2012.gada laikā ir aktualizējis arī jautājums par stomatologa pieejamību ieslodzītajiem. Īpaši daudz šādi iesniegumi tika saņemti no Daugavgrīvas, arī no Valmieras cietuma. Piemēram, ieslodzītie norādīja, ka Daugavgrīvas cietumā nav pieejams stomatologs. Lai izvērtētu augstākminēto informāciju, Tiesībsarga biroja darbinieki 2012.gada janvārī apmeklēja Daugavgrīvas cietumu. Vizītes laikā tika noskaidrots, ka apmēram pusgadu Daugavgrīvas cietuma Daugavpils nodaļā nav stomatologa, bet Grīvas nodaļā stomatologs strādā uz pusslodzi. Tādēļ ieslodzītajiem zobārsta palīdzība jāgaida divas līdz trīs nedēļas. Zobu sāpju gadījumā ieslodzītajiem cietuma ārsti izsniedz pretsāpju vai pretiekaisuma līdzekļus. Vienlaikus vizītes laikā tika saņemti dokumenti, kas apliecina, ka Daugavgrīvas cietuma priekšnieks rakstveidā ir uzrunājis Daugavpils pilsētas stomatoloģisko iestāžu vadītājus par iespējam sniegt maksas pakalpojumus ieslodzītajām personām cietumā, tomēr interese nav bijusi. Stomatoloģiskās palīdzības sniegšanas problemātika ir aktuāla arī citās ieslodzījuma vietās. Piemēram, Valmieras cietumā vairākus gadus tiek meklēts ārsts - stomatologs. Sludinājumi par vakanto ārsta – stomatologa štata vietu tika ievietota Nodarbinātības valsts aģentūras mājas lapā, Ieslodzījuma vietu pārvaldes mājas lapā, tomēr kandidāti pieteikušies nebija. Tiesībsargs atbildīgajām iestādēm ir norādījis, ka jāmeklē citi risinājumi, kā nodrošināt ieslodzītajiem pieeju ārstam – stomatologam, pretējā gadījumā, var tikt konstatēts necilvēcīgas izturēšanās vai pat spīdzināšanas aizlieguma pārkāpums.

Vairāki ieslodzītie ir vērsušies Tiesībsarga birojā ar lūgumu sniegt informāciju par vīrushepatīta C ārstēšanu ieslodzījuma vietās. Šajā sakarā tiesībsargs lūdza Ieslodzījuma vietu pārvaldi izskaidrot, vai ieslodzītajiem ir tiesības saņemt valsts apmaksātus vīrushepatīta C izmeklējumus un kompensējamus medikamentus. Atbildē ir norādīts, ka slimie ieslodzītie ar hepatītiem, tajā skaitā ar hronisko vīrushepatītu C ieslodzījuma vietās saņem ārstēšanu saskaņā ar Noteikumiem par apcietināto un notiesāto veselības aprūpi. Viņiem tiek sniegta simptomātiskā ārstēšana. Vienlaikus tika norādīts, ka antiretrovirālā hroniskā hepatīta ārstēšanas veids pieder pie tericālās veselības aprūpes, kura neietilpst ieslodzīto veselības aprūpes jomā. Minēto ārstēšanas veidu Latvijā var nozīmēt tikai ārsts hepatologs no Rīgas Austrumu slimnīcas Infektoloģijas centra. Gadījumā, ja Latvijas iedzīvotājam tiek nozīmēta antiretrovirālā ārstēšana ar kompensējamām zālēm, pacientam ir nepieciešams veikt līdzmaksājumu par zālēm aptuveni Ls 2609,00 (divi tūkstoši seši simti deviņi) un vēl pacienta iemaksas par daudziem izmeklējumiem. Ieslodzījuma vietu pārvalde uzskata, ka nevar pieļaut to, ka ieslodzītie varētu pilnībā bez maksas saņemt ārstēšanu, par kuru pārējiem iedzīvotājiem ir nepieciešams maksāt ievērojamu naudas summu. Tādējādi varētu veidoties situācija, ka iedzīvotāji, kuriem ir nepieciešama ārstēšana, varētu vēlēties nokļūt cietumā, lai bez maksas saņemtu specifisko vīrushepatīta C ārstēšanu. Tiesībsargs daļēji pievienojas šādam viedoklim, uzskatot, ka vīrushepatīta C ārstēšanai un pirmsārstēšanas izmeklēšanai jābūt nodrošinātai līdzīgi kā HIV/AIDS ārstēšanai un izmeklēšanai – valsts programmas ietvaros – visiem iedzīvotājiem bez maksas.

Jau 2010.gada 28.jūnijā tiesībsargs sniedza atzinumu Nr.20 „Par medicīniskās palīdzības pieejamību ieslodzījuma vietās”. Viens no tajā aktualizētajiem jautājumiem bija par ieslodzīto medicīniskās aprūpes organizēšanas saistību ar vispārējo valsts veselības aizsardzību. Tiesībsargs secināja, ka ieslodzītajiem no valsts budžeta apmaksātais medicīniskās aprūpes pakalpojumu klāsts ir nesalīdzināmi mazāks nekā brīvībā esošām personām, kuru ienākumu līmenis neļauj saņemt veselības aprūpes pakalpojumus par saviem finanšu līdzekļiem. Tādējādi pastāvošā veselības aprūpes sistēma ieslodzītajiem neatbilst Eiropas cietumu noteikumos nospraustajām vadlīnijām. Atzinums tika nosūtīts atbildīgajām institūcijām. Šajā sakarā Tieslietu ministrija sadarībā ar Veselības ministriju izstrādāja grozījumus normatīvajos aktos un 2011.gada 27.septembrī tika pieņemti Ministru kabineta noteikumi Nr.744 „Grozījumi Ministru kabineta 2006.gada 19.decembra noteikumos Nr.1046 „Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība” (turpmāk – Noteikumi Nr.1046), kas nosaka jaunu kompetences sadalījumu starp Tieslietu ministriju un Veselības ministriju attiecībā uz ieslodzīto veselības aprūpes finansēšanu. Noteikumu Nr.1046 17.2.apakšpunkts paredz, ka Tieslietu ministrija sedz maksu par:

(1)ieslodzījuma vietā strādājošas ārstniecības personas sniegtajiem veselības aprūpes pakalpojumiem;
(2)pacientu iemaksas un pacientu līdzmaksājumus par ieslodzītajiem, kas saņem veselības aprūpi ārpus ieslodzījuma vietas. Ar šiem grozījumiem ieslodzījuma vietu ārstu tiesības pietuvinātas brīvībā strādājošo ģimenes ārstu tiesībām, paredzot ieslodzījuma vietu ārstiem tiesības izrakstīt nosūtījumus izmeklējumiem ieslodzītajiem, kas tiem dos iespēju saņemt valsts apmaksātus ambulatoros un stacionāros veselības aprūpes pakalpojumus ārstniecības iestādēs ārpus ieslodzījuma vietām par valsts budžeta līdzekļiem, tai skaitā arī kompensējamos medikamentus, līdzīgi kā tas ir pārējiem iedzīvotājiem sabiedrībā. Grozījumi stājās spēkā 2012.gada 1.janvārī. Lai saņemtu informāciju par pašreizējo situāciju medicīniskās palīdzības pieejamības jomā ieslodzījuma vietās, tiesībsargs vērsās Ieslodzījuma vietu pārvaldē. Ieslodzījuma vietu pārvalde informēja, ka ieslodzītajiem ir iespējams saņemt ārstēšanu un medicīnisko izmeklēšanu ārstniecības iestādēs ārpus ieslodzījuma vietas. 2012.gada pirmo divu mēnešu laikā ieslodzījuma vietas organizēja un nodrošināja ieslodzīto izmeklēšanu un ārstēšanu ārstniecības iestādēs ārpus ieslodzījuma vietas ambulatori – 219 gadījumos, stacionāri – 54 gadījumos. Arī kompensējamie medikamenti ieslodzītajiem tiek izrakstīti.

2. Labas pārvaldības jautājumi ieslodzījuma vietās

Liels iesniegumu skaits ir saņemts par cietuma darbinieku iespējamām prettiesiskām rīcībām pret ieslodzītajiem. Piemēram, nepamatoti ziņojumi par režīma pārkāpumiem, par pārmeklēšanas laikā pieļautajiem pārkāpumiem, par cietuma darbinieku rupju un necienīgu izturēšanos, cietuma darbinieki neizskaidro ieslodzītajiem viņu tiesības, neuzklausa, neizsniedz interesējošos normatīvos aktus, pieņem neargumentētus lēmumus, par korespondences nenosūtīšanu adresātam u.tml.

Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10.pants paredz, ka valsts pārvalde savā darbībā ievēro labas pārvaldības principu. Tas ietver atklātību pret privātpersonu un sabiedrību, datu aizsardzību, taisnīgu procedūru īstenošanu saprātīgā laikā un citus noteikumus, kuru mērķis ir panākt, lai valsts pārvalde ievērotu privātpersonas tiesības un tiesiskās intereses. Ieslodzījuma vietā labas pārvaldības princips nozīmē, ka ieslodzītājam personām ir brīva pieeja cietuma darbiniekiem gan rakstiskā, gan mutiskā formā. Savukārt cietuma administrācijai uz ieslodzīto sūdzībām ir jāreaģē laicīgi, ar viņiem aktīvi jākomunicē, jāinformē par viņu tiesībām un pienākumiem, maksimāli jācenšas atbildēt pēc būtības uz ieslodzītos interesējošiem jautājumiem.

Vairākos iesniegumos notiesātie ir lūguši izskaidrot tiesības uz ilgstošo satikšanos ar citām personām, kuri nav radnieki, atbilstoši Latvijas Sodū izpildes kodeksā noteiktajam. No Latvijas Sodū izpildes kodeksa 45.panta otrās daļas izriet, ka brīvības atņemšanas iestādes administrācijai, lai lemtu jautājumu par satikšanās piešķiršanu notiesātai personai ar citām personām (kuri nav radnieki, bet ar kurām notiesātajam pirms ieslodzījuma bijusi kopdzīve, vai ir kopīgi bērni) ir nepieciešams iegūt informāciju no pašvaldības, kurā persona pirms ieslodzījuma dzīvojusi.

Piemēram, tika saņemta notiesātās personas sūdzība par to, ka pašvaldība, kurā persona pirms ieslodzījuma dzīvojusi, ilgstoši (vairāk kā sešus mēnešus) nesniedza cietuma administrācijai informāciju, kas nepieciešama, lai pamatotu notiesātai personai labvēlīgu/nelabvēlīgu lēmumu par satikšanos. Tiesībsargs pašvaldībai norādīja, ka atbilstoši Valsts pārvaldes iekārtas likuma 57.pantam, šāda sadarbība starp institūcijām nav uzskatāma par pienācīgu pārvaldību. Papildus tika norādīts, ka saskaņā ar Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10.panta trešo daļu valsts pārvalde darbojas sabiedrības interesēs un pie sabiedrības interesēm pieder arī samērīga privātpersonu tiesību un tiesisko interešu ievērošana. Konkrētā iesnieguma izskatīšanas laikā, cietuma administrācija norādīja, ka šādas situācijas, kad pašvaldība ilgstoši nesniedz (vai sniedz pēc vairākkārtējiem pieprasījumiem) atbildi ieslodzītajam pašam vai ieslodzījuma vietai, praksē ir sastopamas samērā bieži. Šajā sakarā Ieslodzījuma vietu pārvaldei ir nosūtīts aicinājums izstrādāt vienotu kārtību (rekomendācijas vai vadlīnijas) par to, kā būtu piemērojama Latvijas Sodū izpildes kodeksa 45.panta otrā daļa, lai veicinātu vienveidīgas prakses ieviešanu visās ieslodzījuma vietās, nodrošinot personas tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi. Tiesībsargs sniedza arī rekomendāciju attiecībā uz labas pārvaldības ievērošanu, pieprasot informāciju no citām institūcijām. Tiesībsargs sekos rekomendāciju izpildei.

Gada laikā ir saņemti vairāki iesniegumi ar sūdzībām par to, ka cietuma darbinieki ar ieslodzītajiem, kuriem dzimtā valoda ir latviešu valoda, sarunu laikā lieto krievu valodu. Ieslodzītie vienlaikus ir norādījuši, ka atsevišķi darbinieki vispār nepārvalda valsts valodu. Šāda rakstura iesniegumi pārsvarā ir saņemti no Daugavgrīvas cietuma. Par šo jautājumu tiesībsargs jau vairākkārt ir norādījis Daugavgrīvas cietuma administrācijai. Tā kā joprojām šādi iesniegumi Tiesībsarga birojā tiek saņemti, šis jautājums tiks aktualizēts.

Notiesātie ir norādījuši, ka īslaicīgās satikšanās norisinās aiz stikla sienas. Nedz Latvijas Soduzpildes kodekss, nedz 2006.gada 30.maija Ministru kabineta noteikumi" šādu norobežojumu neparedz. Latvijas Republikas Satversmes tiesa 2009.gada 23.aprīļa spriedumā lietā Nr.2008-42-01 „Par apcietinājumā turēšanas kārtības likuma 13.panta 6.punkta vārdu „stundu ilgu” un „cietuma administrācijas pārstāvja klātbūtnē” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96.pantam attiecībā uz apcietinātajiem, ir secinājusi, ka likumos ir paredzēts, ka tiesa vai izmeklēšanas tiesnesis var ierobežot to personu loku, ar kurām apcietinātais drīkst tikties, un noteikt, kādi drošības pasākumi, tostarp var būt arī norobežošana ar stikla sienu, piemērojami tikšanās laikā. Tas ir uzskatāms par mazāk ierobežojošu līdzekli nekā automātiska visu apcietināto un apmeklētāju fiziska norobežošana. Ņemot vērā minēto, tas fakts, ka ieslodzījuma vietās īslaicīgās tikšanās telpā apcietinātais no apmeklētājiem ir nošķirts ar stikla sienu, uzskatāms par tiesību uz privāto dzīvi nesamērīgu ierobežojumu. Taču, lai arī šāds nesamērīgs ierobežojums pastāv, tas neizriet no apstrīdētās normas. Apstrīdētā norma nosaka tikai to, ka tikšanās var notikt izmeklēšanas cietuma administrācijas pārstāvja klātbūtnē, bet tas nenozīmē, ka apcietinātais no apmeklētāja obligāti jānošķir ar stikla sienu. Norma var tikt realizēta arī tādējādi, ka izmeklēšanas cietuma administrācijas pārstāvis gluži vienkārši atrodas tikšanās telpā, taču telpa nav sadalīta ar stikla sienu. Tiesībsargs uzskata, ka minētais pēc analogijas ir attiecināms arī uz notiesātām personām. Satikšanās telpās esošie apstākļi (stikla sienas) ir jāpielāgo atbilstoši Satversmes tiesas secinājumiem un atziņām. Cietuma administrācijai nav tiesiska pamata īslaicīgās tikšanās laikā nodalīt ieslodzīto no apmeklētāja ar stikla sienu, tomēr joprojām stikla siena tiek izmantota notiesāto īslaicīgo tikšanos laikā. Stikla norobežojuma esamība ir iegājusies prakse, kuru ir grūti mainīt. Minētais jautājums ir pārrunāts Kriminālsodu izpildes darba grupā un Ieslodzījuma vietu pārvaldei ir lūgts mainīt šādu praksi.

Ieslodzījuma vietās ir aktualizējies jautājums par pienesumos un glabāšanā atļautajiem priekšmetiem. Proti, 2006.gada 30.maija Ministru kabineta noteikumu Nr.423 „Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi” pielikumos noteikto priekšmetu sarakstu, kurus notiesātajiem ir atļauts glabāt un saņemt pienesumos, ieslodzījuma vietu administrācija bieži vien tulko gramatiski, neskatot tos sistēmiski ar normatīvā regulējuma mērķi un būtību.

Piemēram, Tiesībsarga birojā tika saņemts iesniegums, kurā norādīts, ka persona A. vēlējas nodot sūtījumā notiesātajai personai, kura izcieš sodu Daugavgrīvas cietumā, administratīvās rajona tiesas spriedumu. Tomēr Daugavgrīvas cietuma administrācija to izņēma, pamatojot, ka sūtījumā atradās priekšmeti (dokumentu kopijas), kas nav iekļauti 2006.gada 30.maija Ministru kabineta noteikumu Nr.423 „Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi” 11.pielikumā. Tiesībsargs vērsās Ieslodzījuma vietu pārvaldē, norādot, ka aizliegums notiesātajam saņemt sūtījumā vai pienesumā tiesas sprieduma kopijas vai jebkuru citu tiesu judikatūru nav atbilstošs cilvēktiesību prasībām, *kā arī* likuma un uz tā pamata izdoto noteikumu mērķim un garam. Vienlaikus tika norādīts, ka aizliegums saņemt spriedumu, kurš var tikt attiecināts uz viņu pašu un var palīdzēt savu tiesību un interešu aizsardzībai, turklāt ir publiski pieejams internetā, ir pretrunā ne tikai cilvēktiesību prasībām, bet ir uzskatāms arī par labas pārvaldības principa pārkāpumu. Minētā vēstule tika nosūtīta zināšanai arī Tieslietu ministrijai.

Gada otrajā pusē strauji pieauga ieslodzīto iesniegumu skaits par Ministru kabineta 2012.gada 2.aprīļa noteikumiem Nr.282, kuri stājās spēkā 2012.gada 28.aprīlī. Ar minētajiem Ministru kabineta noteikumiem grozīti Ministru kabineta 2006.gada 25.aprīļa noteikumi Nr.327 „Noteikumi par Ieslodzījuma vietu pārvaldes sniegto maksas pakalpojumu cenrādi”, paredzot augstāku samaksu par elektroenerģijas izmantošanu ieslodzījuma vietās, kā arī citiem Ieslodzījuma vietu pārvaldes

sniegtajiem maksas pakalpojumiem. Ieslodzītie uzskata, ka samaksa par elektroenerģijas izmantošanu ir nesamērīgi augsta un neatbilst reālajam elektroenerģijas patēriņam. Tiesībsargs šajā sakarā pēc savas iniciatīvas ierosināja pārbaudes lietu par Ministru kabineta 2012.gada 2.aprīļa noteikumu Nr.327 atbilstību labas pārvaldības principam. Pārbaudes lietas ir izskatīšanas stadijā.

2012.gadā tika konstatēts, ka Latvijas Zvērinātu advokātu padome, izskatot ieslodzītā sūdzības par advokātu darbu, nosūtot atbildi, to adresē cietuma administrācijai, nevis pašam ieslodzītajam. Tiesībsargs savā rekomendācijā Latvijas Zvērinātu advokātu padomei ir norādījis, ka šāda rīcība neatbilst labas pārvaldības principam un aicināja turpmāk ievērot ieslodzījumā esošo personu tiesības.

2012.gadā tika saņemtas vairākas sūdzības, kurās ieslodzītie norādīja, ka cietuma administrācija nenodrošina savlaicīgu korespondences nodošanu vai pieņemšanu, kā rezultātā personām samazinās laiks, piemēram, dokumentu sagatavošanai tiesai, vai arī dokumenti tiesu institūcijās tiek saņemti novēloti. Tika konstatēts, ka šāda rīcība var ietekmēt personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Atsevišķos gadījumos pozitīvi vērtējams fakts, ka tiesas, izvērtējot konkrētos gadījumos, procesuālos termiņus ir atjaunojušas, un tādējādi personas tiesības uz pieejamību tiesai tikušas nodrošinātas.

Labas pārvaldības principa pārkāpums tika konstatēts arī cietumu darbinieku un policijas amatpersonu rīcībā, veicot vairākkārtīgu personas pārmeklēšanu pirms konvojēšanas. Proti, ieslodzītais norādīja, ka pirms viņa un viņa mantu pārvietošanas uz citu ieslodzījuma vietu, ieslodzītais tiek pārmeklēts divas reizes. Sākotnēji personu pārmeklē ieslodzījuma vietas darbinieki, tūlīt pēc tam Valsts policijas darbinieki. Tiesībsargs secināja, ka divu iestāžu darbiniekiem ar īsu starplaiku, veicot darbības vienota mērķa sasniegšanai (sabiedriskā kārtība un personas drošība) nav uzskatāms par efektīvu un lietderīgu laika un resursu izlietojumu. Turklāt minēto darbību laikā tiek nesamērīgi ierobežotas personas tiesības. Līdz ar to secināms, ka šāda iestāžu rīcība ir pretrunā labas pārvaldības principiem. Par atzinumā konstatēto tika informēta Tieslietu ministrija.

3. Drošības jautājumi

Tiesībsarga birojā ir aktualizējies jautājums par ieslodzīto drošību. Proti, saņemti vairāki ieslodzīto iesniegumi, kuros viņi norādījuši, ka kriminālprocesa laikā vai pēc notiesājošā tiesas sprieduma stāšanās spēkā ir sadarbojušies vai sadarbojas ar dažādām tiesībsargājošajām institūcijām. Rezultātā, atrodoties ieslodzījuma vietās, viņi tiek apdraudēti no citu ieslodzīto puses un nereti nesagaida pienācīgu atbalstu savai drošībai no cietuma personāla puses. Tiesībsarga biroja darbinieki, apmeklējot ieslodzījuma vietas, secinājuši, ka vardarbības problemātika ieslodzījuma vietās ir aktuāla un it īpaši atsevišķām ieslodzīto kategorijām, pie kurām ir pieskaitāmi arī ieslodzītie, kuri sadarbojušies ar izmeklēšanas iestādēm. Konkrētie ieslodzītie ir norādījuši, ka šajā sakarā viņus fiziski ir ietekmējuši citi ieslodzītie, tomēr miesas bojājumus neviens no cietuma darbiniekiem nav fiksējis. Tiesībsargs šajos gadījumos vērsās Ieslodzījuma vietu pārvaldē ar lūgumu veikt pārbaudi. Apdraudējuma fakts nav apstiprinājies, tomēr apstiprinājās ieslodzītā sadarbība ar tiesībsargājošajām institūcijām. Amatpersonu mērķis ir atklāt un novērst noziedzīgus nodarījumus sabiedrībā, tātad publiskas intereses, arī ieslodzītais ar piedalīšanos šādās darbībās rada apdraudējumu turpmākajam laikam, ko viņš pavadīs ieslodzījumā. Tādējādi būtiska nozīme tiesībsargājošo iestāžu sadarbībai, lai varētu novērst iespējamus apdraudējuma riskus. Jāpiebilst, ka arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā J.L. pret Latviju ir atzīmējusi atbildīgo valsts iestāžu pietiekamas sadarbības trūkumu, lai pasargātu tos ieslodzītos, kuri ir sadarbojušies ar izmeklēšanas struktūrām citu noziedzīgo nodarījumu atklāšanā, no vēlākas fiziskas izrēķināšanās cietumā.

Tiesībsarga birojā tika saņemti vairāki ieslodzīto iesniegumi par vardarbības gadījumiem no cietuma darbinieku puses. Šie iesniegumi tika pārsūtīti Ieslodzījuma vietu pārvaldei ar lūgumu veikt pārbaudi un informēt tiesībsargu. Atbildēs Ieslodzījuma vietu pārvalde informēja, ka ar konkrētajiem ieslodzītajiem ir veiktas pārrunas un viņiem pretenziju par darbinieku rīcību vairāk neesot vai arī viņi ir

atsaukuši iesniegumus. Kā zināms Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3.pantā ietvertais necilvēcīgais vai pazemojošas izturēšanās aizliegums uzliek valstij pozitīvu pienākumu rūpīgi izmeklēt un veikt pārbaudes jebkurā vardarbības gadījumā un sniegt pietiekami ticamu izskaidrojumu ieslodzītajiem nodarīto miesas bojājumu izcelsmei. Pretējā gadījumā ir pamats uzskatīt, ka ieslodzīto personu cilvēktiesības ir tikušas pārkāptas. Ņemot vērā to, ka tiesībsargam radās aizdomas par neefektīvām pārbaudēm, par minēto tika informēta Tieslietu ministrija. Atbildē Tieslietu ministrija ir norādījusi, ka aicinās Ieslodzījuma vietu pārvaldi turpmāk neizbeigt iesniegumu lietvedību un sniegt atbildes neatkarīgi no tā, vai tie tiek vai netiek atsaukti.

No saņemtajiem iesniegumiem un arī no pārbaudes vizītēm ieslodzījuma vietās, ir secināms, ka joprojām aktuāla ir ieslodzīto iekšējā hierarhija, kas rada savstarpēju morālu un fizisku vardarbību. Jau iepriekšējos gados tiesībsargs ir vērsis cietumu, Ieslodzījuma vietu pārvaldes un Tieslietu ministrijas uzmanību uz šo problemātiku. Tomēr joprojām tiek saņemti signāli no ieslodzītajiem par savstarpējas vardarbības gadījumiem.

4. Uz mūžu notiesāto problemātika

Tiesībsarga birojā pēdējā pusgada laikā tika saņemti vairāki iesniegumi no uz mūžu notiesātajiem, kuri izcieš sodu Daugavgrīvas cietumā. Iesniegumos tika norādīts uz pārmērīgi bargu soda izciešanas režīmu, videonovērošanu kamerās. Lai izvērtētu saņemto informāciju, Tiesībsarga biroja darbinieki apmeklēja Daugavgrīvas cietuma Daugavpils nodaļu. Vizītes mērķis bija uz mūžu notiesāto videonovērošana kā viens no uzraudzības līdzekļiem, individuālais riska izvērtējums un soda izciešanas apstākļi uz mūžu notiesāto korpusā. Apmeklējuma laikā tika konstatēti cilvēktiesību pārkāpumi.

Secinājumi un rekomendācijas:

1. Atbilstoši Latvijas normatīvajam regulējumam uz mūžu notiesātie ir izolēti no pārējiem ieslodzītajiem, taču ir svarīgi viņiem pietiekamā apmērā ļaut savstarpēji komunicēt. Ir nepieciešams uzlabot cietuma darbinieku lomu uz mūžu notiesāto soda izpildes procesā. Ieslodzījuma vietu pārvaldei un Daugavgrīvas cietuma administrācijai tika lūgts veikt atbilstošus pasākumus, lai tiktu sabalansēti drošības pasākumi ar notiesāto resocializāciju, kā arī savstarpējo komunikāciju.
2. Uz mūžu notiesāto uzraudzība Daugavgrīvas cietumā tiek realizēta ar videonovērošanas palīdzību. Visās dzīvojamajās kamerās (gan režīma zemākajā, gan vidējā pakāpē) ir uzstādīta videonovērošana, kurai ir pakļauti visi uz mūžu notiesātie visu diennakti. Videonovērošana ir uzstādīta arī gaitenēs un pastaigu laukumos. Ieslodzīto videonovērošana ir saistīta ar personas privāto dzīvi. Kaut arī Latvijas Soda izpildes kodekss paredz pastiprinātu uz mūžu notiesāto uzraudzību, tomēr tajā nav paredzēta notiesāto video novērošana kā viens no uzraudzības veidiem. Arī Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komiteja (turpmāk tekstā – CPT) vairākos savos ziņojumos uzsvērusi, ka ieslodzīto nedrīkst turēt stingrākā režīmā ilgāk, nekā tas ir nepieciešams viņa uzvedības radītā riska dēļ, norādot, ka daudzās valstīs uz mūžu notiesātie netiek uzskatīti par bīstamākiem nekā citi ieslodzītie. Vienlaikus skaidrojot, ka daudziem no šiem ieslodzītajiem ir ilgtermiņa intereses stabilā un mierīgā vidē bez konfliktiem. Augstāk minētais liecina, ka pastiprināti uzraudzības noteikumi (salīdzinot ar citiem notiesātajiem), tostarp videonovērošana, no cilvēktiesību viedokļa ir pieļaujami tikai veicot individuālu riska izvērtējumu.

No cilvēktiesību viedokļa nav atbalstāma prakse, ka videonovērošana kā uzraudzības līdzeklis tiek izmantota attiecībā uz visiem uz mūžu notiesātajiem, kā vienīgo kritēriju izvirzot viņiem piemēroto sodu. Tādejādi, tiesībsargs lūdza Daugavgrīvas cietuma administrācijai katram notiesātajam veikt individuālu riska izvērtējumu, kurā tiktu ietverts ieslodzītā uzvedības izvērtējums, tostarp izdarīto soda izciešanas režīmu pārkāpumu raksturojums un analīze, vai ir izteikta vēlme strādāt, mācīties, kā tiek pavadīts pārējais laiks. Ieslodzījuma vietu pārvaldei tika rekomendēts nodrošināt, lai arī Jelgavas cietumā notiesātajiem, kuri izcieš mūža ieslodzījumu un tiem, kuriem pirmās instances tiesa ir

piespriedusi mūža ieslodzījumu, tiktu veikts individuālā riska izvērtējums. Vienlaikus Tieslietu ministrijai tika rekomendēts ietvert Latvijas Soduzpildes kodeksa (turpmāk - SIK) normatīvo regulējumu attiecībā uz iespēju izmantot videonovērošanu kā papildus uzraudzības līdzekli, precīzi atrunājot kritērijus, kādos gadījumos ir pieļaujama notiesāto videonovērošana dzīvojamās telpās.

Tieslietu ministrijas rīkotajā pastāvīgajā Kriminālsodu izpildes darba grupā, kurā piedalās arī Tiesībsarga biroja pārstāvji, ir uzsāktas diskusijas par videonovērošanas ieslodzījuma vietās ietveršanu normatīvajā regulējumā, precīzi paredzot, kādos gadījumos un atbilstoši kādiem kritērijiem dzīvojamās kamerās tā ir pieļaujama kā papildus uzraudzības līdzeklis. Ar 2012.gada 20.decembra grozījumiem Latvijas Soduzpildes kodeksā ir ietverts normatīvais regulējums attiecībā uz individuālu uz mūžu notiesāto bīstamības izvērtējumu, piemērojot speciālos līdzekļus – roku dzelžus. Vienlaikus ir paredzēts, ka šāds izvērtējums, tiek veikts ne retāk kā reizi sešos mēnešos. Tomēr joprojām paliek neatrisināts jautājums attiecībā par uz mūžu notiesāto nošķiršanu no citiem ieslodzītajiem. Joprojām tiesībsargs uzskata, ka ir jāpārskata uz mūžu notiesāto nošķiršanas jautājums, kas ir arī norādīts augstāk minētajā atzinumā. Proti, atbildīgās institūcijas tika aicinātas mainīt soda politiku attiecībā uz personām, kuras ir notiesātas uz mūžu. No cilvēktiesību viedokļa nedrīkst šīs kategorijas ieslodzītos izolēt no citiem, tikai pamatojoties uz to, ka tiesa ir piemērojusi brīvības atņemšanas sodu-mūža ieslodzījumu. Katra ieslodzītā bīstamība ir jāizvērtē individuāli. Turklāt Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komiteja jau 2007.gadā ir aicinājusi Latviju pārskatīt šo nošķiršanas politiku. Savukārt pēc 2009.gada vizītes Latvijā atkārtoti t uzsvēra, ka nav attaisnojama uz mūžu notiesāto nošķiršana no citiem ieslodzītajiem, pamatojoties vienīgi uz piespiesto sodu.

5. Resocializācija

2012.gada sākumā Latvijas Soduzpildes kodeksā stājās spēkā grozījumi, kuri paredz individuālu riska un vajadzību izvērtējumu, pamatojoties uz kuru notiesātajiem ir jāizstrādā resocializācijas plāns, kas reizi gadā jāvērtē atkārtoti. Ar šiem grozījumiem ir atvērta jauna lappuse sodu politikā, kas virzīta uz progresīvu, efektīvu soda izpildi ar mērķi veicināt notiesāto likumpaklausīgu dzīvi pēc atgriešanās sabiedrībā. Ar brīvības atņemšanu notiesāto resocializācijas procesu īstenošanas pasākumiem, apmeklējot ieslodzījuma vietas, tika pievērsta īpaša uzmanība. Vizītēs ieslodzījuma vietās (piemēram, Daugavgrīvas cietums, Brasas cietums), iepazīstoties ar jau veiktajiem izvērtējumiem, pēc sarunām ar darbiniekiem, kuri vistiešāk ir iesaistīti resocializācijas plāna izstrādē, Tiesībsarga biroja darbinieki secināja, ka praksē jaunais regulējums praktiski nedarbojas vai darbojas formāli. Arī cietumu darbinieki atzina, ka iespējams nākotnē individuālā riska un vajadzību izvērtējums nesīs pozitīvas pārmaiņas soda izpildē, tomēr šobrīd pie pašreizējās ieslodzījuma vietu finansiālās situācijas, darbinieku skaita (piemēram, Brasas cietumā uz vienu vecāko inspektoru ir 80-90 notiesāto) šis darbs notiek virspusēji. Svarīgi ir saprast, ka tikai ietverot normatīvajā regulējumā jēdzienus „resocializācija”, „individuālā riska izvērtējums”, „resocializācijas plāns” šo grozījumu Latvijas Soduzpildes kodeksā mērķis netiks sasniegts. Likumā noteiktās darbības ir jāpiepilda ar saturu, radot izpratni par resocializācijas būtību ieslodzījuma vietās un padarot likumā noteikto uzdevumu izpildi par iespējamu (finansiāli resursi papildus štata vietām, darbinieku atalgojumiem). Arī 2013. gadā Tiesībsarga birojs ieslodzīto resocializācijas ieviešanas un nodrošināšanas procesam veltīs īpašu uzmanību.

6. Brīvības atņemšanas soda progresīvās sistēma un tās ietvaros pieņemto lēmumu pārsūdzēšanas efektivitāte. Administratīvo komisiju darbs

Pirmajā pusgadā lielā skaitā tika saņemtas sūdzības, kas saistītas ar grozījumiem Latvijas Soduzpildes kodeksā par pāreju no trijām soda izciešanas režīma pakāpēm uz divām daļēji slēgtajā cietumā. Iepriekš daļēji slēgtajā cietumā augstākajā pakāpē nebija noteikts laiks, cik ilgi notiesātajam tajā jāatrodas, lai pretendētu uz atklāto cietumu. Šobrīd likums paredz, ka jāizcieš viena ceturtdaļa no soda. Ieslodzītie uzskata, ka tādejādi viņu tiesības tiek pārkāptas. Tiesībsargs uzskata, ka ar šiem grozījumiem notiesāto stāvoklis netiek pasliktināts, jo soda progresīvās izpildes princips neparedz automātisku soda izciešanas

režīma mīkstināšanu. Administratīvajai komisijai ir tiesības izvērtēt visus likumā noteiktos kritērijus un notiesātā sasniegto resocializācijas līmeni, bet ne pienākums mīkstināt soda izciešanas režīmu. Turklāt notiesātajiem neatkarīgi no soda izciešanas režīma nemainīgi paliek tiesības prasīt nosacītu pirmstermiņa atbrīvošanu. Jāpiebilst, ka šo grozījumu mērķis, samazinot pakāpes, bija padarīt elastīgāku un vienkāršāku brīvības atņemšanas soda izpildi. Iepriekš atšķirības starp soda izciešanas režīmiem izpaudās notiesāto tiesību apjomā - tikšanās biežums, ilgums, telefonsarunu daudzums u.tml. Šāda sadrumstalota daudzpakāpju sistēma ierobežoja notiesātā iespējas iesaistīties resocializācijas programmās, proti, nespēja pabeigt uzsākto mācību kursu vai kādu no resocializācijas programmām sakarā ar režīma maiņu.

2011.gadā tiesībsargs sniedza atzinumu, kurā tika secināts, ka lēmumu par disciplinārsodu piemērošanu notiesātajiem un administratīvo komisiju pieņemto lēmumu pārsūdzības mehānisms ir neefektīvs. Par atzinumā konstatēto tika diskutēts Tieslietu ministrijas rīkotajā darba grupā par apcietinājuma un kriminālsodu izpildes laikā pieņemto lēmumu apstrīdēšanas/pārsūdzēšanas normatīvā regulējuma pilnveidošanu, kurā piedalījās arī Tiesībsarga biroja pārstāvis. Darba grupā tika izstrādāti trīs iespējamie modeļi, lai uzlabotu disciplinārsodu un administratīvo komisiju lēmumu pārsūdzēšanas efektivitāti.

1. Administratīvajā tiesā pārsūdzētie Ieslodzījuma vietu pārvaldes priekšnieka lēmumi par notiesātajiem uzliktajiem disciplinārsodiem ir izskatāmi īsā laika posmā, tādējādi paātrinot notiesāto sūdzību par piemērotajiem disciplinārsodiem izskatīšanu;
2. Lēmums par disciplinārsoda piemērošanu nav administratīvais akts, bet iestādes iekšējais lēmums, paredzot, ka notiesātajam uzliktais disciplinārsods ir apstrīdams Ieslodzījuma vietu pārvaldes priekšniekam, kura lēmums ir galīgs un nav pārsūdzams tiesā;
3. Notiesātajam uzliktie disciplinārsodi ir iestādes iekšējie lēmumi, tomēr, ja tiesā pārsūdzēts komisijas lēmums, kas nelabvēlīgs notiesātajam un ir pamatots ar piemēroto disciplinārsodu, tiesa, izskatot komisijas lēmumu, izvērtē arī piemērotā disciplinārsoda tiesiskumu. Tas ir, ja komisija pieņem lēmumu par soda izciešanas režīma pastiprināšanu vai atsaka mīkstināt esošo soda izciešanas režīmu, pamatojoties uz notiesātajam piemēroto disciplinārsodu, notiesātajam ir tiesības minēto lēmumu pārsūdzēt rajona (pilsētas) tiesā Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā. Līdz ar to tiesai vienlaikus jāizvērtē piemērotā disciplinārsoda un uz tā pamata pieņemtā komisijas lēmuma pamatotība un tiesiskums.

Tiesībsargs atbalstīja 3.variantu, vienlaikus norādot uz vairākiem trūkumiem. Darba grupa tika aicināta turpināt diskusiju pie šī varianta izstrādes, rūpīgi to izvērtējot. Darba grupa to akceptēja un joprojām turpinās diskusijas pie 3.varianta ieviešanai nepieciešamo grozījumu izvērtēšanas. Darbs pie lēmumu pārsūdzības mehānisma sakārtošanas turpināsies arī nākamajā gadā.

Augstāk minētajā atzinumā tika aktualizēts arī jautājums par to, ka gadījumos, kad notiesātais ir pārsūdzējis tiesā administratīvās komisijas lēmumu un tiesa to atcēlusi, administratīvā komisija, atkārtoti skatot konkrētu jautājumu, bieži vien neņem vērā tiesas norādīto un atkārtoti pieņem identiskus lēmumus. Tiesiskā valstī šāda situācija nav pieļaujama, un pienākums ievērot tiesas lēmumu izriet gan no Latvijas Republikas Satversmes, gan no likuma „Par tiesu varu”. Tomēr joprojām Tiesībsarga birojā tiek saņemti notiesāto iesniegumi ar sūdzībām par to, ka administratīvās komisijas neņem vērā tiesas norādītos trūkumus pieņemtajos lēmumos. Līdz ar to šī jautājuma izpētē turpināsies arī 2013.gadā.

Pēdējo mēnešu laikā ir aktualizējies jautājums par to, ka administratīvās komisijas, lemjot par ierosinājuma izteikšanu tiesai par notiesātā virzību uz nosacītu pirmstermiņa atbrīvošanu no soda, kā obligātu kritēriju izvirza prasību, lai notiesātais uzrāda darba devēja izziņu par to, ka, atbrīvojoties no ieslodzījuma vietas, viņš tiks nodrošināts ar darbu. Kritērijus, ka, jāņem vērā, administratīvajai komisijai, lemjot par notiesātajam noteiktā soda izciešanas režīma maiņu un virzību uz nosacītu pirmstermiņa atbrīvošanu no soda, regulē 2009.gada 31.marta Ministru kabineta noteikumi Nr.282

„Noteikumi par administratīvās komisijas darbības kārtību un lēmumu pieņemšanas kritērijiem”. Noteikumi neparedz algota darba esamību ārpus ieslodzījuma vietas kā obligātu kritēriju, kas jāvērtē administratīvajai komisijai, lemjot par ierosinājuma izteikšanu tiesai par notiesātā nosacītu pirmstermiņa atbrīvošanu. Tiesībsargs uzskata, ka šāda situācija nav pieļaujama, turklāt persona, atrodoties ieslodzījuma vietā, nevar sameklēt darbu. Tiesībsargs vērsīs Ieslodzījuma vietu pārvaldes uzmanību uz šādas prakses nepieļaujamību.

Jāpiezīmē, ka šī gada laikā ir pabeigtas vairākas 2011.gadā uzsāktās pārbaudes lietas attiecībā uz ieslodzīto tematiku. Piemēram, pārbaudes lieta, kas tika uzsākta par 2004.gada 24.augusta Ministru kabineta noteikumu Nr.740 „Noteikumi par stipendijām” noteiktajiem ierobežojumiem ieslodzītajām personām saņemt stipendiju. Tiesībsargs secināja, ka nav saskatāms leģitīms mērķis Noteikumos Nr.740 paredzētajam liegumam saņemt stipendiju izglītojamiem, kas atrodas ieslodzījuma vietā vai neklātienē apgūst profesionālās izglītības programmas (arodizglītību). Tādejādi augstāk minētie noteikumi pieļauj nepamatotu atšķirīgu attieksmi pret personām, kas atrodas vienādos salīdzināmos apstākļos. Līdz ar to ir pārkāptas Latvijas Republikas Satversmes 91.pantā garantētās tiesības. Reaģējot uz tiesībsarga atzinumu, Izglītības un zinātnes ministrija atzina, ka nepieciešams sagatavot grozījumus minētajā normatīvajā aktā, lai arī tiem izglītojamiem, kas profesionālo izglītību iegūst ieslodzījuma vietās, būtu iespēja saņemt stipendiju.

IV Personu tiesību ievērošana pirmstiesas izmeklēšanā

2012.gadā Tiesībsarga birojā tiek saņemti 67 rakstveida iesniegumi par procesa virzītāja rīcību un lēmumiem pirmstiesas kriminālprocesa izmeklēšanas posmā. Sūdzību raksturs ir dažāds un skar gan procesa virzītāja rīcību dažādu izmeklēšanas darbību veikšanas laikā (piemēram, par kratīšanas veikšanu), gan arī procesa virzītāja pieņemtos lēmumus (piemēram, par aresta uzlikšanu mantai). Atsevišķos gadījumos iesniedzēji nav apmierināti ar, viņuprāt, nepareizu noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju, kādu noteicis procesa virzītājs.

Piemērs:

Iesniedzēju S.L. aizturēja Valsts policijas darbinieki un tika uzsākts kriminālprocess. Nākamajā dienā S.L. tika atbrīvots un uzzināja, ka ir izņemta un apskatīta viņam piederošā automašīna. S.L. Ieskatā automašīnas izņemšanas mērķis bija iegūt viņa atzīšanos noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. S.L. arī norādīja, ka trīs mēnešus ar viņu netika veiktas nekādas procesuālas darbības. Ar sūdzībām par procesa virzītāja rīcību S.L. bija vērsies uzraugošajā Aizkraukles rajona prokuratūrā un Zemgales tiesas apgabala prokuratūrā, tomēr argumentētas atbildes par iemesliem, kas liegtu atgriezt viņam automašīnu, nesaņēma. Izvērtējot Tiesībsarga biroja rīcībā esošo informāciju, nebija pamata apšaubīt, ka Valsts policijas darbinieki izņēma un apskatīja S.L. piederošo automašīnu uzsāktā kriminālprocesa ietvaros. Lai arī ir noticis S.L. tiesību uz īpašumu un privātās dzīves neaizskaramības ierobežojums, minētās tiesības nav absolūtas un likumā noteiktajā kārtībā var tikt samērīgi ierobežotas leģitīma mērķa sasniegšanai. Noziedzīga nodarījuma izmeklēšana un atklāšana ir uzskatāma par leģitīmu mērķi.

Tiesībsarga birojā tika saņemti arī atsevišķi iesniegumi no kriminālprocesā cietušajām personām, kuras uzskata, ka kriminālprocess ir ievilcies, nenotiek pietiekami aktīvi vai arī tiek novilcināts. Gadījumos, kad iesniedzēji nav izmantojuši savas Kriminālprocesā paredzētās tiesības vērsties ar šāda rakstura sūdzībām pie uzraugošā prokurora, viņiem tiek izskaidrotas šīs tiesības, un viņi tiek aicināti tās izmantot. Atsevišķos gadījumos iesniedzēji vērsās pie tiesībsarga, piemēram, kad uzraugošās iestādes jau ir konstatējušas kriminālprocesa novilcināšanas faktu un par pieļautajiem pārkāpumiem jau sodītas atbildīgās amatpersonas. Šādos gadījumos tiesībsargs neveic atkārtotu izvērtējumu par pieļautajiem cilvēktiesību pārkāpumiem.

Piemērs:

Iesniedzēja O.A. vērsās Tiesībsarga birojā, izsakot sūdzības par kriminālprocesa virzītāja rīcību, savlaicīgi nesniedzot atbildes uz iesniegumiem un neinformējot par kriminālprocesa gaitu. Vienlaikus izteikta sūdzība par ieilgušu kriminālprocesa norisi un to, ka atbildīgā amatpersona disciplināri sodīta nesamērīgi maigi. Iepazīstoties ar iesniegumam pievienotajiem dokumentiem, pārkāpumi saistībā ar iesniedzējai sniegtajām atbildēm netika konstatēti. Tomēr no uzraugošās prokurores sniegtajām atbildēm bija redzams, ka atsevišķās kriminālprocesa epizodēs ir konstatēta novilcināšana, bet atbildīgā amatpersona saukta pie disciplinārās atbildības. Tiesībsargs atkārtoti neizvērtēja iesniegumā norādītos apstākļus, bet secināja, ka ir pieļauts O.A. kā cietušās personas tiesību pārkāpums uz savlaicīgu kriminālprocesa pabeigšanu, ko jau konstatējusi uzraugošā prokurore. Vienlaikus tiesībsargs izskaidroja, iesniedzējai, ka fiziskai personai nav tiesību prasīt, lai valsts amatpersona tiktu sodīta kādā konkrētā veidā. O.A. tika izskaidrotas viņas tiesības vērsties tiesā par nodarīto zaudējumu atlīdzinājumu, ja tāds ir radies.

Atsevišķos iesniegumos iesniedzēji ir izteikuši sūdzības arī par uzraugošā prokurora vai augstāka līmeņa prokuroru lēmumiem, kuri pieņemti nepamatoti, vai arī netiek pietiekami argumentēti. Saņemot iesniegumus ar sūdzībām par procesa virzītāja vai prokurora pieņemtajiem lēmumiem vai rīcību, tiesībsargs atturas izvērtēt tos pēc būtības, proti, noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju vai sastāva esamību, izmeklēšanas darbību veikšanas tiesiskumu, kā arī pierādījumu pieļaujamību. Šādās lietās tiesībsargs varētu izskatīt jautājumus par Kriminālprocesa likumā izveidotā tiesību aizsardzības mehānisma pieejamību un efektivitāti.

Tomēr, lai arī Tiesībsarga likums nosaka tiesībsargam plašas tiesības uzraudzīt cilvēktiesību ievērošanu, tai skaitā arī kriminālprocesā, objektīvs šķērslis šādu lietu izskatīšanai ir atsevišķu Kriminālprocesa likuma normu pārāk šaurs tulkojums un bieži vien arī tiesību aizsardzības iestāžu nevienādā prakse un noraidošā attieksme pret šādām tiesībsarga tiesībām, kas nereti tiesībsarga pilnvaras veikt uzraudzību pār cilvēktiesību ievērošanu kriminālprocesā ir padarījušas vien deklaratīvas. Tā Kriminālprocesa likuma 375.panta pirmajā daļā ir noteikts, ka tiesības iepazīties ar krimināllietas materiāliem ir tikai amatpersonām, kuras veic kriminālprocesu, kā arī personām, kurām minētās amatpersonas attiecīgos materiālus uzrāda šajā likumā paredzētajā kārtībā. Tiesībsargājošās iestādes vairākkārt ir norādījušas, ka tiesībsargs nav šo personu skaitā.

Piemērs:

Tiesībsarga birojā tika ierosināta pārbaudes lieta sakarā ar iesniedzēja A. iesniegumu. Iesniedzējs norādīja, ka jau 70 dienas nav saņēmis atbildes uz saviem iesniegumiem par procesa virzītāja rīcību kriminālprocesa ietvaros, kā arī izmeklēšanas tiesneša lēmumu. Pārbaudes lieta tika ierosināta, lai izvērtētu valstī pieejamā tiesību aizsardzības mehānisma efektivitāti. Pārbaudes lietas ietvaros tika pieprasīta informācija uzraugošajam prokuroram, lūdzot atsūtīt kopijas atsevišķiem dokumentiem, ar kuriem A iepriekš jau bija iepazīstināts, tomēr to nebija viņa rīcībā. Pamatojoties uz Kriminālprocesa likuma 375.panta pirmo daļu, šis tiesībsarga lūgums tika noraidīts. Arī uzraugošās Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona prokuratūras virsprokurors, kā arī Rīgas tiesas apgabala virsprokurors uzskatīja, ka tiesībsargs nav to amatpersonu lokā, kurām ir tiesības iepazīties ar pirmstiesas kriminālprocesa materiāliem, savukārt Tiesībsarga likuma 13.panta nosacījumi, kas dod tiesībsargam tiesības iepazīties ar visiem pārbaudes lietā nepieciešamajiem dokumentiem, nav saistoši tiesībsargājošām institūcijām. Ņemot vērā, ka bez pieprasīto dokumentu izvērtēšanas nebija iespējams sniegt objektīvu vērtējumu par pārbaudes lietā būtiskiem apstākļiem, pārbaudes lieta tika izbeigta.

Sakarā ar minēto tiesībsargs ir vērsies gan Saeimā, gan Tieslietu ministrijā ar priekšlikumiem par grozījumiem Kriminālprocesa likumā, kas paredzētu tiesībsargam tiesības iepazīties ar noteikta veida krimināllietas materiāliem arī pirmstiesas izmeklēšanas laikā.

V Aizturēto ārzemnieku un patvēruma meklētāju tiesiskais statuss un aizsargāšana

Salīdzinot ar iepriekšējo atskaites periodu, 2012.gadā sūdzību skaits Tiesībsarga birojā par personas tiesisko statusu ir mazinājies. Faktu, ka šis rādītājs biroja statistiskajos apkopojumos gadu no gada nepieaug, var skaidrot ar vairākiem apstākļiem. Attiecībā uz atsevišķām personu grupām, piemēram, patvēruma meklētājiem un bēgļiem, tiesībsargam palīdzības sniegšanas iespējas ir ierobežotas tā mandāta apjoma dēļ, tādēļ patvēruma meklētāji ar sūdzībām par aizsardzības nepiešķiršanu un bēgļi un alternatīvo statusu saņēmušie ar lūgumiem palīdzēt atrisināt sociāla rakstura problēmas pamatā vēršas nevalstiskajās organizācijās, kuras Eiropas bēgļu fonda projektu ietvaros sniedz minētajām personām nepieciešamo atbalstu, t.sk. juridisko palīdzību.

Neskatoties uz to, ka bēgļi un patvēruma meklētāji Tiesībsarga birojā rakstveidā sūdzības iesniedz reti, aizvadītajos divos gados mutisko konsultāciju laikā tika konstatēta problēma alternatīvo statusu saņēmušo personu sociālās aizsardzības jomā. Tādēļ 2012.gadā Tiesībsarga birojā tika veikts pētījums par personu, kam ir piešķirts alternatīvais statuss, pieeju sociālajai palīdzībai un sociālajiem pakalpojumiem. Pētījuma galvenās atziņas un secinājumi skaidri identificē alternatīvo statusu saņēmušo personu integrācijas problēmas valstī un to jautājumu loku, kas liedz šo integrāciju paātrināt. Pirmkārt, valsts līmenī nedarbojas mehānisms, kas veicinātu ātrāku valsts valodas apguvi minētajā personu grupā. Šo atziņu turklāt var vienlīdz attiecināt kā uz alternatīvo statusu saņēmušajiem un bēgļiem, tā arī uz imigrantiem, kuri valstī sākotnēji uzturas ar termiņuzturēšanās atļaujām un laika gaitā iegūst tiesības pretendēt uz pastāvīgās uzturēšanās atļaujas saņemšanu.

Otrkārt, valsts valodas apguves problēma secīgi apgrūtina minēto personu pieeju tirgum un arodapmācībai, kas noved šo grupu sociālā izolētībā. Nav pieņemama situācija, ka valstī aizsardzību saņēmušās personas pēc valsts pabalsta saņemšanas termiņa notecējuma (9 mēneši) automātiski tiek novirzītas uz sociālās palīdzības pieprasītāju rindām pašvaldībās, kuras papildus finansējumu darbam ar šo grupu no valsts vai citiem avotiem nesaņem.

Tāpat pētījums norāda uz tādām problēmām kā alternatīvo statusu saņēmušo personu grūtības dzīvesvietas jautājuma risināšanā, informācijas pieejamībā un veselības aprūpes saņemšanā, kas nav mazāk nozīmīgas un kuru risināšanai būtu nepieciešama nekavējouša atbildīgo iestāžu rīcība.

Jautājumu loks, kas ir konstanti nemainīgs birojā iesniegto sūdzību īpatsvarā, saistīts ar atteikumiem ārzemniekiem izsniegt uzturēšanās atļauju vai to anulēšana, ja valstī dzīvo ārzemnieka ģimenes locekļi un uzturēšanās atteikuma gadījumā potenciāli varētu tikt ierobežotas personai garantētās tiesības uz ģimenes dzīves neaizskaramību.

Tā 2012.gadā Tiesībsarga birojā tika saņemtas vairākas mutiskas un viena rakstveida sūdzība par repatrianta statusa un uzturēšanās atļaujas anulēšanu personām, kurām Latvijas Republikā dzīvo ģimene - vecāki, brāļi, māsas un citi tuvinieki - un ir izveidojusies pastāvīga noturīga saikne ar šo valsti, neskatoties uz to, ka viņi ir dzimuši ārpus Latvijas un Latvijā ieceļojuši tikai 90. gadu vidū repatriācijas procesa rezultātā.

Tiesībsarga biroja praksē gadījumi, ka uzturēšanās atļauju anulē repatriantam tā sodāmības dēļ, ir vērtēti reti. Vienā no sūdzības gadījumiem, kad uzturēšanās atļauju anulēja repatriantam, kurš bija sodīts ar brīvības atņemšanas sodu, tika ierosināta pārbaudes lieta. Taču, ņemot vērā faktu, ka uzturēšanās atļauju Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde personai atjaunoja, pārbaudes lietas turpināšanai nebija pamats.

Citos gadījumos sūdzības par uzturēšanās atļaujas un repatrianta statusa atņemšanu, kam pamatā bija sodāmība, tika saņemtas mutiski, taču Tiesībsarga biroja iesaistīšanos problēmas risināšanā iesniedzēji nelūdza, jo bija paši apstrīdējuši apelācijas kārtībā repatrianta statusa atņemšanu tiesā.

Uzturēšanās atļaujas atņemšana valsts un sabiedriskās kārtības un drošības apsvērumu dēļ un mēģinājumi līdzsvarot šo ierobežojumu ar personai garantētajām tiesībām uz ģimenes dzīves neaizskaramību nav tikai Latvijas problēma. Arī citās Eiropas Savienības valstīs šīs dilemmas risināšana ir izraisījusi asas politiskas diskusijas, un domājams, ka šīs problēmas dažādo aspektu vērtēšana varētu tuvākajā laikā nonākt biežāk tiesībsarga redzeslokā.

Papildus iepriekš minētajam varētu atzīmēt, ka Tiesībsarga birojā ik gadus nelielā skaitā tiek saņemtas sūdzības no ārzemniekiem, kuri veselības stāvokļa dēļ nespēj nokārtot latviešu valodas pārbaudījumu un saņemt pastāvīgo uzturēšanās atļauju (vai iegūt Latvijas Republikas pilsonību). Arī šīs sūdzības pamatā Tiesībsarga birojā tika paustas mutiski bez lūguma ierosināt pārbaudes lietu. Šajos gadījumos personām tika ieteikts iedarbināt neizmantotus tiesību aizsardzības mehānismus - lēmumu pārsūdzēšana iestādē vai tiesā.

Sūdzības par nepamatotu pilsonības atņemšanu vai liegumu iegūt pilsonību 2012.gadā Tiesībsarga birojā netika saņemtas, taču mutisko konsultāciju laikā joprojām tika identificēti gadījumi, kad pret personām tiek uzsākts process par pilsonības atņemšanu, jo cita valsts automātiski 90. gadu sākumā ir piešķirusi personām pilsonību.

1. Par piespiedu izraidīšanas novērošanu

2008.gada 16.decembrī tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2008/115/EK par kopīgiem standartiem un procedūrām dalībvalstīs attiecībā uz trešo valstu valsts piederīgo atgriešanu, kas dalībvalstī uzturas nelikumīgi, kurā (8.panta 6.punkts) tika noteikts, ka valstīs vajag ieviest efektīvu piespiedu atgriešanas uzraudzības sistēmu.

Pamatojoties uz 2011.gada 1.jūlija grozījumiem Imigrācijas likumā, konkrētāk, 50.7.pantu, piespiedu atgriešanas uzraudzība tika uzturēta Latvijas Republikas tiesībsargam.

Lai izveidotu efektīvu uzraudzības sistēmu, Tiesībsarga birojs Eiropas Atgriešanas fonda 2011.gada projekta ietvaros 2012.gadā pabeidza izstrādāt izraidāmo ārzemnieku iztaujāšanas metodoloģiju, un, turpinot novērošanas mehānisma pilnveidošanu, 2013.-2015.gadā plāno izstrādāt līdzīgu metodoloģiju attiecībā uz pārējiem novērošanas procesā iesaistītajiem uzdevumiem - izraidāmo personu aizturēšanas vietu apsekošana un novērošana faktiskās izraidīšanas laikā.

Laika posmā no 2012.gada 1.janvāra līdz 2012.gada 31.decembrim Tiesībsarga birojs ir saņēmis izpildei 58 lēmumus par ārzemnieku piespiedu izraidīšanu, no kuriem 9 gadījumos novērošanu nevarēja realizēt, jo Tiesībsarga birojs par ārzemnieku izraidīšanu netika savlaicīgi informēts vai laika trūkuma dēļ nebija iespējams atrast tulkus, kas varētu nodrošināt sazināšanos ar izraidāmo ārzemnieku.

Novērošanas procesā tika apzinātas šādas problēmas, uz ko norādīja izraidāmie ārzemnieki:

- 1) informācija par izraidīšanu tiek sniegta novēloti, un personas nav saņēmušas informāciju par viņiem garantētām tiesībām uz aizstāvi un lēmuma pārsūdzēšanu saprotamā veidā un savlaicīgi;
- 2) ir problēmas ar sazināšanos ar tuviniekiem un paziņām, lai informētu par izraidīšanu un atgriešanos dzimtenē, jo personīgo mobilo telefonu izmantošana tiek ierobežota vai personām pašām nav telefons vai naudas līdzekļi, lai informētu tuviniekus dzimtenē;
- 3) piespiedu kārtā izraidāmo ārzemnieku aizturēšanas vietā Rīgā, Rūdolfa ielā telpas nav paredzētas ilgstošai aizturēšanai. Daži izraidāmie ārzemnieki norādīja uz trūkumiem izolatora aprīkojumā, tā, piemēram, tika norādīts, ka nav nodrošināta personīgai higiēnai nepieciešamā duša. Tāpat sūdzības tika saņemtas par ēdināšanas kvalitāti un kvantitāti.

Ņemot vērā, ka lielākā daļa ārzemnieku piespiedu izraidīšana tiek realizēta caur starptautisko lidostu „Rīga”, un VR izmantotās pagaidu turēšanas telpas Rīgā nav pilnībā piemērotas izraidāmo ārzemnieku ilgstošai turēšanai, būtu jāapsver nepieciešamība iekārtot atbilstošas aizturēšanas telpas Rīgā vai tās tuvumā, kur izraidāmās personas līdz izraidīšanai, varētu tikt aizturētas ilgāk par 3-4 dienām.

Tāpat 2012.gadā saistībā ar novērošanas procesā iegūtajām ziņām Tiesībsarga birojā tika ierosinātas divas pārbaudes lietas par iespējamiem cilvēktiesību pārkāpumiem piespiedu izraidīšanas procesā, kur lēmums par piespiedu izraidīšanu tika pieņemts attiecībā uz personām, kuras:

- psihiskas saslimšanas dēļ pilnībā nekontrolēja rīcību, un izraidīšana bija paredzēta uz valsti, kurā valdošais režīms veica brutālās represijas pret savas valsts iedzīvotājiem (varas iestādes pieļāva smagus cilvēktiesību pārkāpumus, tostarp masu arestus, nogalināšanas bez tiesas sprieduma, patvaļīgas aizturēšanas, vardarbīgas pazušanas, ieslodzīto, tostarp bērnu, spīdzināšanu un sliktu izturēšanos pret viņiem);

- lūdza viņas neizraidīt uz izcelsmes valsti, jo tur viņām draudēja fiziska izrēķināšanās un pakļaušana spīdzināšanai vai citai necilvēcīgai rīcībai.

Attiecībā uz abiem minētajiem gadījumiem izmeklēšana Tiesībsarga birojā turpinās, un atzinumu sniegšana tajos paredzēta 2013.gadā.

VI Personu tiesību aizsardzības garantijas saskarsmē ar policiju

2012.gadā Tiesībsarga biroja darbinieki sadarbībā ar Valsts policijas koledžu organizēja apmācības „*Cilvēktiesību ievērošana Valsts policijas darbā*”. Minētā projekta ietvaros Tiesībsarga biroja darbinieki apmeklēja vairākas (11) Valsts policijas iestādes, dažādos valsts reģionos (Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Jelgavā Gulbenē, Kuldīgā, Rēzeknē, Cēsīs). Vizīšu laikā Tiesībsarga biroja darbinieki vadīja nodarbības Kārtības un Kriminālpolicijas (kopumā aptuveni 200) darbiniekiem par pamattiesību ievērošanu ikdienas darbībā. Nodarbību laikā policijas darbinieki tika iepazīstināti ar Tiesībsarga biroja uzdevumiem un kompetenci, kā arī apskatītas šādas tēmas:

- 1) Diskriminācijas aizlieguma ievērošana policijas darbā;
- 2) Rasu, etnisko pazīmju fiksēšana, ierosinot kriminālprocesu;
- 3) Krimināllikuma 78.pantā (nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana) noteikto noziedzīgo nodarījumu izmeklēšana;
- 4) Labas pārvaldības principa ievērošana Valsts policijas darbā;
- 5) Necilvēcīgās izturēšanās aizlieguma aspekti saskarsmē ar policiju. Personu ar garīga rakstura traucējumiem aizturēšanas īpatnības;
- 6) Personu tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību nodrošināšana (policijas darbā). Nevainīguma prezumpcijas principa ievērošana policijas saziņā ar masu medijiem;
- 7) Nepilngadīgo tiesību ievērošana policijas darbā;
- 8) Bērnu tiesību ievērošana saskarsmē ar policiju (speciālistu apmācība, subjekti, bērna nogādāšana policijas iecirknī u.c.);
- 9) Vecāku tiesības piedalīties visās ar bērnu veiktajās darbībās;
- 10) Kriminālprocesa uzsākšana pēc Krimināllikuma 174.panta (cietsirdība un vardarbība pret nepilngadīgo).

Pēc minētā apmācību kursa pabeigšanas Valsts policijas koledža ir izrādījusi interesi par turpmāko sadarbību ar Tiesībsarga biroja speciālistiem.

2012.gadā Tiesībsarga biroja darbinieki apmeklēja Valsts policijas (turpmāk - VP) Jūrmalas iecirkņa īslaicīgās aizturēšanas vietu (turpmāk - ĪAV), kā arī atkārtoti apmeklēja Rīgas, Jelgavas un Dobeles iecirkņa ĪAV. Minēto vizīšu mērķis bija izvērtēt ĪAV apstākļu atbilstību cilvēktiesību prasībām, novērot Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr.2010-44-01 izpildi, kā arī sniegt viedokli par veicamajiem uzlabojumiem. Pozitīvi vērtējamās VP darbības sadzīves apstākļu uzlabošanai ĪAV, kā arī tas, ka, atsevišķu ĪAV (Rīgas) un reģionu pārvaldes ievēro Tiesībsarga biroja sniegtās rekomendācijas.

2012.gadā Tiesībsarga birojā saņemtas personu sūdzības par Jelgavas, Aizkraukles, Ogres, Dobeles, Jēkabpils un Talsu ĪAV. Iesniegumos personas lūdz nosūtīt vai sniegt Tiesībsarga atzinumu vai vērtējumu par sadzīves apstākļiem VP ĪAV. Minētā informācija bieži vien tiek izmantota prasības iesniegšanai administratīvajā tiesā par VP faktisko rīcību, nenodrošinot cilvēktiesību prasībām atbilstošus sadzīves apstākļus ĪAV. Vērojamais iesniegumu skaits pieaugums šajā jautājumā varētu būt saistīts ar personām pozitīviem Administratīvās tiesas spriedumiem (piemēram, Administratīvās apgabaltiesas spriedums par Kuldīgas ĪAV un Ventpils ĪAV. Administratīvās rajona tiesas spriedumi par Jelgavas ĪAV, Aizkraukles ĪAV un Jēkabpils ĪAV).

Tiesībsarga birojā tiek vērtēta arī policijas darbību reglamentējošo normatīvo aktu atbilstība cilvēktiesību prasībām.

2012.gadā tika konstatēti trūkumi ĪAV darbību reglamentējošos normatīvos aktos (uztura normās vitamīnu daudzums neatbilst Veselības ministrijas standartiem). Tiesībsargs ir vērsies IeM ar aicinājumu veikt nepieciešamos grozījumus MK noteikumos. Tomēr Iekšlietu ministrija noraidīja minēto priekšlikumu, norādot, ka personas īslaicīga atrašanās ĪAV nevar radīt nekādu kaitējumu veselībai.

Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss (turpmāk - LAPK) 257.panta pirmā daļa paredz, ja izdarīts administratīvais pārkāpums, kas paredzēts LAPK 149.⁴ panta septītajā daļā, 149.⁵ panta ceturtajā daļā vai 149.¹⁵ pantā (izņemot sestajā daļā paredzēto pārkāpumu), līdz piemērotā naudas soda izpildei, tiek izņemts pārkāpuma izdarīšanas rīks. Tādējādi minētā norma paredz VP pienākumu izņemt un glabāt līdz naudas soda nomaksai arī pārkāpuma izdarītāju transportlīdzekļus. Atbilstoši Ministru kabineta 2010.gada 7.decembra noteikumu Nr.1098 „Noteikumi par rīcību ar administratīvo pārkāpumu lietā izņemto mantu un dokumentiem” 4.pielikuma 1.1.punktam administratīvā pārkāpuma lietā izņemta transporta līdzekļa glabāšanas izmaksā 8 latus diennaktī. Savukārt naudas sods par transporta līdzekļa vadīšanu atkārtoti gada laikā, ja nav transporta līdzekļa vadīšanas tiesību vai ir spēkā transporta līdzekļa vadīšanas tiesību aizliegums (LAPK 149.⁴ panta septītā daļa) ir 400 lati, nepakļaušanos tādas personas atkārtotai vai vairākkārtējai prasībai apturēt transporta līdzekli (bēgšanu), kura pilnvarota pārbaudīt transporta līdzekļa vadītāja dokumentus (LAPK 149.⁵ panta ceturta daļa) ir 800 - 1000 lati, transporta līdzekļa vadīšanu alkohola reibumā vai citu apreibinošu vielu ietekmē (LAPK 149.¹⁵ pants) ir 150-1000 lati. Tādējādi transporta līdzekļa glabāšanas izdevumi četru mēnešu periodā sasniegs vai pārsniegs maksimālo sankcijā paredzēto naudas sodu. Attiecīgi tiesībsargs, konstatēja, ka noteiktais ierobežojums nesamērīgi ierobežo personas tiesības uz īpašumu. Ņemot vērā minēto, tiesībsargs vērsās Saeimā ar aicinājumu grozīt LAPK 257.panta pirmo daļu. Lai gan tiesībsarga priekšlikums tika nodots papildus apspriedei Tieslietu ministrijai, tomēr 2012.gada 12.decembrī Latvijas Republikas Satversmes tiesa pēc privātpersonas pieteikuma saņemšanas nolēma ierosināt lietu par LAPK 257.panta pirmās daļas atbilstību Satversmes 105.pantam.

2011.gada 26.maijā tiesībsargs vērsās Latvijas Republikas Saeimā ar aicinājumu izstrādāt grozījumus Ceļu satiksmes likuma (turpmāk - CSL) 43⁶.pantā (foto radari), bet 2011.gada 20.decembrī iesniedza priekšlikumus grozījumiem CSL 43⁶.pantā. Tomēr Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisija 2012.gada 11.janvāra sēdē nolēma neatbalstīt (nevirzīt) minētos priekšlikumus izskatīšanai Saeimā. Ņemot vērā minēto, 2012.gada 29.maijā tiesībsargs iesniedza Satversmes tiesā konstitucionālo sūdzību, kurā lūdza:

- 1) atzīt CSL 43⁶.panta trešajā un piektajā daļā paredzēto lēmuma pieņemšanas kārtību par neatbilstošu Satversmes 1.un 92.pantam;
- 2) atzīt CSL 43⁶.panta otro daļu par neatbilstošu Satversmes 91.pantam;
- 3) atzīt CSL 43⁶.panta septīto un astoto daļu par neatbilstošu Satversmes 92.pantam.

2012.gada 29.jūnijā Satversmes tiesa nolēma ierosināt lietu Nr.2012-15-01 par CSL 43⁶.panta trešās, piektās, septītās un astotās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam.

Tiesībsarga birojā joprojām tiek saņemti personu iesniegumi par cietsirdīgu vai necilvēcīgu policijas darbinieku rīcību, kā arī lēmumiem un darbībām, kas pieņemti vai veiktas kriminālprocesa vai administratīvās lietvedības ietvaros. Lai gan tiesībsarga birojā saņemto sūdzību skaits par Valsts policijas darbinieku rīcību nav liels, tomēr vairākās pārbaudes lietās tiesībsargs ir konstatējis, ka:

1. personu sūdzības par necilvēcīgu izturēšanos VP netika izmeklētas efektīvi:

Piemēram: Persona tika konvojēta no Rīgas Centrālcietuma uz Rīgas apgabaltiesu. Savukārt, tiekoties ar Tiesībsarga biroja darbiniekiem, persona norādīja, ka minētās konvojēšanas laikā Valsts policijas darbinieki nepamatoti pielietoja pret viņu fizisko spēku un speciālos līdzekļus. Rīgas Centrālcietuma Medicīnas daļā, kur personai tika konstatēti miesas bojājumi. VP Iekšējās drošības biroja (turpmāk - IDB) resorisko pārbaudi kopumā veica vienu gadu un septiņus mēnešus, kas būtiski pārsniedz likumā „Par policiju” noteikto termiņu. Ņemot vērā minēto, secināms, ka resoriskā pārbaude nav veikta

saprātīgā laika posmā un nav uzskatāma par efektīvu Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13.panta kontekstā.

2. necilvēcīga apiešanās aizlieguma pārkāpums:

Piemēram: saistībā ar aizturēšanas laikā gūtajiem ievainojumiem, persona atradās ārstniecības iestādē, kur viņu apsargāja vairāki Valsts policijas darbinieki. Vienlaikus pret personu tika pielietoti speciālie līdzekļi - roku dzelži un kāju dzelži. Izvērtējot pārbaudes lietas materiālus, tika konstatēts, ka roku un kāju dzelžu lietošana, pret personu, kuras pārvietošanās iespējas ir būtiski apgrūtinātas, kā arī viņas piespīdēšana pie gultas, neraugoties uz vairāku policijas darbinieku nepārtrauktu apsardzi, ir uzskatāma par nesamērīgu drošības pasākumu kopumu. Ņemot vērā laika periodu (vienu mēnesi), kurā piemēroti minētie drošības pasākumi (līdzekļi), tika konstatēts, ka ir pārsniegts minimālais ciešanu līmenis un darbinieku rīcība ir vērtējama kā Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3.panta pārkāpums.

3. labas pārvaldības principa pārkāpums:

Piemēram: 2006.gada 1.martā tiesa personai piespīda sodu – administratīvais arests. Tomēr tā izpilde uzsākta tikai 2011.gada 16.septembrī. Šajā laika posmā persona uzsāktu kriminālprocesu ietvaros ir piedalījies 30 procesuālajās darbībās VP, prokuratūrā un tiesā. Kā arī viņai tika piemērots drošības līdzeklis - apcietinājums. VP darbinieki informāciju par šo personu ir pieprasījuši 377 reizes (t.sk., dienā, kad viņa tika apcietināta). Izvērtējot pārbaudes lietas materiālus, tika konstatēts, ka Valsts policijas rīcība, izpildot tiesas lēmumu administratīvā pārkāpuma lietā vairāk kā pēc pieciem gadiem, neatbilst labas pārvaldības principam.

2013.gada 10.janvārī Valsts sekretāru sanāsmē tika izsludināts koncepcijas projekts "Par Valsts policijas Iekšējās drošības biroja pārveidošanas par iekšlietu ministra pārraudzībā esošu institūciju risinājumiem". Ministru kabinets ir atbalstījis Valsts policijas Iekšējās drošības biroja pārveidošanas par iekšlietu ministra pārraudzībā esošu institūciju, piešķirot tam operatīvās darbības subjekta statusu. Tiesībsargs vairākkārt ir konstatējis VP IDB veikto pārbauci neefektivitāti. Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā Jasinskis pret Latviju ir norādījusi, ka dienesta izmeklēšana nevar tikt uzskatīta par pienācīgu lietās, kurās tiek apgalvota iespējama sliktā izturēšanās Konvencijas 3.panta izpratnē. Līdz ar to Iekšlietu ministrijai vēlme izveidot no Valsts policijas neatkarīgu institūciju, kas veiktu pārbaudes par tās darbinieku rīcības tiesiskumu no institucionālās neatkarības viedokļa ir vērtējama pozitīvi.

VII Pilsonisko un politisko tiesību nodaļas aktualitātes

1. Tiesības uz taisnīgu tiesu

Tiesībsarga birojs ik gadu saņem iesniegumus, kas skar personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Analizējot iesniegumu saturu, jāsecina, ka tajos tiek skarti dažādi taisnīgas tiesas aspekti –pieeja tiesai, personas tiesības uz kvalitatīvu un efektīvu aizstāvību. Līdzīgi kā 2011.gadā lielākais iesniegumu skaits šajā tēmā (67 rakstiski iesniegumi) ir par taisnīgu lietas izskatīšanu, kad personas nav apmierinātas ar tiesas nolēmumu. Tomēr lielākā problēma, kas izriet no saņemtajiem iesniegumiem, ir saistīta ar personas tiesībām uz taisnīgu tiesu saprātīgos termiņos, papildus aktualizējot jautājumu, kas skar pilna tiesas sprieduma sagatavošanas termiņus. Saistībā ar pēdējiem minētajiem jautājumiem tiesībsargs vairākās pārbaudes lietās ir sniedzis arī atzinumus, kuros konstatējis pārkāpumus.

1.1.Pieejamība tiesai

2012.gadā saņemti 32 rakstveida iesniegumi par to, ka tiek liegta pieejamība tiesai, jo tiesa neatbrīvo personas no valsts nodevas samaksas, tādējādi liedzot personai tiesības uz taisnīgu tiesu. Jānorāda, ka ar šāda satura iesniegumiem vairākos gadījumos bija vērsušās arī ieslodzījumā esošās personas. Taču

pārkāpumi netika konstatēti, jo problēmas būtība tika saskatīta apstākļi, ka pašas personas nebija sniegušas pietiekamu informāciju tiesai par savu mantisko stāvokli. Pozitīvi vērtējams, ka tiesas savos lēmumos personām izvērsti skaidro un norāda, kā personai būtu jārīkojas un kādi dokumenti būtu iesniedzami, lai tiesai būtu iespējams pieņemt objektīvu lēmumu (piemēram, jāaktualizē informācija par maznodrošinātas vai trūcīgas personas statusa piešķiršanu u.c.). Savukārt attiecībā uz ieslodzījumā esošajām personām administratīvajās lietās vērojama tendence, ka tiesa pati pieprasa informāciju par ieslodzījumā esošās personas ienākumiem no ieslodzījuma vietas. Atsevišķos gadījumos ieslodzītie norādīja uz problēmu, ka cietuma administrācijas darbinieki savlaicīgi nenosūta tiesai procesuālos dokumentus, kā rezultātā personas tiesības uz pieejamību tiesai tiek ierobežotas. Tomēr pārbaudītajos gadījumos, lai gan bija saskatītas problēmas ieslodzījumu vietu darba organizācijā, ieslodzīto personu tiesību pārkāpumi uz pieejamību tiesai netika konstatēti. Tiesas nokavējuma apstākļus bija atzinušas par attaisnojošiem un atjaunojušas procesuālos termiņus procesuālo dokumentu iesniegšanai.

1.2. Saprātīgi termiņi

Ilgstoša problēma, uz ko tiesībsargs pēdējo gadu laikā norāda, ir lietu izskatīšana saprātīgos termiņos. Galvenokārt iesniegumi tiek saņemti par kriminālprocesu ilgstošu izskatīšanu, bet šāda tendence vērojama arī civillietu un administratīvo lietu izskatīšanas procesā.

Piemēram, vienā no pārbaudes lietām tika konstatēts, ka civillietā pirmajā instancē tiek izskatīta nu jau vairāk kā 12 gadus! Tiesvedība lietā pirmajā instancē 12 gadu laikā vēl nav beigusies, un kopējais lietas izskatīšanas termiņš potenciāli var pagarināties vēl nenoteiktu laika posmu, ja lieta tiks virzīta izskatīšanai apelācijas un kasācijas kārtībā. Pārbaudes lietā tiesībsargs konstatēja tiesību pārkāpumu uz taisnīgu tiesu, precīzāk, uz lietas savlaicīgu izskatīšanu. Turklāt tika konstatēts, ka tiesas rīcības dēļ iztiesāšana ir ieilgusi tiktāl, ka lietas dalībnieku nāves dēļ ir sākusies lietas dalībnieku nomaīņa, kas vēl vairāk paildzinājusi lietas izskatīšanu.

Vēl arvien aktuāls ir jautājums par lietu izskatīšanas termiņiem apelācijas instancē. Atsevišķos gadījumos tiesībsargs ir konstatējis, ka personas, kuras ir notiesātas ar pirmās instances tiesas spriedumu un turpina atrasties apcietinājumā, jo pārsūdzējušas pirmās instances tiesas spriedumu, apelācijas tiesvedība ilgst gadiem, dažkārt apcietinājumā pavadītais laiks tuvojas pirmās instances piespriešam brīvības atņemšanas sodam.

Tiesībsargs ir vērsis tiesu uzmanību uz to, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā praksē ir norādījusi, ka galvenais, kas jāvērtē, lai lemtu, vai tiek ievērotas tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā laikā, ir, vai lietā nav nesamērīgi ilgi laika periodi, kad lietā vispār nenotiek nekādas darbības. Vairākos gadījumos tika konstatēts, ka nogaides periodi no vienas tiesas sēdes līdz nākamai, kad nekādas citas darbības lietā netiek veiktas, ir nesamērīgi ilgi.

Piemēram, rajona tiesa atlika lietas izskatīšanu sakarā ar citas lietas izskatīšanu un nākamo tiesas sēdi nozīmēja pēc gada. Pēc gada puses uz tiesas sēdi neieradās, jo tiesa nebija nosūtījusi lietas dalībniekiem pavēstes par tiesas sēdes vietu un laiku. Neskatoties uz to, ka lieta netika izskatīta tiesas vainas dēļ, nākamā tiesas sēde atkārtoti tika nozīmēta tikai pēc gada. Tāpat šāda tendence ir vērojama arī vairākās citās lietās, kad nākamās tiesas sēdes, neatkarīgi no tiesas sēdes atlikšanas apsvērumiem, tiek nozīmētas pēc nesamērīgi ilga laika.

Tomēr jāatzīmē, ka tiesībsargs ir konstatējis arī pozitīvus piemērus, kuros tiesa atrod risinājumus, lai labotu pieļautās kļūdas.

Piemēram, tika saņemta notiesātās personas sūdzība, kurā persona norādīja uz to, ka tiesas sēde, kurā bija jālemj jautājums par personas pirmstermiņa atbrīvošanu, nenotika, jo tiesa nebija nozīmējusi konvoju, tādējādi liedzot viņam tiesības ierasties uz tiesas sēdi. Tomēr pārkāpums konkrētajā gadījumā

netika saskatīts, jo tiesa, nekavējoties un bez vilcināšanās nākamo tiesas sēdi nozīmēja pēc nedēļas, kā arī nodrošināja ieslodzītā piedalīšanos tiesas sēdē un jautājums pēc būtības tika izskatīts.

Lai gan lielākā kritika šajā gadījumā attiecināma uz izpildvaru, kura nenodrošina tiesas ar pietiekamu tiesnešu un palīgu skaitu, lai veiktu lietu savlaicīgu izskatīšanu, tomēr nepilnības saskatāmas arī pašu tiesu darbā.

1.2.1. Tiesas sprieduma pilna teksta sastādīšanas termiņa nesamērīga pagarināšana

Vairākās pārbaudes lietās tiesībsargs konstatēja problēmas saistībā ar KPL 530.pantu, kas paredz tiesnešiem tiesības pēc saīsinātā sprieduma sagatavošanas pagarināt pilna sprieduma sastādīšanas laiku. Tika secināts, ka norma nav pietiekami detalizēti izstrādāta un dod tiesnešiem pārlieku lielu un nekontrolētu brīvību tās piemērošanā.

Latvijas Republikas Satversmes 92.panta pirmajā teikumā ir noteikts, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Tiesības uz taisnīgu tiesu sevī ietver arī lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā. KPL 14.panta pirmajā daļā ir noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, tas ir, bez neattaisnotas novilcināšanas. Kriminālprocesa pabeigšana saprātīgā termiņā ir saistīta ar lietas apjomu, juridisko sarežģītību, procesuālo darbību daudzumu, procesā iesaistīto personu attieksmi pret pienākumu pildīšanu un citiem objektīviem lietas apstākļiem.

Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – ECK) 6.panta pirmā daļa garantē personas tiesības uz taisnīgu tiesu, tajā skaitā arī personu tiesības uz savlaicīgu lietas izskatīšanu, tas ir, lietas virzību saprātīgos termiņos. Šīs normas mērķis ir „aizsargāt visas procesā iesaistītās puses [...] no pārmērīgiem procesuāliem kavējumiem”, novērst pārmērīgi ilgu tiesisko nenoteiktību, kā arī uzturēt paļāvību uz tiesu sistēmas efektivitāti un uzticamību. Krimināllietās lietas izskatīšanas termiņš, atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) praksei, tiek rēķināts nevis no brīža, kad lieta nonāk tiesā, bet jau no izmeklēšanas stadijas. ECT ir noteikusi, ka laika skaitīšana kriminālprocesā iesākas ar brīdi, kad „kompetentas iestādes ir paziņojušas kādai personai par to, ka tā tiek turēta aizdomās par kriminālnozieģuma izdarīšanu”, vai arī „personas stāvoklis ir ticis būtiski ietekmēts”, proti, personas tiesības kriminālprocesa ietvaros ir tikušas būtiski ierobežotas.

KPL 530.pants paredzēja (panta trešā daļa šādā redakcijā bija spēkā līdz 2012.gada 1.jūlijam), ka:

- „(1) Tiesa var sagatavot saīsinātas formas spriedumu, kas sastāv no ievaddaļas un rezolūtīvās daļas.
- (2) Ja tiesa sagatavojusi saīsināto spriedumu, pilnu spriedumu tiesa sagatavo 14 dienu laikā, paziņojot tā pieejamības datumu.
- (3) Ja attaisnojošu iemeslu dēļ pilns tiesas nolēmums nav sastādīts noteiktajā laikā, tiesnesis paziņo prokuroram, apsūdzētajam, cietušajam, aizstāvim un pārstāvim, kad būs pieejams pilns tiesas nolēmums.”

Piemēram, vienā no pārbaudes lietām tika konstatēts, ka saīsinātais tiesas spriedums krimināllietā tika pasludināts 2011.gada 18.martā, nosakot pilna sprieduma sastādīšanas datumu 2011.gada 1.aprīlī. Savukārt 2011.gada 1.aprīlī tiesa lietas dalībniekiem paziņoja, ka pilna sprieduma saņemšanas datums tiek noteikts 2.jūnijs, bet 2011.gada 2.jūnijā pilna sprieduma saņemšanas datums tika noteikts 2011.gada 14.jūlijā.

Vērtējot konkrētās lietas tiesiskos un faktiskos apstākļus, tiesībsargs norādīja, ka, ierobežojot personas brīvību, pamatojoties uz tiesas spriedumu, viņai ir tiesības ne tikai saņemt motivētu spriedumu, bet arī saņemt to savlaicīgi, lai izmatotu KPL noteiktos procesuālos aizsardzības līdzekļus, piemēram, iesniegt apelācijas vai kasācijas sūdzību. Ilgstoša vilcināšanās ar motivēta tiesas nolēmuma sastādīšanu un izsniegšanu apsūdzētajam:

- 1) var ietekmēt kopējo lietas izskatīšanas termiņu un līdz ar to arī lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā;
- 2) atstāj apsūdzēto tiesiskās nenoteiktības stāvoklī, kas nav pieļaujams no tiesības uz taisnīgu tiesu viedokļa;
- 3) var aizskart tiesības uz brīvību. Jebkuram apcietinājumam ir jābūt motivētam, un ir jāpastāv efektīvai apcietinājuma kontrolei. Motivējošā daļa drošības līdzekļa grozīšanai konstatējama tikai no

pilnā sprieduma, tādēļ ilgstoša brīvības atņemšana personai uz saīsinātā sprieduma pamata var liegt apsūdzētajam pieeju grozītā drošības līdzekļa apstrīdēšanai.

Izvērtējot konkrētās pārbaudes lietas tiesiskos un faktiskos apstākļus, tiesībsargs saskatīja personas tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumu.

Līdzīgi pārkāpumi tika konstatēti arī citās pārbaudes lietās.

Piemēram, pārbaudes lietā tika konstatēts, ka rajona tiesa 2011. gada 10. novembrī pieņēma notiesājošu spriedumu, izskatot krimināllietu. Tiesnesis informēja, ka pilns sprieduma teksts būs pieejams 2011. gada 25. novembrī, taču pilns tiesas nolēmums personai bija pieejams tikai 2012. gada 18. jūlijā. Tiesnesis neinformēja procesa dalībniekus par iemesliem, kādēļ pilns sprieduma teksts nav sastādīts noteiktajā termiņā un nepaziņoja par pilna sprieduma pieejamību citā datumā. Apsūdzētais visu šo laika periodu atradās apcietinājumā, kas saskaņā ar ECT praksē vairākkārt secināto ir papildu apstākļi, lai tiesa izrādītu pienācīgu rūpību un veiktu lietā visas nepieciešamās darbības, nepieļaujot nepamatotu kavēšanos. Pilna sprieduma teksta nepieejamība ilgāk par pusgadu liedza apsūdzētajam iespēju iesniegt apelācijas sūdzību par spriedumu, tādējādi radot būtisku tiesību uz taisnīgu tiesu aizskārumu. Jāpiebilst, ka konkrētā tiesneša praksē šis nebija pirmais gadījums. Taču tiesībsargs atzinīgi novērtēja to, ka uz šo gadījumu pienācīgi reaģēja arī tiesnešu disciplinārkolēģija. Šādi gadījumi ne tikai rada pamatu personas prasībai par kaitējuma atlīdzību pret valsti, bet arī grauj tiesu varas autoritāti kopumā.

Ar mērķi novērst nepilnības KPL 530.panta regulējumā tiesībsargs vērsās Tieslietu ministrijā ar lūgumu iniciēt grozījumus minētajā normā, un šī iniciatīva ir rezultējusies grozījumos KPL 530.panta trešajā daļā, kas ir uzlabojuši panta redakciju. No 2012.gada 1.jūlija KPL 530.panta trešā daļa paredz, ka:

„Ja lietas apjoma, juridiskās sarežģītības vai citu objektīvu apstākļu dēļ pilns tiesas nolēmums nav sastādīts noteiktajā laikā, tiesnesis paziņo prokuroram, apsūdzētajam, cietušajam, aizstāvim un pārstāvim, kad būs pieejams pilns tiesas nolēmums. Pilna tiesas nolēmuma sastādīšanu var atlikt tikai vienu reizi.”

Apspriedes laikā par grozījumiem KPL 530.panta trešajā daļā Tiesībsarga biroja rīcībā nebija pietiekami daudz pierādījumu par sistemātiskumu visā tiesu sistēmā ar nepamatotiem un gariem pilnā sprieduma sastādīšanas termiņiem, tādēļ priekšlikums noteikt maksimālo termiņu pilnā sprieduma sastādīšanai neguva atbalstu. Savukārt, ja šāda satura sūdzības no procesa dalībniekiem Tiesībsarga birojā tiks iesniegtas arī turpmāk, tiks vērtēta iespēja atkārtoti vērsties Tieslietu ministrijā ar priekšlikumu konkretizēt KPL 530.panta trešajā daļā noteikto pagarinājumu pilnā sprieduma sastādīšanai.

2. Satversmes tiesai sniegtie viedokļi attiecībā uz taisnīgu tiesu

Tiesībsargs 2012.gadā ir sniedzis vairākus viedokļus Satversmes tiesai attiecībā uz atsevišķu likuma normu atbilstību Satversmes 92.pantam:

1. Satversmes tiesas lietā Nr.2011-21-01 tika vērtēta Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 8.panta otrās daļas atbilstība Latvijas Republikas 92.pantā noteiktajām pamattiesībām, proti, personas tiesībām uz atbilstīgu atlīdzinājumu. Tiesībsargs šajā lietā sniedza savu viedokli, kurā norādīja, ka pašreizējais regulējums apstrīdētajā normā ir ne tikai nesamērīgs pats par sevi, bet, ievērojot, ka tiesības uz taisnīgu atlīdzinājumu ir nesaraucjami saistītas ar citu cilvēktiesību nodrošināšanu, arī ierobežo efektīvu citu tiesību īstenošanu. Tādējādi norādot uz to, ka apstrīdētā norma neatbilst Satversmes 92.pantam.
2. Satversmes tiesā lietā Nr.2012-06-01 tika vērtēta Civilprocesa likuma 128.panta otrās daļas 3., 5. un 7. punkta atbilstība Latvijas Republikas Satversmes 90. un 92.pantam. Tiesībsargs, sniedzot savu viedokli par visiem jautājumiem, kuriem pēc tiesībsarga ieskata varētu būt nozīme lietā,

Satversmes tiesai norādīja, ka tikai tas, ka pieteicēja ieskatā citāda civilprocesuālā kārtība būtu racionālāka, nenozīmē, ka esošais process ir pretrunā cilvēktiesībām.

3. Satversmes tiesas lietā Nr.2012–10-01 tika vērtēts, vai Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 17.panta vārdu „*bet ne vēlāk kā piecu gadu laikā no iestādes prettiesiskā administratīvā akta spēkā stāšanās vai prettiesiskas faktiskās rīcības veikšanas dienas*” atbilst Latvijas Republikas Satversmes 92.pantam. Paužot savu viedokli, tiesībsargs norādīja, ka pie esošajiem lietu izskatīšanas termiņiem administratīvajās tiesās, par personas tiesības un likumiskās intereses mazāk ierobežojošu līdzekli leģitīmā mērķa sasniegšanā būtu uzskatāms Atlīdzināšanas likuma 17.pantā noteikto termiņu pagarinājums. Savukārt par visefektīvāko līdzekli uzskatāms valsts pienākums organizēt tiesu sistēmas darbu tā, lai samazinātu administratīvo lietu izskatīšanas termiņus.
4. Satversmes tiesas lietā Nr.2012-07-01 tika vērtēta Kredītiestāžu likuma 179.panta pirmās daļas atbilstība Latvijas Republikas Satversmes 105.pantam un Kredītiestāžu likuma 179.panta otrās daļas atbilstība Latvijas Republikas Satversmes 92.panta pirmajam teikumam. Tiesībsargs pauda viedokli, ka apstrīdētā norma atbilst Satversmes 105.pantam un 92.panta pirmajam teikumam.